

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**‘AMMÂR ALİ HASAN’IN ŞECERATU’L- ‘ÂBİD
ADLI ROMANININ TAHLİLİ
Hülya ENEZ**

**Yüksek Lisans Tezi
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı**

TEMMUZ 2022

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**‘AMMÂR ALİ HASAN’IN ŞECERATU’L- ‘ÂBİD ADLI
ROMANININ TAHLİLİ**

**Tez Yazarı
Hülya ENEZ**

**Danışman
Doç. Dr. Enes ERDİM**

**TEMMUZ 2022
ELAZIĞ**

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

Başlığı:	‘AMMÂR ALÎ HASAN’IN ŞECERATU’L- ‘ÂBÎD ADLİ ROMANININ TAHLİLİ
Yazarı:	Hülya ENEZ
Tez Öneri Tarihi:	17.10.2019
Savunma Tarihi:	23.06.2022

TEZ ONAYI

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına göre hazırlanan bu tez aşağıda imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilmiş ve akademik dinleyicilere açık yapılan savunma sonucunda OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU ile kabul edilmiştir.

İmza

Danışman:	Doç. Dr. Enes ERDİM Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
-----------	--

Üye:	Dr. Öğr. Üyesi Ayşe MEYDANOĞLU Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
------	---

Üye:	Dr. Öğr. Üyesi İrfan KAYA Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
------	---

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunun/...../20..... tarihli toplantısında tescillenmiştir.

Prof. Dr. Murat SUNKAR
Enstitü Müdürü

BEYAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım“ ‘Ammâr Ali Hasan’ın Şeceratu’l- ‘Âbid Adlı Romanının Tahlili” Başlıklı Yüksek Lisans Tezimin içindeki bütün bilgilerin doğru olduğunu, bilgilerin üretilmesi ve sunulmasında bilimsel etik kurallarına uygun davrandığımı, kullandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi, maddi ve manevi desteği olan tüm kurum/kuruluş ve kişileri belirttiğimi, burada sunduğum veri ve bilgileri unvan almak amacıyla daha önce hiçbir şekilde kullanmadığımı beyan ederim.

23.06.2022

Hülya ENEZ

ÖNSÖZ

Edebi anlatımıyla dil, kültür ve gelenek gibi insana ait her şeyi en güzel bir şekilde yansıtan roman, Arap Edebiyatının da önemli bir parçasıdır. 1960'lı yıllara gelindiğinde Arap edebiyatçıları siyasal ve sosyal alanda çeşitli bunalım yaşayan Arap toplumuna huzurlu bir atmosfer oluşturmak için roman türünü insana huzur veren ve umutlarını yeniden yeşerten, insana aidiyet duygusu yaşatan, toplumun farklı bir yapısına yani tasavvufa çevirmişlerdir. Böylelikle yeni bir roman türü ortaya çıkmıştır. Adı tasavvufî roman olan bu tür; tasavvufun manevi hallerine, toplumsal yansımalarına, bireyde oluşturduğu izlenimlere değinmiştir. Konu ve üslup olarak Kuranî bir anlayış ortaya koymuştur.

Tasavvufî roman; nefis tezkiyesi, vecd, murakabe gibi değerleri kazanmak için sufilerin çıktığı manevi yolculuklara yer vermiş, derunî âleme inmeyi hedeflemiştir. Romanın yapısal unsurlarını teşkil eden zaman, mekân, kişi ve olay örgüsünü yeniden inşa ederek bu unsurlara tasavvufî anlam yüklemiştir. Roman unsurlarında kullanılan özgünlük, roman kurgusuna da yansıtılmıştır. Keşf, vuslat, rabita, inziva, müşahede gibi kavramlardan yararlanılmış, diyaloglarla kendine özgü bir yol çizilmiştir.

Bu bağlamda Modern Arap Edebiyatına yazdığı eserlerle büyük katkı sağlayan Ammâr Ali Hasan, tasavvufî roman türüne ışık tutacak bir eser olan *Şeceratu'l-Âbid*'i kaleme almıştır. Bu çalışmada eserin tahlili yapılarak Arap Edebiyatındaki tasavvufî romanları anlamak hedeflenmiştir. Çalışmayı oluştururken özellikle Kerime Bükreş'in yazmış olduğu *el-vezâifu's- sırîyyetu ve'd- delâliyetu lihattabi's- sufiyyi fi'r-rivâyeti'l-'arabiyeti'l- mu'asirati Şeceratu'l-Âbid li 'Ammâr Ali Hasan nemuzec* adlı doktora tez çalışması büyük katkı sağlamıştır.

Çalışma giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmuştur. Giriş bölümünde tezin konusu, amacı, yöntemi belirtilmiştir.

İkinci bölümde roman türünün doğuşu, gelişimi, tarihsel arka planı, Araplarda roman ve çalışmanın temel taşı olan tasavvufî roman incelenmiştir. Ayrıca müellifin hayatı, eserleri, Arap Edebiyatına katkılarına da değinilmiştir.

Üçüncü bölümde ise müellifin tasavvufî ve tarihî romanı olan *Şeceratu'l-Âbid* eseri, Arap Edebiyatındaki tasavvufî romanı anlamak adına incelenmiştir.

Sonuçta ise eserin daha çok tasavvufî hüviyetine binaen bu alanda yapılacak çalışmalara kaynaklık edebileceğine vurgu yapılmıştır.

Çalışmada konu tespiti dâhil yardımlarıyla desteklerini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Enes ERDİM'e, ilmi çalışmalarım da her türlü maddi manevi yönden yanımda olan eşime ve dualarıyla destek olan canım aileme değerli katkılarından dolayı teşekkür ederek minnettar olduğumu ifade etmek isterim.

Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.

Hülya ENEZ

ELAZIĞ 2022

İÇİNDEKİLER

BEYAN	I
ÖNSÖZ	II
İÇİNDEKİLER	III
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
SİMGELER VE KISALTMALAR	VII
1. GİRİŞ	1
1.1. Tezin Konusu	1
1.2. Tezin Amacı	1
1.3. Tezin Yöntemleri ve Kaynakları	2
2. ROMAN SANATININ DOĞUŞU VE GELİŞİMİ	3
2.1. Roman Sanatı	3
2.2. Romanın Tarihsel Arka Planı	3
2.3. Araplarda Roman	5
2.3.1. Arap Romanının Doğuşundaki Etkenler	5
2.3.2. Bölgelere Göre Arap Romanı	6
2.3.2.1. Mısır	6
2.3.2.2. Lübnan	9
2.3.2.3. Farklı Arap Ülkelerinde Bazı Romancılar	9
2.4. Arap Edebiyatında Tasavvufî Roman	10
2.4.1. Tasavvufî Romanın Gelişim Süreci	10
2.4.2. Tasavvufî Romanlar	11
2.5. Tarihî Roman	13
2.6. Arap Romanı Dünyasından ‘Âmmâr Ali Hasan ve Hayatı	14
2.6.1. ‘Ammâr Ali Hasan’ın Hayatı	14
2.6.2. Âlimlerin ‘Ammâr Ali Hasan’ın İlmi Yönüyle İlgili Sözleri	15
2.6.3. Edebî Çalışmalar	16
2.6.4. Bilimsel Entelektüel ve Eleştirel Yayınlar	16
2.6.5. Çalışmaları ve Araştırma Makaleleri	17
2.6.6. TV Bölümleri ve Video Röportajları	17
2.6.7. Ödülleri ve Onurları	18
3. ŞECERATU’L-‘ÂBİD ADLI ROMANIN TAHLİLİ	19
3.1. Romanın Künyesi	19
3.2. Romanın Özeti	19
3.3. Şahıslar	21
3.3.1. Ana Karakterler	22
3.3.1.1. Akif	22
3.3.1.2. Ağaç	23
3.3.2. Yan Karakterler	23
3.3.2.1. Hafsa	24
3.3.2.2. Namar	24
3.3.2.3. Sultan	24
3.3.3. Hatırlanmış Karakterler	25

3.3.3.1.Şeyh Konevî.....	25
3.3.3.2.Hacı Hüseyin.....	25
3.3.4. Dost Karakterler	25
3.3.4.1. Safvan el-Feyumi	25
3.3.4.2. Abdülkerim	26
3.3.4.3. Şeyh Yusuf.....	26
3.3.4.4. Barsum	26
3.3.4.5. Nemat'ın Cin Arkadaşı	26
3.3.5. Geçici Karakterler	26
3.3.5.1. Bahçe Sahibi	27
3.3.5.2. Abdülmüttalib	27
3.3.5.3. Küçük Nöbetçi	27
3.3.5.4. Akif'in Anne Babası	27
3.3.5.5. Emir Şehabeddin	27
3.3.5.6. Semiha.....	28
3.3.5.7. Murat Atabeki	28
3.3.5.8. Mesud.....	28
3.3.5.9. Menfalut Valisi	28
3.3.5.10. Faslı Falcı.....	28
3.3.5.11. Baduk	28
3.4. Olay Örgüsü.....	29
3.5. Zaman	31
3.6. Mekân	33
3.7. Bakış Açısı ve Anlatıcı	37
3.7.1. Bakış Açısı	37
3.7.2. Anlatıcı.....	38
3.8. Dil ve Üslup.....	39
3.9. Anlatım Teknikleri.....	41
3.9.1. Anlatma- Gösterme Tekniği.....	41
3.9.2. Tasvir (Betimleme) Örneği	41
3.9.3. Mektup Tekniği.....	42
3.9.4. Diyalog.....	43
3.9.5. İç Monolog Tekniği.....	46
3.10. Tematik Kurgu.....	46
3.10.1. Ruh.....	47
3.10.2. Beden.....	47
3.10.3. Yozlaşma.....	48
3.10.4. İlim	48
3.10.5. Ölüm.....	49
3.10.6. Cinsellik	49
3.10.7. Aşk	50
4. SONUÇ	51
5. KAYNAKLAR	53
6. ÖZ GEÇMİŞ	56

ÖZET

“ ‘Ammâr Ali Hasan’ın Şeceratu’ l- ‘Âbid Adlı Romanının Tahlili”

Hülya ENEZ

Yüksek Lisans Tezi

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim DALI
Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı

Temmuz 2022, Sayfa: VII + 56

Arap Edebiyatına roman, 19. yüzyıldan sonra batıdan yapılan tercümelerle girmiştir. Zamanla gelişerek farklı türlerde romanlar ortaya çıkmıştır. 1960’dan sonra insanların iç dünyalarını huzura erdirmek için tasavvufi romanlar kaleme alınmıştır. Yeni olan bu tür dinî, tasavvufî ve felsefî kavramları kullanıp okura farklı bir pencere açmıştır. Okuru, varlığını anlama ve anlamlandırmaya sevk etmiştir. Çalışma, bir Arap tasavvuf romanını inceleyerek bu türün Arap dünyasına kazandırdıklarını gözler önüne sermiştir. Modern Arap Edebiyatı’nın öncü isimlerinden Ammâr Ali Hasan’ın “*Şeceratu’l-Âbid*” adlı romanı incelenmiştir. Tasavvufun eserin yapı unsurlarını oluşturan zaman, mekân, olay ve kişilere nasıl yansıtıldığı gözlemlenmiştir. Roman sanatı ve roman çözümleme yöntemleriyle alakalı eserler incelenmiş, çalışılmış farklı Arap romanlarının tahlillerine bakılmış ve *Şeceratu’l-Âbid* romanı hakkında yazılmış Arapça tez çalışması gözden geçirilmiştir. Romanın; tasavvufî söylemle yazılan kurgusal bir eser olduğu, tasavvufun derûnî âlemini göstermede etkili kaynak olduğu ve Mısır toplumunun sorunlarına dikkatleri çeken bir yapıt olduğu tespit edilmiştir. Araştırma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmuştur. Giriş bölümünde tezin konu, amaç ve yöntemi ile ilgili bilgi verilmiştir. İkinci bölümde roman sanatı, Araplarda roman ve tasavvufî roman genel hatlarıyla incelenmiştir. Ayrıca Arap dünyasından ‘Ammâr Ali Hasan’ın hayatı ve edebi yaşamı ele alınmıştır. Üçüncü bölümde “*Şeceratu’l-Âbid*” romanının tahlili yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, roman, tasavvufî roman, Modern Arap Edebiyatı, ‘Ammâr Ali Hasan, *Şeceratu’l-Âbid*.

ABSTRACT

“The Analysis of ‘Ammâr Ali Hasan’s Novel Şeceratu’l-‘Âbid”

Hülya ENEZ

Master Thesis

FIRAT UNIVERSITY

Graduate School of Social Sciences

BASIC ISLAMIC SCIENCE

Arabic Language and Rhetoric Science

July 2022, Page: VII + 56

The novel entered Arabic literature with translations from the West after the 19th century. The novel, which developed itself over time, gave different types of novels. After 1960, mystical novels were written to bring peace to people's inner worlds. This new type of novel has opened a different window to the reader by using religious, mystical and philosophical concepts. It has led the reader to understand and make sense of its existence. This thesis examines an Arab Sufi novel and reveals what this genre has brought to the Arab world. In this study the novel “Şeceratu’l-Âbid” by ‘Ammar Ali Hasan one of the pioneers of Modern Arabic Literature was analyzed. It has been observed how mysticism is reflected in the time, place, event and people that make up the structural elements of the work. The works related to the art of the novel and novel analysis methods were examined, the analyzes of the studied different Arabic novels were examined, and the Arabic thesis on the novel Şejaratu'l- Âbid was reviewed. In this novel of the author; It has been determined that it is a fictional work written with mystical discourse, it is an effective source in showing the inner world of Sufism and draws attention to the problems of Egyptian society. The research consists of introduction, two parts and conclusion. In the introduction part, information about the subject, method and purpose of the study is given. In the second part, the art of the novel, the novel in the Arabs and the mystical novel are examined in general terms. In addition, the life and literary life of 'Ammar Ali Hasan' from the Arab world were discussed. In third part, the analysis of the Şeceratu’l-Âbid novel was made.

Key Words: Arabic language and rhetoric, novel, mystical novel, Modern Arabic Literature, Ammâr Ali Hasan, Sejaratu’l- Âbid

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kisaltmalar

APIAD	: Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi
b.	: Bin
bkz	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ÇÜİFD	: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
GÜEFD	: Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi
h.	: Hicri
KSÜİFD	: Kahramanmaraş Sütçü İmam İlahiyat Fakültesi Dergisi
m.	: Miladi
ö.	: Ölüm
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TİD	: Tekirdağ İlahiyat Dergisi
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
thk.	: Tahkik eden
trs	: Tarihsiz
TTİD	: Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi
USAD	: Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
vb.	: Ve benzeri
y. y.	: yayın yeri
yy.	: Yüzyıl

1. GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu

Arap dünyasında Napolyon'un Mısır'ı işgali yeni bir dönemin başlamasına neden olur. Arap gelenek görenekleri Batıyla tanışınca birçok değişikliğe uğrar. Arap dünyasına gelen matbaa ve batı bilim adamları Arap edebiyatına yeni bir bakış tarzı getirir. Batı romanından yapılan tercümeler Arap dünyasına yeni bir edebi türün yani romanın girmesini sağlar. Tarihî, sosyal, macera, siyasî, felsefî vb. birçok türde romanlar yazılır.

Bu çalışmada bu türlere sonradan dâhil olan tasavvufî romanın Arap Edebiyatındaki yerini anlamak için Arap tasavvufî romanlardan olan *Şeceratu'l- 'Âbid* adlı roman incelenmiştir.

1.2. Tezin Amacı

Fransızları yenilgiye uğratıp Mısır'ın yönetimini ele geçiren Mehmet Ali Paşa(1769-1849) Mısır'da edebî bir hayatın canlanmasını sağlamıştır. Avrupa'nın bilim ve tekniği hususunda Avrupa'ya burslu öğrenciler göndermiştir. Gittikleri ülkelerin yaşayışını, adet, gelenek, göreneklerini, bilim, sanat ve teknik öğretilerini öğrenip ülkelerine de taşıyan öğrenciler Arap edebiyatına yabancı formların, tiyatro ve roman gibi türlerin girmesini sağlamışlardır.

Farklı teknik ve temalarla gelişen roman sanatı, 1960'lı yıllardan itibaren yeni bir boyuta geçmiş ve tasavvufî romanı oluşturmuştur. Bu roman türüne irfanî, ma'rifiyye ve nuraniyye roman da denilmektedir. Konu ve üslup açısından Kuranî ve ilahî bir anlayışla yola çıkmış, müslümanın geçmişiyile yaşadığı kültürel zihin kopukluğunu kabul etmemiş ve müslümanın tarihiyle yeniden güçlü bir bağ oluşturmasını hedeflemiştir.

Arap toplumunda meydana gelen siyasî ve sosyal birçok çalkantılar insanları sıkışmış, hayatı onlara katlanılmaz kılmıştır. Böylesi bir dönemde Arap edebiyatçıları insana huzur veren manevî bir âleme yönlendirme yolunda tasavvufî romanlara yer vermişlerdir. 1960 yılında Necib Mahfuz'un yazdığı *et- Târik* romanı bu hususta başı çekmiştir. 1980 senesinde Cezayirli et- Tahir Vattar *el-Hevât ve'l-kasr* eseri, Cemal el-Gitâni *Kitabul Tecelliyat I* ve *Kitabul Tecelliyat II* eserleriyle tasavvufî romanın temel unsurları olan zaman, mekân, karakter ve olay örgüsünü ustaca kullanmış ve bu türün önemli isimleri olmuşlardır.

Zaman, mekân, karakter ve olay örgüsü yaygın anlamıyla beraber tasavvufî bir anlayışla kurgulanarak tasavvufî romanda yerini almıştır. Tasavvufî söylem, anlayış, tasavvufî terminoloji bu romanların temelini oluşturmuştur.

Necib Mahfuz, et- Tâhir Vattâr, Cemal el-Gitâni, İbrahim el-Kûni, İbrahim ed-Dergûsi, Ahmet Tevfik, Abdulillah b. 'Urfe, Binsalim Himmiş, Said el-Allam, Abdulhalik er- Rukkâbi, Cum'atu'l Lâmi, Yusuf Zeydan, Abdulhâkim Kasım Modern Arap Edebiyatına önemli tasavvufî eserler vermişlerdir.

Modern Arap Edebiyatında önemli bir yeri olan tasavvufî romanların yapısal unsurlar açısından tahlil edilerek incelenmesine ışık tutacak bir çalışma oluşturulmaya çalışılmıştır. Daha iyi anlaşılması için de roman sanatının doğuşu, gelişimi ve Araplarda roman konusu yüzeysel olarak ele alınmıştır.

1.3. Tezin Yöntemleri ve Kaynakları

Tezin ana konusunu teşkil eden romanın müellifi ‘Ammâr Ali Hasan yukarıda sayılan yazarlar kadar önemli bir şahsiyettir. *Şeceratu’l-‘Âbid* adlı tasavvufî romanıyla tasavvufî söylemi ustaca kullanmış, kurgusal bir roman olsa da dönemin siyasetini romanında ele almış ve bunu yaparken tasavvufî hallere yoğun atıfta bulunmuştur

Bu çalışma hazırlanırken özellikle Nurullah Çetin’in yazmış olduğu *Roman Çözümleme Yöntemi* kitabı, Mehmet Tekin’in *Roman Sanatı I Romanın Unsurları* kitabı, Ethem Demir’in *Modern Arap Edebiyatında Tasavvufî Roman* ve *Arap Tasavvufî Romanların Yapısı ve Kurgusu* makaleleri, Mehmet Ali Ersöz’ün *Necip Mahfuz’un Midak Sokağı Adlı Romanının Tahlili* adındaki yüksek lisans tez çalışması ve Kerime Bükreş’in *el-vezaiFu’s-sırdiyyetu ve ‘d-delaliyyetu lilhattabi’s-Sufiyyi fi’r-rivayeti’l-arabiyetil mu’asirati Şeceratu’l-Âbid liAmmar Ali Hasan nemuzec (Ammar Ali Hasan’ın Çağdaş Arap Romanı Şeceratu’l-‘Âbid’inde Bir Model Olarak Tasavvuf Söyleminin Anlatsal ve Anlamsal İşlevi)* adlı tezi büyük bir oranda çalışmaya kaynaklık etmişlerdir. Ayrıca Arap Edebiyatçılarına ait farklı romanların incelendiği tez çalışmaları, makalelerden istifade edilmiştir. Çalışma içerisinde yer alan konu, olay, kişiler hakkında TDV İslam ansiklopedisi internet sitesinden yararlanılmıştır.

2. ROMAN SANATININ DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

2.1. Roman Sanatı

Roman, “gerçek veya kurgusal bir olayın mensur hikâyesi” anlamına gelen *romanus* kelimesinden gelmektedir. Terim anlamı; olay, kişi, zaman ve mekân unsurlarıyla çeşitli anlatım tekniklerini kullanarak gerçek hayat ve kurguya dayanan edebi bir tür (Akay & Kahraman, 2008, s. 160) olan roman kavramı, kaynağını çok eskilere kadar götürerek Fransa’da bilim dili Latince’nin karşısında yer alan halk dili için kullanılmaktadır.

Mehmet Tekin roman kavramı için *Roman Sanatı* eserinin başlangıcında şöyle demektedir: “Roman, modern zamanların anlatı türüdür. Diğer anlatım türlerinde olduğu gibi romanın da kendine özgü bir mantığı, bir yapısı ve bir kuruluşu vardır. Kuşkusuz romanın diğer türlerden ayrılan yanları da vardır. Onun destana, masala, şiire, tiyatroya, tarihe, felsefeye, psikolojiye, sosyolojiye hatta matematiğe borçlu olduğu doğrudur. Ancak roman bu kaynaklardan gelen gıdayı kendine mal etmeyi başarabilmiş hayli yetenekli bir türdür.” (Tekin, 2018, s. 9)

Roman, kişi veya kişilerin başından geçen olayları onların iç ve dış yaşantılarını hesap ederek öyküleyen uzun, kurgusal bir anlatı çeşididir. Hikâye türüne nazaran daha uzun ve olaylardan ziyade kişi merkezli bir yazı türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlatılan olaylar önceki türlerde olduğu gibi saray ve savaş alanları gibi destansı mekânlardan ziyade gerçek hayattan yani sokak, ev, meyhane gibi yerlerden oluşmaktadır. Kullanılan dil ise günlük ve sıradandır. (Ersöz, 2014, s. 5; Türk Dili ve Edebiyatı, 2007)

Romanlarda konu, temel bir olayın etrafında cereyan eden iç içe olaylar zincirinden doğar. Bu olaylar olmuş ya da olabilir vasfına sahip olmalıdır. Olağandışı olaylar romanda hoş karşılanmaz. Ele alınan konu giriş, gelişme, sonuç şeklinde bir plan dairesinde işlenmelidir.

Romanda işlenen olaylar bilinen bir tarih ve belli bir süre içinde geçmelidir. İşlenen bu zaman yazarın yaşadığı çağ olabileceği gibi geçmiş yahut gelecek zaman da olabilmektedir. Kahramanlar toplumda rastlanılan, yaşayan veya önceden yaşamış kişilerden seçilebilmektedir. Her türlü huy ve karakterler doğruya yakın bir şekilde ele alınmaktadır. Romanlarda çevre ise okuyucuya tasvir yoluyla anlatılır. Bu bir köy, kasaba veya şehir olabileceği gibi bunların hepsi de olabilir. Yahut yazar okuyucuyu kendi tasarladığı bir çevreyle de tanıştırılabilir. Önemli olan seçtiği çevreyi coğrafi bir mekâna ustaca yerleştirebilmektir. Her edebî türde olduğu gibi romanların da hemen hepsinde bir amaç vardır. Bu amaç bazılarında konu ve üslup içine iyice serpiştirilmişken bazılarında açıkça beyan edilir. (Ersöz, 2014, s. 5)

2.2. Romanın Tarihsel Arka Planı

Roman türünün Batıda gelişmesi Rönesans ile olmuştur. Kâğıdın ucuzlayıp matbaanın icadıyla birlikte okur-yazar oranındaki artış yeni fikirlerin ortaya çıkmasına bu da edebiyat, bilim ve teknikte yeni gelişmelere sebep olmuştur.

Romanın tarihi ilk çağlara götürülse de gerçek manada roman örneği Cervantes’in(1547-1616) yazdığı Donkişot olarak kabul edilir. 18. yy. da bu sanatın öncüleri İngiliz romancılar Samuel Richardson(1689-1761) ve Henry Fielding’in(1707-1754) ürünleri olmuştur. Daniel Defoe’nun (1660-1731) *Robinson Crusoe*’yi yazması roman sanatının gelişmesini sağlamıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise romantizm ve realizm ekolleriyle roman, çağ atlamıştır. Victor Hugo’dan sonra

Stendhal ve Balzac'ın romanlarıyla realizm akımına geçilmiştir. G. Flaubert(1821-1880), Emile Zola(1840-1902), Charles Dickens(1812-1870), Puşkin(1799-1837), Dostoyevski(1821-1881), Tolstoy(1828-1910), Jean Paul Sartre(1905-1980), Mark Twain(1835-1910), Ernest Hemingway (1899-1961) roman alanında yankı uyandıran şahsiyetlerdir. (Ersöz, 2014, s. 17)

Türklerde roman türü Tanzimat(1839) ile başlamıştır. İlk romanlar ise çeviri yoluyla edebiyatımıza girmiştir. Romanın temellerini batılılaşma hareketlerinin başladığı Lale Devri'ne (1718-1730) kadar götürmek mümkündür. Yazarlarımız Fransa'dan etkilenmiş, bunun sonucunda Fransız edebiyatından ilk tercümelerle edebiyat dünyamızı aydınlatmışlardır. İlk tercüme faaliyeti Fransız yazarı Fenelon'un *Telemaque* adlı romanı olmuştur. Bu eseri 1859 yılında Yusuf Kamil Paşa çevirmiştir. Tercüme edilen ikinci eser ise Victor Hugo'nun *Les Miserables*'idir. 1862 yılında Ceride-i Havadis'te *Mağdurin Hikâyesi* adıyla yayınlanan bu eserin mütercimi bilinmemekle birlikte roman türümüzü derinden etkilemiştir. (Ersöz, 2014, s. 23)

Edebî anlatım gücüne sahip roman türü dil, kültür ve gelenek gibi insana dair her şeyi ayrıntılarıyla yansıtmıştır. Kişilerin ve toplumların karakterleri, kültürleri ve düşünceleri roman vasıtasıyla gözler önüne serilmiştir. Romanın önemine vakıf edebiyatçılar yaşadıkları toplumun tarihi, toplumsal gerçeklerini, serüvenlerini, aşklarını anlatmak istediklerinde roman aynasını ustaca kullanmayı bilmişlerdir.

Çalışmanın ana teması olan Arap Edebiyatında roman *rivâye*, roman yazarı *râvi*, *kâtibur-rivâye* ifadeleriyle karşılanmıştır. Rivâye kelimesini ilk defa kimin kullandığı bilinmemekle birlikte bir kahraman etrafında gelişen olayların anlatım ve aktarımına dayandığı için 19. yüzyılın ilk yarısından sonra batı romanlarından yapılan tercümelerde rivâye kelimesinin kullanılmış olması ihtimal dâhilindedir. Necib el-Haddâd'ın Alexandre Dumas'tan çevirdiği *Rivâyetu'l- Fursâni's-Selâse'si* rivâye kelimesinin geçtiği ilk eserlerdendir. Tanyus Abduh, XX. yüzyılın başlarında Batı Edebiyatından tercüme edilmiş romanları yayımladığı dergisine *Mecelletu'r-râvi* adını vermiştir. (Er, 2008, s. 164)

Modern anlamda roman, Arap Edebiyatına XIX. yüzyılın son çeyreğinde Batı Edebiyatının etkisi ve çeviri hareketiyle girmiştir. Fransız yazarı Fenelon'un *Les avantüre de Telamaque* adlı romanı Mısırlı yazarlardan Rıfâa Râfi' et- Tahtavi'nin *Mevâkı'u'l-eflak fi vekâ'il'i Telimak* çevirisiyle Arap Edebiyatında modern romancılığın hareket noktasını oluşturmuştur. Ayrıca Mısır'da çıkıp hızla çoğalan gazete ve dergiler de modern hikâye ve roman türünün gelişmesini sağlamıştır. 1884-1914 yılları arasında yayınlanan eserlerin sayısı az olmakla beraber edebî değeri yüksek olmayan, entelektüel kesimin ilgisini çekmeyen ama büyük okuyucu kitlesini arkasından sürükleyen aşk ve macera romanlarının çevirileri mevcuttur. Romanın telif dönemi Lübnan'da Salim el-Bustâni'nin 1870'li yıllarda el-Cinan Dergisi için yazdığı tarihî ve sosyal içerikli romanlarla başladı. Tarihle romantikliği iç içe işleyen Bustâni'nin eserleri Arap tarihî roman türünün ilk örnekleridir. Arap tarihî romanın en parlak yazarı Lübnanlı Corci Zeydan'ın 1891-1914 yıllarında yayımladığı Arap ve İslam Tarihinin çeşitli dönemlerini içeren yirmi iki romanı Arap romanının doğuşunda ve gelişmesinde önemli bir etkiye sahiptir. (Er, Arap Edebiyatı, 2008, s. 164)

Arap romanı, en olgun ürünlerini siyasal ve sosyal değişimlerin yaşandığı II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkarmıştır. Siyasî bağımsızlıklar, 1948 Filistin yenilgisi, Süveyş Savaşı(1956), radikal milliyetçiliğin yükselişi ve Haziran 1967 Arap yenilgisi romanın gelişmesinde etkili olmuştur. Ayrıca eğitim öğretim yaygınlaşıp hayat standartların yükselmesi ve kentlere olan yoğun göçler de bu türün ilerlemesini sağlamıştır. (Er, 2008, s. 165)

1970'lerden itibaren yazarların çoğu farklı roman biçim ve stratejilerini denemişlerdir. Bu yenilikler romanlarda şiirsel bir dille açık üslup ve form kullanımları şeklinde olmuştur. 1980'den sonra Mısır ve Doğu Akdeniz ülkeleri dışında yaşayan Arap yazarların da katkısıyla roman yazan yazarların sayısı artmış ve bu Modern Arap Edebiyatına yeni bir ivme kazandırmıştır. 1945-1960 yılları arasında olgunluk dönemine giren Arap romanı Necip Mahfuz'un 1988'de Nobel Edebiyat Ödülünü kazanmasının etkisiyle günümüzde de büyük hızla yoluna devam etmektedir. (Er, 2008, s. 165,166)

2.3. Araplarda Roman

2.3.1. Arap Romanının Doğuşundaki Etkenler

Modern Arap Edebiyatı, Napoleon Bonaparte komutasındaki Fransız askerlerin Mısır'ı işgal ettikleri 1798 yılıyla başlatıldı. Mısır'ın konumu, Güney Sudan'daki petrol yatakları birçok batılı devletlerin ilgisini çekti ve bu konuda planlar yapıldı. Osmanlı İmparatorluğunun güçlü varlığı bu planlarını gerçekleştirmelerine mani oldu. Zamanla Osmanlı zayıfladı, bu durum batılılar için fırsat oldu. (Ersöz, 2014, s. 33)

Napolyon Mısır'a gelirken sadece askerleriyle değil, bilim adamları ve sanatçıları da beraberinde getirerek Kahire'de bulundukları zaman diliminde(1798-1803) ilmî ve kültürel faaliyetlerde bulundu. Böylelikle Araplar ilk kez Batı kültürünü tanımış oldular. (Ürün, 1994, s. 35)

Zevk ve eğlenceyi seven Fransız askerleri tiyatro oyunları sergilediler. Getirilen matbaa ile Fransızca gazeteler basıp dağıttılar. Kütüphaneler kurarak Mısır'la alakalı kitaplar getirttiler. Bu faaliyetleri önceden sessizce takip eden Mısırlılar zamanla bunlardan etkilendiler. Mısır'ın âlimlerinden Hasan Attar(1766-1835) etkilendiğini gizlememiş bunu açıkça ifade etmiştir. (Ersöz, 2014, s. 33)

Mısır'ın işgal edildiğini duyan Osmanlı, 1801 yılında Mehmet Ali Paşa komutasında bir ordu gönderdi. Mısır üç yıl süren işgal sonrasında 1803 yılında Fransızlardan temizlendi. Bu zaferin ardından Mehmet Ali Paşa Mısır Valiliğine adaylığını koyunca Osmanlı, Ali Paşa'yı Mısır Valisi olarak tayin etti. Zamanla Paşa, Mısır'ın tek hâkimi olma düşüncesiyle bir plan yaparak 1811'de Memlûk Beylerine suikast düzenledi. Kutlama bahanesiyle saraya davet ettiği dört Memlûklüyü öldürttü. Osmanlıdan bağımsız bir devlet kurmak isteyen Paşa, bilim ve mühendislikte gelişmek için fakülte ve yüksekokullar açtı, yurt dışından hocalar getirtti, Avrupa'ya burslu öğrenciler gönderdi. Bu burslu öğrencilerden ilki 1813'te İtalya'ya daha sonrakiler Fransa'ya gönderildi. İşte bu burslu öğrenciler yeni edebiyat anlayışını Mısır'a ilk getirenlerdir. Aralarında Rıfâ'a Râfî et-Tahtâvî'nin de bulunduğu bu öğrenciler Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde kaldıkları süre içerisinde Avrupa edebiyatlarını okumuş, onların düşüncelerini tanımış, kültürel etkinliklerini izlemiş ve ülkelerine de bu hayatın izlerini taşımışlardır. (Er, 1988, s. 1-4; Ersöz, 2014, s. 34)

2.3.2. Bölgelere Göre Arap Romanı

2.3.2.1. Mısır

Avrupa'ya gönderilen öğrencilerden bu faaliyetlere giren ilk kişi Rıfa'a Râfi et-Tahtâvî'dir. (1801-1873) Ezher mezunu olan Tahtâvî, 1826 yılında Fransa'ya gönderilen öğrencilerin başında imam olarak gitti. 1831 yılına kadar Fransa'da kaldı. Bu süre zarfında çok iyi derecede Fransızca öğrendi. Çok sayıda okumalarla edebî alanda yazılmış eserleri inceledi ve Fransız kültürünü yakından tanıdı. Yazar, ülkesine döndüğünde *Tahlîsu'l-İbriz fî Telhîs-i Bâris (Paris İzlenimleri)* eserini kaleme aldı. Bu eserde Fransa izlenimleri, doğu batı arasındaki farklar, Avrupa'nın adetleri anlatılmıştır. Tahtavi ve diğer burslu öğrencilerin katkısı daha çok çeviri alanında olmuştur. 1835 yılında Tahtavi'nin *Medresetu'l-Elsun* kurumunu açma önerisi kabul gördü ve başına da kendisi getirildi. Kurum, 1842'de çeviri faaliyetlerine başladı ve birçok eser Arapça'ya kazandırıldı. Arap Edebiyatında ilk roman da Muhammed Hüseyin Heykel'in (1880-1956) 1914 yılında basılan *Zeynep* adlı eseridir. (Ersöz, 2014, s. 34,35)

Arap kültürünün derin ve köklü olduğu herkesçe malumdur. Roman türü her ne kadar sonradan gelişmiş olsa da Arap Edebiyatında makâme denilen bir anlatı çeşidi mevcuttu. Makâme, kurgusal bir kahramanın başından geçen olayların hayali bir hikâyeci tarafından dile getirildiği kısa hikâyeler serisinden (makamat) oluşan edebi bir türdür. (Ayyıldız, 2003, s. 417) Makâmeler, ilk etapta nasihat ve vaaz özelliğindeydi, zamanla bu durum eğitici ve öğretici yönü ağır basan, içinde eğlence ögesi barındıran bir edebiyata dönüştü ve kitaplarda yerini almaya başladı. Bediüzzaman Hemedâni (ö.398/1008), Harîrî, Hemedâni'nin râvisi İsâ b. Hişam, Harîrî'nin râvisi Hâris b. Hemmâm *makâme* türünün önemli şahsiyetleridir. (Ersöz, 2014, s. 35,36)

Rıfa'a Râfi Tahtâvî tarafından çevrilen Fenelon'un Telemak adlı eseri Arap Edebiyatında Fransızca'dan çevrilen ilk roman niteliğindedir. Eser, *Mevâki'ul-Eflâk fî Vakâ'i Telimak* adıyla 1867'de Beyrut'ta basılmıştır. Daha sonra Ali Mübârek (1823-1893) yazdığı dört ciltlik *'Âlemu'd-Din (Dinin Âlemi)* eseriyle Mısırlı bir din âlimi ile bir İngiliz'in yaptığı yolculuğu doğu ile batı arasında karşılaştırmayla okuyucuya verir. Bilgi vermek maksatlı tarih, coğrafya gibi pozitif ilimlerden de yararlanır. Muhammed Muveylihî (1858-1930) babasıyla çıkardığı *Misbâhu's-Şârk (Doğunun Kandili)* adlı gazetede 1898-1902 tarihinde Mısır'da başından geçenleri Fetre mine'z-zaman (zamandan bir dönem) başlığı altında yayımlamıştır. Muveylihî'den sonra Mısır Edebiyatında "Nil Şairi" lakabıyla bilinen Muhammed Hafız İbrahim (1872-1932) bir şair olmasına rağmen yazdığı tek eser olan *Leyâl-i Sâtiḥ*'te (Satih'in Geceleri) toplumun sıkıntılı yönlerini ele almaktadır. Benzer çalışmalarla Muhammed Lütfî Cum'a (1886-1952), Abdullah Fikri (1834-1890), Mısır'ın ilk kadın yazarlarından olan Âişe Teymuriyye (1840-1902), Ahmet Şevkî (1869-1932), Muhammed Ferid Verdi (1885-1954) romana geçiş döneminde önemli katkılar sunmuşlardır. (Ersöz, 2014, s. 36-38)

19. yüzyıl başlarında tarihî roman yazarı Corci Zeydân (1861-1914) karşımıza çıkar. Yirmi iki adet tarihi roman yazan Zeydân, okuyucuya tarihi bilgi verme derdindedir. İlk romanı *Fetâtu'l-Gassân (Gassan'ın Kızı)* son romanları olan *Muhammed Ali ve el-Inkilâbu'l-Usmâni (Osmanlı İnkılabı)* eserlerini tarihi gerçeklere bağlı kalarak yazmıştır. Nesib Bey üç ciltlik *Hafâyâ Mısır (Mısır'ın Sırları)* ve Farah Antun (1874-1922) *Urşelimu'l-Cedide (Yeni Kudüs)* eserlerini kaleme almıştır. Farah Antun şahıs duygularını romana katmış, Kudüs'ün Müslüman eline geçmesini içermiş, üzüntüsünü dile getirmek için kahramanlarının hepsini öldürmüştür. Tarihî roman

çevirilerine bakıldığında Alaxandre Dumas ve Watter Scott'un eserlerinin olduğu görülmektedir. Dumas'ın *Üç Silahşörler* eseri Necib Haddâd tarafından 1888 yılında *Fursânu's- Selâse* (*Üç Silahşör*) adıyla çevrildi. 1871 yılında Bişâra Şedid tarafından Monte Cristo Kontu Arap Edebiyatına kazandırıldı. Victor Hugo'nun Sefilleri, Tolstoy'un Diriliş romanları da bu edebiyata girmiş fakat tercüme yetersizliğinden gerekli ilgiyi görememiştir. (Ersöz, 2014, s. 38-40)

Modern Arap romanına aşk unsuru ilk kez Mahmut Hayret'in *Fetâtu'r- Rifîyye* (*Köylü Kızı*) adlı eseriyle girmiştir. Mustafa Lûtfî el-Menfalûtî(1876-1924) Arap Edebiyatın 20. yüzyıl çeyreğinin önemli adamıdır. Toplumun çeşitli çarpık yönlerinden yola çıkarak yazdığı ve çeşitli periyodiklerde yayınladığı gözlemlerini ve kısa öykülerini *en-Nazarât*(*Bakışlar*) ve *el-'Abarât* (*Gözyaşları*) adlı eserlerinde toplamıştır. Hikâye türündeki bu yazılar Mısır Edebiyatında hikâye sanatının ilk denemeleri olarak kabul edilmiştir. (Tolan, 2017, s. 13) Bu çalışmalarda konularını yoksullardan, mazlumlardan, güçsüzlerden özellikle de kadın ve çocuklardan, şarap kurbanlarından vb. seçerek insanlarda acıma ve şefkat duygularını kamçılıyarak okuyucu üzerinde kalıcı bir etki bırakmaya çalışmıştır. (Gündüz, 2008, s. 2)

Mehcer Edebiyatının önemli siması olan Cibrân Hâil Cibrân(1883-1931) kaleme aldığı *el-Ecnihatu'l- Mükessera* (*Kırık Kanatlar*), *el-Ervâhu'l- Mütemerride* (*Azgın Ruhlar*), *el-'Avâsîf* (*Fırtınalar*) eserlerinde daha çok duygusal ve sosyal konular işlemiştir. Cibrân eleştirmenlere göre hür insan ruhunu temsil eden ilk Arap sembolistlerden biridir. Zaman, mekân, vaka, tez gibi roman öğelerini bünyesinde barındıran gerçek anlamda ilk Mısır romanı; içinde realist, romantik, sosyal, psikolojik, trajik ve pastoral unsurlar bulunduran Muhammed Hüseyin Heykel'in *Zeynep* adlı romanıdır. Roman, anne babasının zoruyla istemediği bir kişiyle evlendirilen genç bir kızın hüznü hikâyesidir. Bu hüznü sonlar Arap okurunun alışık olduğu son değildir. Heykel, bu eserle kimi eleştirmenlere göre Alexandre Dumas'ın *Kamelyalı Kadın* adlı romanını çağrıştırmaktadır. (Ersöz, 2014, s. 42-46)

Modern Arap hikâyesi, Muhammed Teymûr'un ilk öyküsü olan *fi'l-Kıtar*(*Trende*) ile ortaya çıkmıştır. Hikâyelerinin konularını çiftçilerden ve onların sıkıntılarından, memurlardan ve olumsuz yönlerinden, kadınlardan ve sorunlarından seçmiştir. Kardeşi olan Mahmut Teymûr (1894-1973) ile birlikte kısa hikâyecilikte daha da bir mesafe kat etmiştir. İlk hikâye kitabı 1950 yılında *Şeyh Cum'a* ve *Kısas-ı Uhra* ismiyle yayınlanmıştır. İsa 'Ubeyd, Hristiyan bir kızı konu edindiği *Süreyya* adlı eseriyle Heykel'in *Zeynep* adlı romanından sonra Mısır'da ortaya çıkan ilk romana sahip olmuştur. (Gündüz, 2008, s. 4,5)

Tevfik Hakîm(1902-1987) *'Avdetu'r-Ruh*(*Ruhun Dönüşü*) adlı eseriyle Mısır halkının yaşamı hakkında önceki denemelerden çok daha özgün tablolarla karşımıza çıkar. Roman, 1919 devriminden esinlenerek "Mısır halkının yeniden doğuşu" biçimindeki ulusal felsefenin mükemmel bir romantik ifadesi olarak da yorumlanır. Bu özelliği ve Kahire'de oturan orta tabakadan dar gelirli bir ailenin yaşamını konu edinmesinden ötürü Mısır'da günümüze kadar büyük ilgiyle karşılanır. Mahmûd Tâhir Lâşin'in(1894-1954) *Havva bila Âdem* (*Âdem'siz Havva*) eseri sosyal eleştiri yoluyla okuyucuyu fakir tabakanın sorunlarıyla karşı karşıya getirir. Romanın üslubu hızlı ve çarpıcı, diyaloglar halk dilinde başarılı ve fonksiyoneldir. Gözleri görmemesine rağmen " 'Amidu'l- Edeb" lakaplı Taha Hüseyin(1889-1973) de *Şeceratu'l-Bu's* (*Hüzün Ağacı*) eseriyle Arap Edebiyatında büyük şöhret kazanır. Yazar, romanlarında baştan sona fasih bir dil kullanır. Üslubu, Araplarca "Sehlu'l- Mümtenî" denen kolay ancak taklit edilmesi güç bir üsluptur. İlk psikanalitik eser de 1939'da yayımlanan Abbâs Mahmud Akkâd'ın (1889-1964) *Sara* adlı

romanıdır. Çağdaş Arap dünyasında başta eski Arap şiiri ve Mısır kültür tarihi olmak üzere orijinal fikirleriyle tanınan Taha Hüseyin, özgün eserlerinden biri olan *Fi's- Şiri'l-Cahili'de* eleştirel yaklaşımlarla problemleri ortaya koymakta ve kendine has çözümler geliştirmektedir. Necib Mahfuz, Taha Hüseyin'in Şeceratu'l-Bu's eserindeki tarzını kendi yazdığı es-Sülasıyye üçlemesinde kullanmıştır ve tarih olarak da Hüseyin'in bıraktığı yerden devam etmiştir. (Ersöz, 2014, s. 49-54)

Kırkklı yıllarda bağımsızlık arayışında olan Mısır toplumunda egemen güçlerle halk arasında maddi yönden büyük bir uçurum vardır. Bu durum toplumun henüz kaldıramayacağı bir faaliyet olduğundan tam anlamıyla romanlara yansımaz. Bu dönem romanlarında “doğrudan anlatım tekniği” kullanılmaktadır. Roman kahramanı doğrudan yazarı temsil etsin etmesin yazar, varlığını okuyucuya yakından hissettirme düşüncesindedir. Her şey ilahî bir bakış açısıyla yazarın doğrudan aktarımıyla okuyucuya sunulur. Romanda kişilerin psikolojik yapıları, anlayış tarzları, sosyal durumları gibi özellikleri diyalog, iç monolog veya tasvir unsurlarının arkasına sığınarak verilmez. Romanlarda serim, düğüm ve çözüm düzeyinde bir kurgu vardır ve düğüm çokluğuna ya da ana olaylara pek rastlanmaz. Kullanılan dil, anlatıcı bağlamında tümünde fasihtir ancak diyaloglarda kimi yazarlar tamamen halk dilini kimi yazarlar bütünüyle fasih Arapçayı kimi yazarlar da halk diliyle fasih Arapçayı karışık kullanır. (Ersöz, 2014, s. 55)

Mısır romanındaki bu çalışmalar diğer Arap ülkelerinde birçok genç yazarın ilgisini çekmiş ve onları roman alanında eserler vermeye sevk etmiştir. Necib Mahfuz, Yusuf İdris, Abdurrahman Şarkavi gibi dünyaca ünlü romancılar yetişmiştir. Arap romanının en olgun ürünleri II. Dünya Savaşı sonrası dönemlerde olmuştur. Bu dönemde Arap dünyasında yaşanan olumsuz gelişmeler realist romana merkezi bir yer kazandırmıştır. 1988’de Nobel Edebiyat Ödülüne layık görülen ve Kahire’nin Dickensi ya da Kahire’nin Balzac’ı olarak bilinen (Allen & çev. Çiftçi, 2005, s. 130) Necib Mahfuz (1911-2006), konusunu eski Mısır tarihinden alan romanlarla edebiyatta varlığını sürdürmüştür. 1960’lı yıllarda ise 1952 devrimiyle başa gelen yeni yönetimin başarısızlığı yüzünden uğradığı hayal kırıklığını sembolik- eleştirel bir üslup ve yaklaşımla kaleme aldığı gerçekçi romanlarla ifade etme yoluna gitmiştir. (Er, 2008, s. 165) *Beyne'l Kasreyn (İki Köşk Arasında)*, *Kasru's-Şevk (Şevk Sarayı)* ve *Sukkeriyye'den (Sükkeriye Sokağı)* oluşan 1944-1952 yıllarını kapsayan üçlemesi uzun solukludur ve nehir romanı özelliği taşır. Bu üçleme ile adını duyuran Mahfuz’un gerçekçi romanlarından bazıları; *Hanu'l Halilî (Halili Hanı)*, *Zukâku'l-Midak (Midak Sokağı)*, *es-Serâb*, *Bidâye ve Nihâye (Başlangıç ve Son)*, *Evlâdu Hâratinâ (Semtimizin Çocukları)*’dır. (Yıldız, 1998, s. 38; Ersöz, 2014, s. 81,82) Aynı zamanda Mahfuz; Tolstoy, Dostoyevsky, Chekov, Maupassant, Shakespeare, Sartre gibi ünlü yazarların eserlerini okumuş ve onlardan etkilenmiştir. Arap dünyasından ise ‘Abbas Mahmud el-‘Akkâd ve Taha Hüseyin’in etkisinde kalarak düşünce yapısını ve kişiliğini şekillendirmiştir. Bizzat kendisi yazarlığı ‘Akkâd’dan akılcılığı ve batıyla verimli iletişim kurmayı da Taha Hüseyin’den öğrendiğini söylemiştir.(Yıldız, 1997, s. 19; Ürün, 1994, s. 63,64)

Yusuf İdris (1927-1991) *el-Harâm* adlı romanında Mısır’da kırsal kesimde yoksulluktan ötürü yaşanan trajik olayları ve çiftçilerle gündelikçi işçiler arasındaki ilişkileri konu edinmiştir. Bu romanda köy hayatında özele inip en alt tabaka sayılan gündelikçi işçilerin gündelik hayatlarında çektikleri sıkıntıları işlemiştir. Bu yüzden Mısır, köy romanı içinde ilk olma vasfını kazanmıştır. (Yıldız, 2001, s. 129-132)

2.3.2.2. Lübnan

Tevfik Yusuf Avvâd'ın(1911-1988) *Ekmek Kapısı* adlı romanı Arap milliyetçiliğine bir çağrıdır. Romanda göç sorunları ve acı çeken küçük insanların sıkıntıları anlatılır. Marûn Abbâd (1886-1962) tarihi romanı olan *Kızıl Emir ile Emir Beşir*'i anlatarak feodalizmle hesaplaştıır. Ömer Fâhûrî (1896-1946) *Mütevaffâ Hannâ (Rahmetli Hannâ)* eseriyle gerçekçi bir tarzda küçük bir adamın yaşayışını tasvir eder. (Ersöz, 2014, s. 56)

Emin er- Reyhânî (1876-1960) Modern Arap Edebiyatı dâhilinde farklı tür ve çok sayıda eserle Mehcer (Göç) Edebiyatının önemli şahsiyetlerindendir. İngilizce ve Arapça eserler kaleme almış ve Modern Arap Edebiyatında İngilizce eser telif eden ilk yazar olarak kabul edilmiştir. Edebi yaşamını göç olgusu ve iki vatanlı bir yaşam etkilemiştir. İçinde bulunduğu dönemin sosyal ve siyasal meselelerini yakından ilgilendiren eserler ortaya koymuştur. Özelde Lübnan genelde Arap toplumu ve Doğu dünyasının geri kalmışlığını gözler önüne sermek ve çözüm önerileri getirme gayesiyle eser yazmıştır. Halkın cehaleti, din otoriteleri tarafından dayatmayla sömürülmeye çalışılması, imtiyazlı zümreler karşısında yoksulların özellikle kadınların ezilişi yazarın roman ve hikâyelerinin olay örgülerinde sık sık yer almıştır. *Zenbakatu'l- Gaur (Gôr Zambağı)*, *Cihan* romanları Arap toplum yaşantısının ve din adamlarının eleştirildiği toplumsal ve ahlaki içerikli olmaları Arap Edebiyatında önemlidir. (Sayın, 2010, s. 13-18)

Emin Ma'luf (1949-) ilk eseri *Arapların Gözünde Haçlılar* ile büyük başarı kazanmış ve 1986 yılında ilk romanı olan Afrikalı Leo'yu yazmıştır. Bu eserden ötürü Fransız- Arap Dostluk Ödülünü alan Ma'luf 1993'te yayınlanan *Tanios Kayası* ile Goncourt Akademisi Edebiyat Ödülünü de kazanmıştır. Birçok dile çevrilen “*Yaşıyorum*” romanı ile Leyla Ba'albekki varoluşçuluk etkileriyle eser kaleme alan Lübnan edebiyatçılarından. *Maskesiz Ben* ve *Korku Saçan Tanrılar* adlı romanlarıyla büyük başarı kazanan Ba'albekki Avrupa'da da adından söz ettirmiştir. Süheyl İdris, Leylâ Useyrân, Emîlî Nasrullah, Hanân Şeyh, Hudâ Bereket, İlyas Hûri vb. romancılar da Lübnan Edebiyatına önemli katkılarda bulunmuşlardır. (Ersöz, 2014, s. 57)

2.3.2.3. Farklı Arap Ülkelerinde Bazı Romancılar

Tarih içerikli romanların seçkin yazarı Ma'ruf Arna'ût (1892-1948) “Kureyşin efendisi” adlı tarihi romanında Hz. Peygamber'in (s. a. v.) hayatını işledi ve Şam Arap Bilimler Akademisi üyeliğini kazandı. Ali Tantâvi, Selahaddin Muneccid, Ali Halkî, Fuad Şâib, Halil Hindâvi, Hanna Mine, Edib Nahvi, Fahri Zerzûr, Abdusselam Uceylî, Halim Berekât, Gâde Semmân, Zekeriyya Tâmir ve Şekîb Câbirî Suriye'de edebiyata önemli katkıları olmuş yazarlardır. (Ersöz, 2014, s. 57)

Emîl Habîbî'nin (1921-1956) *el-Müteşâil* adlı eseri yüz Arap romanı arasında gösterilir. Seher Halife (1942-?) *Lem Ne'ud Cevâri Lekum* adlı eseriyle kadının özgürlüğünü savunan Filistinli kadın romancılarıdır. Gassan Kenefânî, Cembrâ İbrahim Cembrâ ve Liyâne Bedr diğer önemli Filistin yazarlarıdır. (Ersöz, 2014, s. 57)

Diğer Arap ülkelerinde roman türüne katkı sağlayan bazı yazarları şöyle sıralayabiliriz: Ürdün'de Gâlib Helesâ; Cezayir Tahir Vattar; Suûdî Arabistan Abdurrahman Münif; Sudan Tayyib Sâlih; Fas Muhammed Şukrî, Muhammed Zafzâf; Irak Gâib Tu'me Fermân, Deysî Emir ve Zunnûn Eyyub. (Ersöz, 2014, s. 58)

Modern Arap Edebiyatının önemli simalarından olan Abdurrahman Munif'in *Şarku'l-Mutavassıt (Orta Doğu)* romanında Arap dünyasında yaşanan siyasî etkinliklerin demokratik olmayan siyasî rejimler tarafından cezalandırıldığı anlatılmaktadır. (Tuğrul, 2006, s. 2)

2.4. Arap Edebiyatında Tasavvufi Roman

Din ve tasavvuf, batılılaşmayla gelen pozitivizm ve materyalizm gibi akımlarla sosyal ve kültürel hayattan dışlanmış; 1950 sonrasında ise edebiyatın yeniden bir üyesi olarak tüm alanlarda ele alınmaya başlanmıştır. Fakat tasavvuf ve mistik konular 1980 sonrasında romanlarda yaygınlaşmıştır. (Noyan, 2017, s. 1)

Teknik ve tematik çeşitliliğiyle gelişen roman sanatı 1960 sonrasında farklı bir temayla okuru buluşturmuş ve roman türüne yeni bir boyut kazandırmıştır. Yeni roman türüne tasavvufi roman denilmekle birlikte Arap Edebiyatının önemli yüzlerinden olan İbn ‘Urfе bu romana “ırfanî roman” derken Emâlî el-‘Âkil “ ma‘rifîyye roman” , Sâre el-Cervân “ nûraniyye roman” demişlerdir. (Demir, 2019, s. 42)

Din ve dinî unsurların reddedilip deneysel bilgilerin gerçekliğinin kabul edildiği bir ortamda doğan romanın aksine tasavvufî romanın menşei referansı Kuran ve Sünnete dayalı İslam coğrafyasıdır. Roman güç, hâkimiyet ve dünyevileşme üzerine tahakküm kurmak isteyen insanların ortaya çıkardığı bir türken tasavvuf ise bunun aksine dünyevileşen bu insanlara karşı bir tepki ortaya koymak için oluşturulmuştur. Bireyin ön planda tutulup varlığını kanıtlamasını savunan romanın aksine tasavvuf, bireyin dünyevi noktada arka planda kalarak kendini pişirmesi ve ilahî varlıkta yok olmasını savunmuştur. Kurgu ve yapısal anlamda ise roman karakterlerini ve romanın yapı unsurlarını detaylı ifadelerle anlatırken, tasavvuf detaycılıktan ziyade işaret ve telmihi kullanmayı tercih etmiştir. Bu denli farklılıkları olsa da ikisinin de ortak noktası insanı belli bir olgunluğa ulaştırmaktır. Tasavvuf ilahî aşk ateşiyle yanan insanların dertlerini dile getirip onları manevî bir olgunluğa ulaştırmayı hedeflerken; roman da bunu gerçek, rüya, arzu ve isteklerle kuşanmış insanın hayat yolculuğuna bir nevi ışık tutarak onun hayat motivasyonunu arttırarak yapmaya çalışır. (Demir, 2019, s. 43-45)

2.4.1. Tasavvufi Romanın Gelişim Süreci

Tasavvufî romanın tarihsel sürecine bir baktığımızda ilk olarak 1964 yılında Necib Mahfuz’un yazdığı *et-Târik* adlı romanı karşımıza çıkmaktadır. Kaybolan babasının aslında yaşadığı ve insanlar arasında güzel ahlakı, erdemliliği, zühd yaşantısıyla önemli bir konumda olduğunu öğrenen bir gencin babasını arama hikâyesini konu edinen bu roman, kurgusal olarak olmasa da ele alınan konusu ve verilmek istenen mesajıyla tasavvufî romanın ilk örneği sayılmıştır. Mahfuz’un *Rihletu bi Fatume* romanı da tasavvufî roman kapsamındadır. (Demir, 2019, s. 45)

1980 yılında gelişerek diğer roman türleri arasında saygın bir konuma gelen tasavvufî romanda Cemal el-Gıtani *Kitabut- Tecelliyat I ve II, Hâtifu ’l- Magib* eserlerini yazmıştır. *Kitabut- Tecelliyat*’ta yazar romanın yapı öğelerini tasavvufî bir bakış açısıyla yeniden kurgulamış, tasavvufî bir terminoloji ile anlatımı zenginleştirmiştir. Bir diğer yazar et- Tahir Vattâr *el-Havât ve ’l-kasr, Râme ve ’t-tinnin, el-Veliyu ’t-Tâhir ye ’ûdu ilâ makâmî ’z-Zekî* romanlarını kaleme almıştır. (Demir, 2019, s. 45,49)

1990 yılında Fas, Libya, Tunus, Cezayir, Mısır, Ürdün, Yemen ve Suriye olmak üzere tüm Arap ülkelerinde edebiyatçılar bu roman türüne yönelmişlerdir. Bu durum tasavvufî romanın edebiyat dünyasında yerini perçinlenmesini sağlamıştır. İbrahim el-Kûni’nin *et- Tibr* (1991) romanı, İbrahim ed- Dergûsî’nin *ed- Derâviş ye ’ûdune minel-Menfâ* (1992) romanı, Mevlîm el- ‘Arûsî’nin *Medâricu ’l-Leyleti ’l- Mev ’ûde* (1993) romanı, Ahmet Tefkî’in *Cârâtu Ebi Mûsa* (1997)

ve *Şüceyratun Henâ ve Kamer* (1998) romanları bu alanda yazılmış eserlerdir. (Demir, 2019, s. 49,50)

2000’li yıllara gelindiğinde tedricî bir gelişim sürecine giren tasavvufî romanın önemli yazar ve romanlarına bakacak olursak karşımıza şu isimler çıkar: Kemal Hamlişi’nin *el-Vâha ve’s-Serâb* (2001); Abdulvahhab b. Mansûr’un *Fususû’t-Tih* (2005); Yahya el-Kisî’nin *Bâbu’l-Hirâ* (2006) ve *Ebnâû’s-Semâ* (2010); Şehlâ el-‘Uceyli’nin *‘Aynu’n-Nehr* (2006); Abdulillah b. ‘Urfe’nin büyük sûfi İbnu’l-Arabi’yi (ö. 638/ 1240) okuruyula buluşturan *Cebelu’l-Kaf* (2002), *Behru’n-Nun* (2007), *Bilâdu Sâd* (2009), *el-Hevâmîm* (2010, İslam âlimi İmam Gazali’yi anlatan *Tavâsinu’l-Gazali* (2011) romanı, *İbnu’l-Hatib fî ravdeti Tâhâ* (2012), *Yasin kalbu’l-hilafeti* (2013), *Tavku sırrı’l-mehabbeti: siretu’l-‘ışki ‘inde İbn Hazm* (2015) romanları; Binsalim Himmiş’in *Hâze’l-Endelusi* (2007) romanı; ‘Ammâr Ali Hasan’ın *Şeceratu’l-‘âbid* (2011) romanı; Abdulhalık er-Rukkabi’nin *Sabi’u eyyami’l-halk* (1995); Cuma’atul-Lâmi’nin *Mecnûnu Zeyneb* (1997) romanı; Yusuf Zeydân’ın *Guantanamo* (2013) romanı; Abdulhâkim Kasım’ın *Eyyâmu’l-insani’s-Seb’a* (1969) romanı. (Demir, 2019, s. 50)

Tunus, Fas, Cezayir, Libya ve Moritanya gibi Mağrib ülkeleri tasavvufî romanların daha çok gelişim gösterdiği coğrafyalar olmuştur. Bu ülkelerin dinî, siyasal, sosyal hayatlarında tasavvufî bir anlayışa sahip olmaları tekke- zaviye ve kümbet gibi yerlerin merkezden kırsala kadar çok geniş coğrafyaya yayılması tasavvufun felsefî boyuttan yaşam anlayışına dönüşmesine Şâzeli, Ticânî, ‘İsaviyye ve Kadiri Bûteşisi gibi pek çok tasavvufî tarikatın bu coğrafyada doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bu da beraberinde sosyal ve dinî hayata damgasını vuran zengin kültürel ve dinî birikimin Mağribli edebiyatçıların çalışmalarına girmesine sebep olmuştur. Mağribli önemli edebiyatçılardan bazıları şunlardır: Libya’dan İbrahim el-Kûni, Tunus’tan İbrahim ed- Dergûsi ve Mahmud el-Mes’adi, Fas’tan Mevlim el-‘Arûsi, Ahmet Tevfik, Kemal Hamlişi, Abdulillah b. ‘Urfe, Binsalim Himmiş ve Muhammed eş- Şarkî; Cezayir’den et- Tahir Vattar, Abdulvahhab b. Mansur ve Âsiye Cebbâr, Moritanya’dan Ahmed Veled Abdulkadir’dir. (Demir, 2019, s. 46,47)

2.4.2. Tasavvufî Romanlar

Tasavvufî romanların konularına baktığımızda üç farklı kategori karşımıza çıkmaktadır. Bazı romanlar tasavvufî seyr-u süluk, keramet, nefis tezkiyesi, vuslat, vecd, galebe, sahv, sekr, setr, kabz, bast, kurb, murakabe, temkin, mucahede, uzlet vb. hal ve mertebelere değinmişlerdir. Bu kapsamda çalışmanın ana temasını oluşturan romanın müellifi ‘Ammâr Ali Hasan ve *Şeceratu’l-‘Âbid* adlı romanı karşımıza çıkar. Tasavvufî hallere yoğun bir şekilde atıfta bulunan bu roman, tasavvufun derûni âlemini başarılı bir şekilde yansıtır. Romanımızın başkahramanı Akif’in nefis tezkiyesi amacıyla çıktığı zorlu tasavvufî yolculuğuna dikkat çekilir. Tasavvuf pasif ve sosyal gelişmeler karşısında tepkisiz değildir. Akif, Şeyhi Konevî’nin öncülüğünde halka çeşitli baskılar yapıp ağır vergi alan Memlûk Sultanına karşı mücadeleye girmiştir. Akif bu mücadelede başarısız olur, tutuklanmamak için doğduğu köyü terk eder, romanın ilerleyen bölümlerinde bir tekke inşa edip inzivaya çekilir ve yanında sadece Kur’an ve tasavvufî bir eser olan *Tevku’l-Hamâme* bulunur. Uzun ve zorlu bir riyazet sürecinden sonra Akif’in kalp güzû açılır, nefsi itminana erer, pek çok ilahi sırâ vâkıf olur. Ledûnnî ilimlere ve hikmetlere sahip olur. Evliyanın bazı kerametlerine, hayvan ve cansız nesnelerle yapılan konuşmalara, hemen kabul edilen dualara ve olağanüstü olaylara da romanda yer verilir.(Demir, 2019, s. 50)

Tasavvufi bazı romanlar Gazâli, İbnu'l-Arabi ve Şüşteri gibi önemli tasavvuf ehli insanların hayatlarına, manevi hallerine, topluma olan etkilerine değinmiştir. Faslı yazarlardan Abdulillah b. 'Urfe *Tavâsinu'l- Gazali* romanında edebi bir dille tasavvufi terimleri kullanarak Gazali'nin hayatına ışık tutmuştur. Gazali'nin tasavvufi arayışı ve birikimine değinmiştir. (Demir, 2019, s. 51)

Tasavvufun sosyal yaşama yansımalarını öne çıkaran üçüncü tasavvufî roman kategorisinde tasavvufun yaşam anlayışını benimseyen fert ve toplumların yaşamlarına değinilmiştir. Bu anlamda Mısırlı Abdulhâkim Kasım yazdığı *Eyyâmu'l- insani's-seb'a* romanı buna güzel bir örnektir. Bu eser, Arap Yazarlar Birliğince tüm zamanların en iyi yüz romanından biri kabul edilmiştir. Bir köyde yaşayan bazı dervişlerin gündelik ve dinî yaşamlarına değinmiş, sosyal ve manevi yaşamlarını gözler önüne sermiş ve tasavvufun farklı yansımalarına işaret etmiştir. Roman, köy halkının gündüz sıcağında tarlalarda çalışarak ve hayvancılıkla uğraşarak geçimlerini temin ettiğini, tasavvuf meşrepli olmalarına rağmen zorlu şartlarda çalışmalarının yorgunluğunu aile fertlerine sert davranarak atmaya çalıştığını, çatık kaşlı bu insanların akşamları tasavvuf meclislerinde halim selim bir insana dönüştüklerini anlatır: (Demir, 2019, s. 52)

فِي كُلِّ مَسَاءٍ يَلْتَمِمْ شَمْلٌ لِهَؤُلَاءِ الْأَصْحَابِ، عَمِلُوا طَوْلَ النَّهَارِ فِي الْأَرْضِ حَتَّى تَشَقَّقَتْ أَيْدِيهِمْ وَصَاحُوا وَصَرَخُوا فِي الْأَوْلَادِ وَالنِّسَاءِ وَسَاطُوا الْبَهَائِمَ وَغَمِثَ عُيُونُهُمْ بِالْغَضَبِ الْعَارِمِ، وَفِي الْمَسَاءِ لَيْسُوا الْجَلَالِيْبِ الْمَغْسُولَةِ وَصَلُّوا الْعِشَاءَ جَمَاعَةً فِي الْمَسْجِدِ الْجَامِعِ وَقَالُوا مِنْ قُلُوبِهِمْ آمِينَ خَلْفَ الْإِمَامِ ثُمَّ جَاءُوا إِلَى الدَّوَارِ.

“Bu arkadaşlar topluluğu her akşam bir araya gelirler. Gün boyu tarlalarda kazma kürek tutmaktan elleri nasır bağlayıp çatlayan, (işin yorucu şartlarının sonucu olarak da) öfkeden gözleri bir şey görmeyecek derecede sinirlenerek kadınlara, çocuk-çoluğa bağırıp çağıran ve hayvanları kamçılaman bu kişiler, akşam olunca da yıkanmış cübbelerini giyip merkez camiinde cemaatle yatsı namazını kılıp imamın arkasından, sessizce, “amin” diyerek evlere dağıldılar.” (Kâsım, 1965, s. 10)

هُمُ الْآنَ طَيِّبُونَ حُكَمَاءَ يَنْظُرُونَ إِلَى كَدِّ الْيَوْمِ بِوَدَاعَةٍ وَ يَبْتَاسِمُونَ نَادِمِينَ. عَلَى عَصْفِهِمُ الْغَضَبُ بِالنِّسَاءِ وَالْوُلْدَانِ وَالْبَهَائِمِ، لَكِنَّهَا قَسْوَةُ الْحَيَاةِ وَخَشَوَةُ النَّهَارِ، وَذَلِكَ السَّرُّ الْكَبِيرُ الْمُبْهِمُ الْخَامِسُ فِي صَدْرِ الْأَرْضِ الْمَفْعَمِ بِالْخُصُوبَةِ وَهُمْ يَذُبُّونَ فَوْقَهَا حَيْسَارَى مَهْمُومِينَ غَاصِبِينَ فِي وَقْدَةِ النَّهَارِ.

“Onlar şimdi kibar ve akıllıdırlar. Günün zahmetine uysallıkla bakıyor; daha önceleri, kadınlara, çocuklara ve hayvanlara kaba şekilde bağırıp çağırma ve dolaylı pişmanlık içinde gülümsüyorlar. Lakin (onların önceki sert davranışlarının sebebi), hayatın zorlukları ve günün sertliğidir. Bu da bereketle dolu yeryüzünün bağrında yatan kapalı, müphem, büyük bir sırdır ki insanlar günün aydınlığından itibaren endişeli ve şaşkın bir şekilde arz üzerinde hareket edip dururlar.” (Kâsım, 1965, s. 10)

Farklı nitelik ve derinliğe sahip tasavvufî romanlar kısa sürede yankı uyandırmış ve birçok okura ulaşmış ve halkın teveccühünü almışlardır. Abdulhâkim'in *Eyyamu'l- İnsani's- Seb'a*, İdvâr el-Girât'ın *Râme ve't- tinnin*, Binsalim Himmiş'in *Mecnunu'l- hükmî* romanları Arap Yazarlar Birliği tarafından tüm zamanların en iyi yüz romanı arasında değerlendirilmiştir. Himmiş'in *Haze'l- Endelusî* romanı ise 2009 yılında Arabic Booker Ödülüne aday gösterilmiştir. 1995 yılında Irak'ın en iyi roman ödülünü kazanmıştır. Ayrıca Arap Yazarlar Birliği tarafından XX. yüzyılın en iyi 20 romanı arasında Abdulhalık er-Rukkâbi'nin *Sabi'u eyyami'l-halk* eseri ve 1997 yılında Japon

Tercüme Komisyon Ödülünü alan İbrahim el-Kûni'nin *et-Tibr* romanı da bu alanda önemli gelişmelerdir. (Demir, 2019, s. 56)

2.5. Tarihî Roman

Şeceratu'l- 'Âbid, her ne kadar tasavvufî bir roman olsa da içerisinde tarihî bir döneme de yer vermiştir. Yazarın romanda ele aldığı dönem, siyasî ve kültürel açıdan İslam Tarihinde önemli bir yeri olan Memlûk dönemi (1250-1517)dir. Memlûkler, merkeze bağlı vilayet ve eyaletlere tâbi emir ve hükümdarlıklardan meydana gelmiştir. Tarihçiler tarafından Türk Devleti olarak adlandırılmışlardır.

Memlûklerin, Moğol ve Haçlı saldırılarına karşı başarılı olmaları, saldırı sonucunda tahribata uğrayan ülkelerdeki âlimlerin Memlûk Devletinin ülkelerine yerleşmeleri, Akdeniz ve Kızıldeniz sahillerine sahip olmaları ve islamî ilimlerde gelişme göstermeleri tarih sahnesinde önemli bir yere sahip olmalarını sağlamıştır. Ayrıca Memlûklerin en önemli gelir kaynağı ülkeler arası ticaret olmuştur. Moğol saldırılarında Doğu- Batı arasındaki ticarete en güvenli yol Kızıldeniz ve Mısır üzerinden Avrupa'ya ulaşmaktı. Bu yüzden Memlûk devlet adamları dış ticareti geliştirme adına önemli adımlar atmıştır 15. yy. başlarında oluşan ekonomik sıkıntılar Timur'un Suriye'ye saldırısıyla daha artmıştı. Dönemin sultanı, sıkıntıları aşmak için ağır vergiler almaya başlamıştır. Bu vergiler iç ve dış ticarete sıkıntılara sebep olmuştur. Ayrıca Mısır'da bronz ve bakırın gümüş ve altınla kaplanma yöntemi gelişmiştir. (Yiğit, 2004, s. 90-97). Memlûklerin uzun yıllar siyasette hüküm sürmesi ve pek çok mimarî yapıya sahip olması da İslam Tarihinde önemlidir. Yazar, tüm bu sebeplerden ve de Mısırlı olmasından ötürü Memlûk Devrini eserine konu edinmek istemiştir.

“ Memlûkler, tarihçiler tarafından Bahrî Memlûkler (1250-1382) ve Burcî Memlûkler (1382-1517) olmak üzere iki döneme ayrılmıştır. Eyyubî hükümdarı Turan Şah, Memlûklere karşı olumsuz tutumlarından dolayı Bahrî Memlûk Emiri Baybars ve arkadaşları tarafından bir suikastla öldürülmüştür. Turan Şah'ın ölümünün ardından eski Eyyubî hükümdarı Necmeddin Eyyub'un dul eşi *Şecere'd-dur* tahta geçirilmiştir. Abbasi Halifesinin tavsiyesiyle *Şecere'd-durr* (Tomar, 2010, s. 404-5) atabek makamında bulunan ve bir memlûk olan İzzeddin Aybek et- Türkmani ile evlenmiş ve tahtını ona bırakmıştır. 1250 yılında İzzeddin Aybek tahta çıkmış ve Memlûkler Devri resmen kurulmuştur.” (Kaya, 2015, s. 12) *Şeceratu'l- 'Âbid* romanında ele alınan dönemdeki zalim sultanın, yanındaki insanlara *Şeceruddür*'ü hatırlatması, Şam'ı kaybettiklerini ve Portekiz'in Hindistan ülkeleriyle ticaret yapmalarıyla ekonomilerinin sıkıntıya girip altınlarının değerinin düştüğünü söylemesi (Hasan, 2011, s. 300) Memlûk Döneminin işlendiğini göstermiştir.

Romanda geçen şu pasajlar da yazarın hangi dönemleri eserine konu ettiğini göstermektedir: “*Frenk ordusu daha fazla sayıda ve daha güçlü teçhizat buldu ve sadece Kıbrıs ve Rodos'u almak istemiyor. Ülkemizi tehdit eden deniz seferleri olaylarını başlatmak istiyor... Ordunun yarısı denizde Frenkleri cezalandırdıktan sonra geri döndü ve diğer yarısı Rodos ve Sicilya'nın vahşi doğasında onların kalıntılarını avladılar.*” (Hasan, 2011, s. 245,307)

1354 yılında Franklara ait bir grup savaş gemisi İskenderiye'ye girmiştir. Limanda karışıklık çıkararak karşılarına ne çıkarsa ele geçirmişlerdir. Haçlı ordusu 1365'te Rodos'ta toplanmayı kararlaştırmış, ancak son ana kadar hedefini gizlemiştir, Hedefi Mısır'ın İskenderiye şehridir, bunu denize açıldıktan sonra ilan etmiştir. O sırada idare, atabek Yelboğa'nın elindedir. Düşman İskenderiye'ye ulaştığında haber üç gün sonra Kahire'ye ulaşmıştır. Sultan gezintiye çıkmış, Atabeg Yelboğa ise Kahire yakınlarındaki el-Abbase'ye ava gitmiştir. Yelboğa bu habere ilk başta

inanmaz, işin hakikat olduğu anlaşılınca da hemen seferberlik ilan edilmiştir. Tellallar aracılığıyla askerlerin toplanmasını gelmeyenlerin canlarını ve mallarını alacaklarını duyurmuşlardır. (Aktan, 1999, s. 411-452; Akyurt, 2021, s. 54-60) Tüm bu bilgiler ışığında yazarın, Burcî Memlûkler Dönemine ve önemli zaman dilimlerine değindiği görülmüştür.

2.6. Arap Romanı Dünyasından ‘Âmmar Ali Hasan ve Hayatı

2.6.1. ‘Ammâr Ali Hasan’ın Hayatı

21 Aralık 1967 yılında Mısır’a bağlı Minya’nın İsmailiye köyünde doğdu. Köy okulundan ilkokul ve ortaokul diploması aldı. Al-Bargain Okulu ve Minya Askeri Okulundan üniversite eğitime kadar olan süreçlerde hem okudu hem de tarım ve mimarlıkla uğraştı. Evlenene kadar bu böyle devam etti. Bu hayat serüvenine otobiyografisini içinde barındıran *Mekânun Vasatu’z-Zihâm*(*Kalabalıkta Bir Yer*) adlı kitabında yer verdi. (Hasan, 2011, s. 413)

Hasan 1989 yılında Kahire Üniversitesi İktisadî ve Siyasal Bilimler Fakültesi’nden mezun oldu. 1996 yılında Siyaset Bilimi alanında yüksek lisans, ardından 2001 yılında doktora derecesi aldı. Mısır’da Yazarlar Birliği, Öykü Kulübü ve Gazeteciler Sendikası üyesidir. (el-Ehram, 2008)

Mısır içinde ve dışında çeşitli araştırma merkezlerinde, Mısır ve Arap gazetelerinde çalıştı. 2011’den itibaren kendini yazı ve araştırmaya verdi. El- Mısıryi’l- Yevm, el-Vatan, el- İttihat, el-Beyan adındaki Kuveyt gazetelerinde; 24 web sitesi, “Masraviy” web sitesi ve “Meyadin” web sitesinde düzenli olarak makaleler yazdı. Londra hayatında ve Lübnan yolculuğunda Arap Geleceği, Arap İşleri, Demokrasi, Uluslararası Politika, Duha, el-Arabi, el-Hilal gibi çeşitli Arap dergilerinde düzensiz de olsa yazılar yazdı.

Hasan, dini aydınlanmayı ve bilimsel düşünceyi teşvik etmek amacıyla “*Dream (Rüya)*” kanalında 120 televizyon dizisi sunmuş, çeşitli Arap ve yabancı kanallarda Mısır ve Arap dünyasında kültürel ve politik konularda televizyon röportajlarına katılmıştır. Ayrıca “*Kifayetun Hareketi*” ve “*Ulusal Değişim Derneği*” ile olan ilişkisiyle siyasî hayata da katıldı. 2011 Mısır Ocak Devrimi’nin en ön saflarında yer almış, Mısır’da sivil toplum kuruluşları ve insan hakları örgütlerinin yürüttüğü faaliyetlere başkalarıyla birlikte katkıda bulunmuştur. 2018 yılında sivil demokratik hareketin kurucularından biri olmuş ve çalışmalarını kayıt altına almıştır. Siyasi tecrübesini *Olanları Yaşadım* adlı bir kitaba kaydetmiştir.

Hasan, düşünce ve ifade özgürlüğünü savunmuştur. Vatandaşlığın getirdiği hak ve görevler temelinde Mısır’daki Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında bir arada yaşama ve entegrasyon çağrısında bulunmuştur. Dinî, etnik veya bölgesellik genelinde yoksulluk, sosyal ve politik marjinalleşmenin ele alınması, kadın haklarının ve engellilerin savunulması çağrısında bulunmuştur.

İngiltere Oxford Üniversitesi, Erfurt Almanya, Kahire’deki Amerikan Üniversitesi ve Türkiye’deki Sakarya Üniversitesi dâhil olmak üzere çeşitli üniversitelerde konferans ve sempozyumlara katıldı. Emirlik Stratejik Araştırmalar Merkezi, Bahreyn’deki Siyasi Kalkınma Enstitüsünde dersler verdi. İskenderiyye Kütüphanesi, Fransız Sidak’ta (Sedag) Mısır Devriminden önce ve sonra Mısır’ın içinde ve dışında çalıştaylara, seminerlere, araştırma seminerlerine ve konferanslara katıldı ve Kahire’nin mahallelerinde ve diğer şehirlerde ve köylerde Mısır vatandaşlarıyla siyasî eğitim için halka açık toplantılar düzenledi. (Ebubekr, 2014)]

Başka yazarların eserleri hakkında kitaplar yazdı. Bu eserlerden en önemlileri; Şeyh Ali Abdurrezzak'ın *İslam ve Hükümetin Kökenleri*, Abdurrahman Kevakibi'nin *Tiranlığın Doğası (Zalim Doğa)* ve İtalyan oryantalist Dr. Giuseppe Scatolin'in *Yenilenmiş bir manevi devrim için Dini Diyalog ve Tasavvuf Üzerine Düşünceler* adlı kitaplardır.

Edebî ve bilimsel çalışmalarının bir kısmı birçok yabancı dile çevrilmiştir. Hikâye ve romanları Mısır'da ve yurtdışında yüksek lisans ve doktora tezleri ve bazı Mısır ve Arap üniversitelerinde profesörlüğe yükselmek için birçok araştırmaya kaynaklık etmiştir. Birçok televizyon ve radyo bölümü için onun hakkında bir dosya hazırlanmış, Mısır Romanı Dergisi bunları yayınlamıştır.

'Ammâr Ali Hasan, Hüsnü Mübarek rejimine muhalif olduğu sırada Cumhurbaşkanı Abdulfettah el-Sisi'nin politikalarını sürekli olarak eleştirmesi nedeniyle *Müslüman Kardeşler*'in yaptığı Ocak Devrimi'nden sonra Mısır'daki *el-Vatan* gazetesinde günlük köşe yazısını yazmaktan men edildi. Hasan, Mısır resmi medyasından ve otorite tarafından kontrol edilen birçok özel kanaldan -ister sahiplik ettiği olsun ister yönlendirdiği olsun- men edildi. *El- Ahrâm* gazetesi hikâyelerini yayınlamayı reddetti ve hükümet gazeteleri, kitapları ve kültürel faaliyetleri hakkında haberler yayınlamaktan kaçındı. [Faruk, 2016]]

2.6.2. Âlimlerin 'Ammâr Ali Hasan'ın İlmi Yönüyle İlgili Sözleri

- Romancı ve hikâye anlatıcısı İbrahim Abdulmecit, Hasan hakkında şöyle demiştir: "Ammâr Ali Hasan, Mısır ve Arap dünyasındaki kültürel ve entelektüel hayatı, edebî eleştirisi, İslam felsefesi, siyaset ve romanlar, kısa öykü ve şiirleriyle ilgili entelektüel kitaplar arasında hayatını doldurarak Mısır Rönesans kuşağının sembollerini Rıfa'a Rafi et-Tahtâvi, Taha Hüseyin gibi bize hatırlattı." (Abdulmecid, 2018)]
- Rebih Miftah bir eleştirmendir ve şunları söylemiştir: "Ammâr Ali Hasan her zaman metinleriyle denemeler yapan, anlatılarını her zaman Mısır gerçeğinden ve Mısır mirasından seçen ve onlara hayal gücünü aktaran ve okuduklarını ekleyen günümüz Arap dünyasının en büyük roman anlatıcılarından biridir." (Rivayetu Cebelu't-tayr, 2016)]
- "Mısırlı yazar ve siyaset sosyolojisi araştırmacısı 'Ammâr Ali Hasan'ın kişiliği çok yönlüdür. Siyaset, kültür ve gazeteciliğin ansiklopedik bir karışımıdır. O, kırsalın oğlu ve orta sınıf haklarının ve her insan için yaşam ve eğitimin meşruiyetinin savunucusudur. Birçok kitabında değişmeyen tek şey insanlara, onların yaşamlarına, yaşam biçimlerine ve her otorite ile yüzleşmelerine olan duyarlılığıdır. Bu nedenle kendisi ve kitapları taciz ve kovuşturmaya maruz kalmıştır." Gazeteci ve kültürel tartışmacı Hanim Şerbîni'nin bu sözleri Hasan hakkında bize bilgi verme açısından önemlidir. (Şerbini, 2020)]
- Ayn Şems Üniversitesinde profesör ve eleştirmen aynı zamanda Dil Akademisi Başkanı Dr. Salah Fadl şu sözü kaleme almıştır: " 'Ammâr Ali Hasan'ın *Şeceratu'l-Âbid* adlı romanı büyülu gerçekçiliğiyle Latin Amerika edebiyatını hatırlatan Arap romanında eşsiz bir model sunar." (Hasan, 2011, s. 416)
- Dr. Georges Cuha, şair ve Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde Arap Edebiyatı profesörüdür. Şöyle demiştir: "Yazar, ilginç hikâye anlatımı konusunda üstün bir yeteneğe ve çeşitli şeyleri sindirmesi ve yumuşatması bakımından devekuşunun midesine benzer edebî bir tada sahiptir. Gerçekleri ve duyguları heyecan verici bir malzemeye dönüştürür."

- Gazeteci ve eleştirmen Hüsam İbrahim: “‘‘Ammâr Ali Hasan’ın *Babur-Rızk* adlı romanı, *Şeceratu’l-Âbid* romanında belli bir büyüğü gerçekçilikten yola çıkarak ve *Selefi* romanını bu yönden gelen mübarek nefeslerle birleştirdikten sonra toplumsal gerçekçilik alanında yaratıcı bir sıçrama gerçekleştirir.” demiştir. (İbrahim, 2016)]
- Texas Üniversitesi’nde Siyaset Bilimi profesörü Jason Brownlee: “‘Hasan’ın *Mısır’da Tasavvufi Tarikatların Siyasi Oluşumu* kitabı İslam vaazlarının ve manevi organizasyonların ve hareketlerin rollerinin göreceli olarak göz ardı edilmesinden kaynaklanan bir eksikliği doldurduğu için siyaset bilimine seçkin bir katkı olarak kabul edilir. Dikkatli bir saha araştırması, genel olarak siyasi literatüre özellikle İslami hareketlerin ideolojileriyle ilgili onlara hayati bir katkı sağlayabildi.” sözünü söylemiştir.
- Fransız sosyolog Alain Roussillon: “‘Hasan’ın *Mısırda Tasavvufi Tarikatların Siyasi Oluşumu* kitabı, Mısır toplumunu incelememde bana yardımcı oldu. Kitap beni Mısır’daki araştırmacıların olması gerektiği gibi üzerinde çalışılmamış bir dini akımı anlamaya daha da yaklaştırdı. Sufi tarikatları olan siyaset ve sosyoloji bilimleri tüm Arap dünyasındaki siyasi reformun dini reformla el ele gitmesi gerektiğine beni daha fazla ikna etti.” (Hamamisî, 2009)]

2.6.3. Edebî Çalışmalar

- 1) Kısa Öyküler Koleksiyonu: ‘*Arabu’l-‘Adiyat, Ehlamun Mensiyetun (Unutulmuş Düşler), Elleti hiye Ehzen (En hüzüntülü olan), Uhtu Ruhî (Ruh Kardeşim), Telalu’r Ramadu (Kül Tepeleri)*
- 2) Roman: *Hikâyetu’s-Şemerdil, Cudranu’l Meda (Menzil Duvarları), Zehru’l Harifi (Sonbahar Çiçeği), Şeceratu’l-âbid (Âbidin Ağacı), Sukutu’s- Sumt (Sessizliğin Düşüşü), es- Selefiyyu (Selefi), Cebelu’t- Tayr (Kuş Dağı), Beytun Sinnari (Sinnari Balıkçı Evi), Hebiatul Arifi (Arif’in Önbelleği), Âhiri Dev’i (Son Işık), Babu’r Rızkun (Rızık Kapısı)*
- 3) *Hikâye: el-Ebdalu ve’l Caizetu (Kahramanlar ve Ödül bir çocuk hikâyesi), Hikâyetu’l Hubbil Evvel (İlk Aşk Hikâyeleri), ‘Ecaizul Beldeti (Eski Şehirler) Anlatı öyküleri)*
- 4) Anlatı Otobiyografisi: *Mekânun Vasatu’z Ziham (Kalabalığın İçinde Bir Yer)*
- 5) Şiir Koleksiyonu: *La Era Casedî (Bedenimi Görmüyorum).* (‘Ammar Ali Hasan, t.y. p. 7)]

2.6.4. Bilimsel Entelektüel ve Eleştirel Yayınlar

‘Ammâr Ali Hasan’ın aşağıdaki eserleri onun gelişmeleri takip eden ve aktif bir yazar olduğunu gösterir vaziyettedir: (Hasan, 2011, s. 414)

- Siyasi Hayal Gücü
- Metin, İktidar ve Toplum: Arap Romanında Siyasal Değerler-Siyaset Sosyolojisi Üzerine Bir Araştırma
- Güvenli Değişim: Şikâyetten Devrime Barışçıl Direniş
- Olanları Yaşadım: Devrimin Bir Tanıklığı

- Modernleşme ve Geleneksel Toplumsal Yapıların Yolu: Yemen Örneği
- Zorunlu Görev: el-Ezher Mihrabında Siyasi Reform ve Müslüman Kardeşler
- Körfez-Mısır İlişkileri: Geçmişin kökleri, bugünün gerçekleri ve geleceğe yönelik beklentiler
- Krizdeki Bir Millet: Arap Siyasi Hastalıkları Arasında Düşünce ve Hareket
- Mısır’da Sufi Tarikatlarının Siyasi Yetiştirilmesi: Geleneksel bir dini eğilimde demokrasi kültürü ve modernleşme yolu
- İdeoloji: Anlam ve Yapı
- Boğazlar ve Hançerler: Mısır’da din, siyaset ve eğitim üzerine çalışmalar
- Bilinmeyene Dönüş: Mısır’ın reform bahsi ve geleceği
- Mısır Adalet Bakanlığı: Kurumsal bir biyografi
- Masalların Sevinci: Necip Mahfuz’un İzinde
- Devrime Giden Yol: Öngörü, kehanet, yukarı ve aşağı gidiş
- İlahi Aşk Şövalyeleri
- Zekâ Türleri
- Köy ve Kıta: Siyasal sistemler ve uluslararası ilişkiler çalışmaları
- Derin Toplum: Mısır’da fundamentalizmin sosyal ve ekonomik ağları
- Uzaktan Yakınlaştırma
- Açık bir dünya... Yeni medya, kültür ve toplum (Tibra, 2020)]

2.6.5. Çalışmaları ve Araştırma Makaleleri

- Edebiyat ve siyaset arasındaki köprüler
- Yeni medya ve liberal demokrasinin değerlerine etkisi
- Kısa hikâyenin sürekli zamanı
- Siyasi aldatma: İç ve dış siyasette temkinli yüzleşme stratejileri
- Selefî akım: Söylem ve uygulama
- Ekonomik parite ve demokrasi
- İslam’da reform... Fırsatlar ve beklentiler
- Müslüman Kardeşler yönetiminin devrilmesinden sonra Mısır’ın siyasi geleceği: Anın adaylağı ve yakında geleceğin beklentisi. (Ammar Ali Hasan, t.y. p. 7)]

2.6.6. TV Bölümleri ve Video Röportajları

- En-Nehar kanalıyla *Kalabalığın Ortasında Bir Yer* biyografisi hakkında bir röportaj (Nehar, 2019)
- Mısır’daki siyasi durum hakkında BBC ile bir röportaj
- Alman kanalı “Deutsche Welle” ile röportaj
- CTS 7 kanalıyla, el-Hurre kanalıyla röportaj
- *Sınır tanımayan inananlar* web sitesi, el-Bedil web sitesi ile röportaj

2.6.7. Ödülleri ve Onurları

- Mısır'da Devlet Mükemmellik Ödülü (2012)
- Şeyh Zayed Kitap Ödülü, Geliştirme ve İnşa Şubesi (2010)
- Roman 2014 Mısır Yazarlar Birliği Ödülü
- 2011 yılında el-Tayeb Salih Uluslararası Kısa Öyküde Yazılı Yaratıcılık Ödülü ve 2016 yılında roman alanında aynı ödül.
- 1995 yılında Mısır Silahlı Kuvvetlerinin Ahlaki İşleri ile işbirliği için Literary News tarafından düzenlenen Öykü ve Savaş Ödülü
- 1992 Dünya İslam Edebiyatı Derneği Kıya Öykü Teşvik Ödülü
- Ğanem Ğebaş Kısa Öykü Ödülü (2002)
- 2003 yılında *Kahramanlar ve Ödül* hikâyesi için Heza' b. Zayed Çocuk Edebiyatı Ödülü
- Kahire Üniversitesi Kısa Öykü Ödülü (1988)
- Mısır Devlet Davaları Kurumu tarafından denetlenen Mısır Müftüsü, İslami İşler Yüksek Kurulu Başkanı, bazı el-Ezher şeyhleri bazı seçkin entelektüel ve hukuki şahsiyetler ve kurum danışmanlarının katılımıyla sırasıyla 1991 ve 1992 yılları için düzenlenen "Fıkıh ve İslami Çağrı" Ödülü. (Hasan, 2011, s. 415; 'Ammâr Ali Hasan, t.y. p. 6)

3. ŞECERATU'L-‘ÂBİD ADLI ROMANIN TAHLİLİ

3.1. Romanın Künyesi

Tasavvufî romanlar diğer roman türlerinden farklı olarak konuya irfani bir boyut kazandırma işlevini daha ilk başta aldıkları isimlerle göstermeye çalışmışlardır. *Et- Tarik, el-Veliyu't-Tâhir ye'ûdu ila makamiz-zeki, et-Tecelliyat, Hatifu'l-Magib, ed-Deraviş ye'ûdune mine'l-menfa, Fususu't-Tiye, Cebelu Kaf, Bahru'n-nûn, Bilâdu Sad, el-Hevâimim, Tavasînu'l-Gazali, Tavku sırri'l-mehabbeti: sîretul-'ışki 'inde İbn Hazm, Nûn ve Şeceratu'l-âbid* gibi tasavvufî romanların isimlerine bakıldığında önemli bir bölümü tasavvufa ya doğrudan ya da çeşitli çağrışımlara işaret ederek girmiştir. (Demir, 2019, s. 53)

Mısırlı romancı ‘Ammâr Ali Hasan’ın 2011 yılında yayınlanan Şeceratu'l-âbid adlı eseri sufi ruhundan ve Arap popüler hayal gücünden yararlanır.

Eser Daru'ş-Şuruk yayınevi tarafından yayınlanmış, ikinci baskısını da 2014 yılında vermiştir.

Romana Muhyiddin İbn Arabî'nin, “Her özlem, güvenilmez bir tanışma ile yaşanır.” sözüyle başlanılarak mistik bir atmosferle dolu roman sürecinde olacağımız belirtilmiş ve İbn Arabî yoluyla romanda aşk hikâyesinin okuyucunun zihninde canlandırılması hedeflenmiştir. (Hasan, 2011, s. 8)

Bu roman gizemsel bir uzay mekânı ve zamanı özelliğini taşır. Deniz, uzay, çöl gibi anlatı alanlarıyla gerçeklik ve hayal arasındaki insan ve cin karakterleri romanda mevcuttur. Aynı zamanda geçmişle bugünü birbirine bağlayan bir romandır.

3.2. Romanın Özeti

Romandaki ana karakter Ezher öğrencisi Akif'tir. Akif, okumuş, bilgili, önceleri şeyhinin yolundan giden zeki bir dervîştir. (Hasan, 2011, s. 166) Şeyhi Konevî ve arkadaşlarıyla birlikte dönemin zalim padişahına isyan hareketinde bulunur. Şeyhi ve birçok arkadaşı tutuklanarak hapse konur, kendisi ve birkaç arkadaşı da kaçarak kurtulur. Akif doğup büyüdüğü köye kaçır. Köyde iken Nemat adında bir cinle karşılaşır. Bir cin ile insanın birlikte olamayacağını bildiği halde nefsi galebe çalar ve kendini onu sevmekte ve onunla vakit geçirmekte bulur.

Romandaki bir diğer karakter olan ağaç, olağanüstü bir olayın neticesinde ve olağanüstü güçlere sahip Baduk adında bir bineğin nefesinden ona üflemesiyle oluşmuş harikulade bir ağaçtır. (Hasan, 2011, s. 13-33) İnsanî özellikler verilerek ağaç konuşturulur ve romana dâhil edilir. Zalim ve dünyaperest bir bahçe sahibi bahçesine giren hırsızların hesabını bahçeyi korumakla vazifeli nöbetçilerden sorar. Bahçe sahibinden herkes korkar ama nöbetçilerden biri bahçe sahibine zalimliğini söyler. Bahçe sahibi buna sinirlenir ve bu nöbetçiye kırbaçlatarak öldürür. Masum olan bu kişinin kanı bir ağacı sular ve ağacın dalları, gövdesi, yaprakları kırmızılaşır. Kırmızılaşan bu ağaç bahçe sahibinin emriyle kesilmeye başlandığında bir güvercin, düşen yumurtalarını kurtarmaya çalışırken ağacın tohumundan alır. Ağacı kesen nöbetçilerden biri güvercini vurur. Güvercin yaralı bir şekilde dağın eteğine doğru uçar ve gagasındaki tohumu bıraktığı yeri kanıyla sular. (Hasan, 2011, s. 21) Kesilen bu ağacın sıvısıyla ve güvercinin kanıyla romandaki mucizevî ağaç karakteri meydana gelir. Bu ağaç, insanların, cinlerin, sultanların hazine ağacı olarak bilip ulaşmak istediği bir ağaçtır. Akif ve Hacı Hüseyin'in de ulaşmak istediği ebedilik ağacıdır. Bu ağaçtan üç tane vardır. Biri cinler âleminde biri denizin altında biri de dünyadadır. Cinler ikisine

ulaşmış ama dünyadakine bir türlü ulaşamamıştır. Dünyadaki ağaca ancak insanlar aklını ve kalbini kullanarak ulaşabilmektedir. Cinler kralı bu ağaca ulaşmak için Nemar'ı görevlendirir. Nemar'ın görevi derviş olan Akif'i etkileyip onunla birlikte olmak ve bu ağaca ulaşmak için onu kullanmaktır. Bunu gerçekleştirirken büyüleyiciliğini kullanır. Akif'i köyde yalnız bırakmaz. Akif'in köyünden bir kız olan Semiha ile evlenmesini istemez. Bunun için Semiha'yı rahatsız ederek onun hastalanmasına neden olur. Akif de Semiha'yı Nemar'ın elinden kurtarmak için Semiha'dan vazgeçer ve Nemar'la birlikte olur.

Nemar, zalim sultandan kaçan Akif'i kendi dünyasına götürür, oranın ihtişamıyla Akif'in gözünü boyar, onunla evlenir, cinler âlemini gezdirirken onlar için önemli olan ağacın yanından götürerek hedefine adım atar. Akif, cinler âleminde dünyaya döndüklerinde 30 yılın geçtiğini ve köyünün yok olduğunu, insanların olmadığını görür. Akif, 30 yıl geçmesine rağmen hâlâ genç ve sağlıklıdır. (Hasan, 2011, s. 80) Dünyadaki ağaca ulaşma yolunda adımlar atarlar. Tabi arayan sadece onlar değildir. Bu ağacı duyan herkes ona ulaşma hayalindedir. Sadece bir arkadaşını köyde görür. Arkadaşı Abdülkerim'in evinde cin Nemar'ın kendilerine getirdiği, içerisinde çeşitli yiyeceklerin olduğu sofrayı Akif'in bir kerameti olarak görürler. Bu olay kısa sürede herkesin kulağına gider. Köy halkı keramet sahibi bir şeyhin geldiğini öğrenince ona köylerinde kalması için ricada bulunurlar. Bu insanların içinde ağaca ulaşma niyetiyle ondan yararlanmak isteyen açgözlüler de bulunur. Şeyhi el-Konevî'yi ve arkadaşlarını hapseden Menfalut Valisi de bunu duyar ve amansız hastalığa düşmüş kızına şifacı olması için Akif'i huzuruna çağırır. (Hasan, 2011, s. 168)

Manevi yolculuğa ve ebedilik ağacına ulaşma yolunda olan ve bu uğurda ölen Hacı Hüseyin'in evinde Nemar'la birlikte kalan Akif, bu yolculuğu kendisinin tamamlayacağı hususunda bir rüya ve bir kâğıt görür. Nemar'ın söylediğine göre ağaçla ilgili olan bu kâğıdın bir parçası da bir saray duvarının altında gömülüdür. Bunu Menfalut Valisine söyler ve vali Akif'i bir zamanlar kaçtığı yer olan Mahrusa'ya ağacı bulması için gönderir.

Ağacı ararken Mahrusa'daki arkadaşlarından Safvan ile karşılaşır. Sultan karşıtı sözleriyle Safvan önce idama hükmedilir. Hazine ağacına ulaşmak için Akif'ten yararlanmak isteyen zalim sultan, Akif'in ısrarları neticesinde idamdan vazgeçip Safvan'ı Fransızlara karşı Rodos ve Sicilya'yı koruyan ordusuna savaşmaya gönderir. Safvan savaşta yiğitçe çarpışarak ölür. Safvan'ın karısı ile tanışan Akif, Şeyh Konevî'nin yolundan ayrıldığı ve hazine ağacının peşinden gittiği için iç dünyasında pişmanlık içindedir.

Ölen arkadaşının eşi olan Hafsa karakteri, Akif'in doğru yola girmesi ve bu yolda neler yapması gerektiğini söylediği bir nevi kılavuzudur. (Hasan, 2011, s. 336) Mübarek ağaca ulaşma yolunda olup ona varamadan ölen Hacı Hüseyin'in kızıdır. Hafsa sürekli okuyan bilgili bir kadın karakterdir. Babasının ölümünden sonra insanların zulmünden dolayı kaçmak zorunda kalan Hafsa, gittiği Mahrusa'da hayatta kalabilmek için kötü yola düşer. Daha sonra tövbe eder, Rabiati'l-Adeviyye yolunda gider ve sonra Safvan ile karşılaşır onunla evlenir. Sultan tarafından sarayda alıkonur ve Safvan öldükten sonra açgözlü sultan onun güzelliğine vurulduğu için haremine almak ister. Bunun üzerine Hafsa saraydan kaçır ve Akif'e sığınır.

Akif'in içten içe Hafsa'yı sevmesi üzerine Nemar kıskanır ama manevî yönden mesafe kat etmiş Hafsa'ya zarar veremez. Bu yüzden Akif'i terk eder. Bu dünyada ulaşılmayacak olan ağaca gitme yolunda Akif'i yalnız bırakır. Akif de hayatta kalabilmek için sultanı ağaç hususunda oyalamaya başladığı bir anda Hafsa ona bir ilaç gibi gelir. Akif, Hafsa'yı eski zamanlardaki arkadaşı olan Barsum'a götürür ve onu saklaması için ona emanet eder. Barsum Hristiyan'dır ve Hafsa'yı

kilisede saklar. Akif, Hafsa'yı kaçırmakla sultanın onun da peşine düşmesine sebep olur, bu yüzden saraya dönmez. Kalp gözü açık ve manevî yönden doyum haline ulaşmış Hafsa, Akif'in doğru yola girmesine vesile olur. Akif'in nefsini temizlemesi için ona yardımcı olur ve onu okumalara yönlendirir. Sultan Akif ve Hafsa'nın peşine düşer, Barsum'un tavsiyesiyle çölde bulunan bir manastıra gitmek için yola koyulurlar. Çöl kabilesi reislerinden Şeyh Yusuf'un adamları yolda onlara saldırır, Hafsa'nın yaptığı duayla onların elinden kurtulurlar. Hazine ağacının ve Akif'in methini duyan kabile reisi onları misafir eder. Amacı ağaca gidecek yolda Akif'ten yararlanmaktır. Çölde bir müddet kaldıktan sonra Hafsa hastalanarak ölür. Hafsa'nın ölümüyle yalnızlaşan Akif, derunî âleme gidiş yolunda biraz daha ilerler. Şeyh Yusuf'un yanından ayrılarak Galala Dağı'nın eteklerinde yer alan Aziz Antony Manastırına gider. Manastırın bir köşesinde bir tekke inşa etmek ister. Bu konuda manastırda bulunanlar da ona yardım ederler ve Akif için uzun inzivalı yıllar başlar. Kuran okuma ve zikirle yıllarını geçiren Akif, nur yolunun ehillerinden olur. Bu süre zarfında hâlâ genç ve sağlıklıdır. Nefsini öldürüp manâ âleminde nur meclislerine dâhil olur. En sonunda olağanüstü güçlere sahip Baduk bineği gelir ve Akif'i ulaşmak istediği mübarek, kutsal, ebedilik ağacına götürür. (Bkz. Şeceratu'l-Âbid, 2011)

3.3. Şahıslar

Şahıslar, roman olaylarını yönlendirip yazarın düşüncelerini canlandıran ve esere canlılık katan canlı ya da cansız varlıklar olarak tanımlanır. Bu unsur, romanın diğer unsurlarını da harekete geçiren bir yapıya sahiptir. Tasavvufi romanlar kahramanlarını şeyh, veli, gavs, veted, kutub gibi vasıflarla nitelendirmiştir. (Demir, 2019a, s. 256)

حِينَ وَصَلَ الشَّيْخُ إِلَى مَا جَرَى الْحَاجَّ حُسَيْنَ هَزَّ رَأْسَهُ وَكَانَتْهُ يَبْحَثُ فِي قَفَرِهِ عَنْ أَيِّ مَعْنَى مَعْلُومَةٍ يَقُولُهَا لِلنَّاسِ الَّذِينَ يَمْدُونُ أَدَانَهُمْ مُتْلَهِّفِينَ إِلَى كُلِّ حَرْفٍ يَخْرُجُ مِنْ فَمِ الشَّيْخِ

“Şeyh, Hacı Hüseyin'den bahsetmeye başladığında, pür dikkatle onun ağzından çıkacak sözlere kulak kabartan o topluluğa, sanki içinden geçirmekte olduğu belli bir şeyler söyleyecek gibi başını salladı.” (Hasan, 2011, s. 97)

Tasavvufi romanlar karakterler açısından diğer roman türlerinden farklı olarak kahramanlarını ya sufilerden ya da onlara mensup şahsiyetlerden seçmiştir. *Tavasınıu'l-Gazali'nin* kahramanı İmam Gazali, *Bilâdu's-Sâd'*ın kahramanı Ebu'l-Hasan eş-Şüşteri, *Cebelu'l-Kaf*'ın kahramanı İbn Arabi iken çalışmamızı oluşturan *Şeceratu'l-Âbid* adlı romanın başkahramanı Şeyh Konevî'ye mensup Akif'tir. (Demir, 2019, s. 53)

Romanlardaki karakterlerin tarihi tasavvufi şahsiyetlerden seçilmesi okurların teveccühünü ve saygısını kazanmıştır. Bundan ötürü edebiyatçılar kaleme aldıkları eserlerde sufi karakterlerini saygın kişilerine hâlel gelmeyecek, toplumdaki olumlu algılarına gölge düşmeyecek ve okurun bu noktadaki görüşleriyle çelişmeyecek şekilde nitelendirmelerde bulunurlar. Romanlara ışık tutan bu karakterler manen çok güçlü ve keramet sahibi olarak pek çok harikulade fiiller içerisinde bulunurlar. Faslı edebiyatçı Abdulillah b. 'Urfe'nin *Cebelu'l-Kaf* ve Abdulhalık er-Rukkabi'nin *Sabi'u'eyyami'l-halk* adlı romanları pek çok keramet örneklerini içerisinde barındırırlar. (Demir, 2019a, s. 256)

أَشْهَدُنِي الْحَقُّ فِيهَا (مَنَامِي) أَغْيَانُ رُسُلِهِ كُلُّهُمْ مِنْ آدَمَ إِلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَمِيعًا فِي مَشْهَدٍ أَقَمْتُ فِي قَرْطَبَةِ سَنَةِ 586 وَلَمْ يَكَلِّمْنِي مِنْ تِلْكَ الطَّائِفَةِ إِلَّا هُودٌ عَلَيْهِ سَلَامٌ فَإِنَّهُ أَخْبَرَنِي بِسَبَبِ جَمْعِهِمْ وَ بَشَّرَنِي بِأَمْرِ عَظِيمٍ وَقَدْ بَشَّرْتُ عَلَى إِثْرِهَا بِأَنِّي خَتَمُ الْوَلَايَةِ الْمُحَمَّدِيَّ وَقَدْ كَانَ اجْتِمَاعُ الرُّسُلِ وَالْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ مِنْ أَجْلِ تَهْنِئَتِي

“Allah, 586 yılında Kurtuba’da, Hz. Âdem’den Hz. Muhammed’e kadar tüm peygamberlerini rüya âleminde bana gösterdi. Peygamberlerden sadece Hz. Hud benimle konuştu. O, toplanmalarının sebebini bana haber verdi ve hakkımda hayırlı büyük bir şeyin meydana geleceğini müjdeledi. Daha sonra hatmu’l-velayetül Muhammediyye makamına çıkarıldığım müjdesi bana verildi. Tüm peygamberler bu ali makamdan dolayı beni tebrik etmek için toplanmışlardı.” (‘Urfe, 2002, s. 183,184)

Bu tasavvufi karakterler manevi güç ve kerametın yanında örnek bir hayata da sahiptir. Kendilerine biçilen rolde takvalı, vakarlı hareket eden, her türlü günahahtan kaçınan ve toplumsal sorunları çözmek için gayret eden yönleri de bulunmaktadır. Abdülhâkim Kasım’ın *Eyyami’l-İnsani’s-seb’a* adlı romanında yazar kahramanlardan Muhammed Kamil’in şahsında sufilerin bazı özelliklerine yer verdiği şu ifadeler buna güzel bir örnektir: (Demir, 2019a, s. 256)

هُوَ أَكْبَرُ الدَّرَاوِشِ سِنًا وَأَكْمَلُهُمْ وَقَرًا فَارِسُ الذَّكْرِ فِي اللَّيَالِي اسْتَبْدَا بِصَوْتِهِ الْعَمِيقِ... وَالصَّلَوَاتُ عَلَى النَّبِيِّ تَثْرَى عِنْدَ حَبَاتِ الرَّمَالِ... حَتَّى تَنْتَهِيَ دَلَائِلُ الْخَيْرَاتِ

“O, dervişlerin en yaşlısı, en vakarlı olanı ve en çok gece zikir yapıyordu. Cehri olarak zikir yaptığında adeta insanı büyüliüyordu... Kum taneleri sayısınca Nebisine salat olsun... tâ Delailul Hayrât (okunup) bitinceye kadar.” (Kâsım, 1965, s. 23)

Romanın ana karakterleri Akif ve Âbidin (Akif) ağacı iken Hafsa, Nemat ve sultan yan karakterlerdir. Şeyh Bahauddin Konevî ve Hacı Hüseyin hatırlanmış karakterlerdir. Safvan Feyumi, Abdulkerim, Şeyh Yusuf, Barsum ve Nemat’ın cin arkadaşı da dost karakterler olarak geçmiştir. Geçici karakterler içinde ise bahçe sahibi, Abdulttalib, küçük nöbetçi, Akif’in anne babası, Emir Şehabeddin, Semiha, Murat Atabeki, Mesut, Menfalut Valisi, Faslı falcı ve Baduk zikredilmiştir.

3.3.1. Ana Karakterler

Ana karakter, romanda en etkili olan karakterdir. Esas kahramandır. Romanda merkezî bir konumda yer alır. Olaylar, büyük oranda onun etrafında cereyan eder. Diğer karakterler de ana karaktere göre romanda şekillenir.

3.3.1.1. Akif

Tüm karakterlere yakın olduğundan katılımcı bir karakterdir. Romanda kendi hikâyesini kendi anlatır. Bunu yaparken birinci tekil kişi zamirini kullanır.

“Ben abid. Hayırlı sabahlar ey mübarek ağaç. Bu dünyaya yabancıyım. Nehir de yabancılığımla bilir. Ne mutlu yabancılara.” (Hasan, 2011, s. 35)

En etkili karakter olan Akif, olayları anlatır, diyalogları yönlendirir, karakterleri ve mekânları sunar ve onları oluşturur. Zaman onun elindedir. Romandaki birçok şahsiyetle ilişkileri vardır. Baskıcı padişaha karşı savaşıyor, şeyh kişiliğiyle çekiciliği olan bir modele sahiptir. Dürüstlüğü ile

bilinir, kişiliğin gücünü onaylayan ahlakî bir otoritedir. Başkaları tarafından “efendi, şeyh, mevlana, mevlana şeyh” olarak bilinir. (Bükreş, 2017, s. 131)

Akif’in dış özellikleri arasında uzun boylu ve parlak yüzlü bir adam olması dışında bir bilgi bulunmamaktadır. Akif karakterinin biyografisini Namar adındaki cin ile tanıştığı ilk andan itibaren kendisinden bahsederken romanın köşelerinde görmekteyiz. Çocukluğu veya hayatının evrelerinden önceki dönemlere dair bilgilere rastlamayız.

Akif anne babasını hayatının ilk yıllarında Ezher’de öğrencilik yaparken kaybeder. Sultana karşı ihtilal çağrısı yapan şeyhi el-Konevî cenazelerine katılmasına izin vermez. (Hasan, 2011, s. 66,67) Konevî ve öğrencileri zalim sultanın devrimine karşı çıkarlar ama başarılı olamazlar. Şeyhi ve arkadaşları hapse girerken Akif şanslıdır. Tanıştığı cin onu cinler krallığına götürür. Orada 30 yıl geçirir. Memleketine döndüğünde her şeyin değiştiğini görür.

Akif’in padişahı kaçış yolculuğu deniz, gök ve yer arasında mübarek ağaca ulaşana kadar devam eder. Tasavvufî kadın karakterini canlandıran Hafsa ile tanışması neticesinde şehvi arzularını yenerek ilahî aşka yükselir. (Bükreş, 2017, s. 141) Padişahlar, cinler ağaca ulaşmak için her şeyi yaparlar. Fakat mertebe ağacı olmasından ötürü ruhunu arındırmanın ulaşabileceği bir ağaçtır ki ağaca ulaşan tek kişi Akif’tir.

3.3.1.2. Ağaç

Ağaç, ağaç olmaktan çıkıp konuşan, gören, ruhtan bahseden sihirli bir yeteneğe sahip insan figürüne dönüşür. Ağaç, romanın çekirdeği ve merkezidir. Bu yüzden tüm olaylar ağacın etrafında döner.

Romanın başında bir karakter olarak belirir ve ilk üç bölümünde bu devam eder. İnsan özellikleri taşıyan bir varlık olarak acı da çeker. Hayvanlar, kuşlar, böcekler onunla konuşur, hepsi ağacın emrindedir. Baduk adındaki manevi varlık ki ağaca ulaşması için Akif’i yerden göğe doğru yolculuğa çıkarmıştır. (Bükreş, 2017, s. 142)

Anlatı ibadet edenin ağacının dış özellikleriyle sınırlıdır. Bu harika özellikler aynı karakter tarafından olduğu gibi sunulur: “*Sapım, tadı baldan tatlı, süttten daha temiz çekirdeksiz ve yıllanmış şaraptan daha tatlı meyvelerle ağırdır. İçinde tüm göğüs hastalıklarını iyileştirdiği ve sınırsız mutluluk ve huzur veren ve sadece vaat edilenlerin soluyabileceği tertemiz bir havası vardır.*” (Hasan, 2011, s. 14-16) Ağacın romanın başında kendisi için sunduğu bilgi budur. Ancak insanların onun hakkında konuşup durdukları husus, onun kutsal bir ağaç olmasıdır. Altında değerli hazinelerin olduğu, elmaslara kök salan dalları saf altından, yaprakları safırdan ve mercandan olan bir ağaç olması insanların, cinlerin, padişahların onu aramasına neden olmuştur. Ağaç, romandaki bir boşluğu doldurma görevini üstlenmiştir. (Bükreş, 2017, s. 143)

3.3.2. Yan Karakterler

Yan karakter, ana karakterle yakından ilişki içerisinde. Olayların meydana gelmesinde ve anlatılmasında ikinci planda değerlendirilen karakterlerdir. Romandaki bu kişiler, Hafsa, Namar ve sultandır.

3.3.2.1. Hafsa

Romadaki kadın kahramanlardan olan Hafsa, şehvetini ve kendini aşmak için tasavvuf yoluna baş koyan Akif kahramanın ölen arkadaşının karısı ve aynı zamanda Akif'in sevdiği kadındır. Bu kahraman hakkındaki bilgileri anlatıcının onun hakkındaki konuşmasından ve Hafsa'nın karakterle konuşmasından alıyoruz. Sufi bir kadın ve Hacı Hüseyin'in kızıdır. Hacı Hüseyin'in ölümünden sonra yurdundan edilen, yaşamak için kötü yola giren ama bilgiyi elde etmekten ve kitap okumaktan hiç vazgeçmeyen, kendisini Hak yoluna adayan ve tasavvufa giden yolu bulan bir karakterdir. Kötü yola düşen bir kadından gizemli bir yola doğru geçişin anlatıldığı bir kahramandır. (Bükreş, 2017, s. 143) Bir gece Ezher'in önünde kadın satıcısından kurtulur, tövbe eder, karşısına çıkan Konevî öğrencilerinden Safvan ile evlenir ve kirli hayattan kurtulur. Bu karaktere biçilen rol, kahramanımız Akif'in tasavvuf yoluna ulaşmasına destek olması ve bilmediği gizli yeteneklerini öğrenmesini sağlamasıdır. (Hasan, 2011, s. 228)

3.3.2.2.Nemar

Ağacın yerini öğrenmek için cinler kralının Akif'e kendisini sevmesi için gönderdiği zeki bir cindir. Aya, göğe, denizin derinliklerine kadar gidebilen bir cin olduğundan doğüstü güçlere sahiptir. Başkalarının ne düşündüğünü bilir, Akif'i cinler âlemine götürür. Mübarek ağaca ulaşma hususunda Akif'e destek olur, ağaçla ilgili söylenmesi gerekenleri ona fısıldar. Akif'i sever ve onunla birlikte olur. Çekiciliği ve büyüleyiciliğinden etkilenen Akif, onun dediklerini yapar. Akif, Hafsa ile tanıştıktan ve onu sevmeye başladıktan sonra Nemar'a olan sevgisi sadece ağaca ulaşmak isteğinden başka bir şey değildir. Nemar bunu kabullenemez ve Akif'i terk eder. Nemar'ın üstlendiği rol Akif'e destek olarak ağaca ulaşmada ona eşlik etmek ve insanların gerçek sandığı Akif'in kerametlerini yerine getirmektir. (Bükreş, 2017, s. 144)

3.3.2.3.Sultan

Şeceratu'l-Âbid'de sultan, korkulan bir yan karakterdir. Çekici kişilik modelinde doğrudan bir atmosferi temsil eder. Çünkü romanlarda etrafa korku salan karakterlerin varlığı bir anlatı zorunluluğudur. Bir roman için gerekli olan çatışma durumu iki karşıtlık olmadan ortaya çıkmamaktadır. (Bükreş, 2017, s. 145)

Romadaki sultan parayı seven, zenginliğe hevesli, birçok sarayı olan, savaşta paraya ihtiyaç duyunca devlet hazinesinden kullanmayıp fakir olan halkından ağır vergiler karşılığında alan zorba, emri altındakilere tahakküm etmeye çalışan ve bunun için de iktidar gücünü kullanan bir Memluk sultanıdır. (Hasan, 2011, s. 204) Aynı zamanda şehvetine düşkün biridir. Aleyhinde konuşan Safvan'ın karısı Hafsa'yı ilk gördüğünde gözleri şehvetle dolar. (Hasan, 2011, s. 254) Safvan'ın ölümüyle de onu haremine alma cüretinde bulunur. Kendisine yalvarılması hoşuna gider. Emir ve prenslerin muhafızlarını alıkoyup onların kendisine yalvarmasından zevk alır. (Hasan, 2011, s. 251) Hazine ağacını duyunca ağzı sulanır ve ona ulaşmak için falcılardan, hocalardan, ilim adamlarından yararlanır. Zalim padişah zulmünü her daim yerine getirir, başkaldırıları, aleyhinde konuşanları ya idam eder ya da hapse atarak türlü işkenceler uygulatır. (Hasan, 2011, s. 240) Sultana biçilen rol, tahakkümü temsil eden kötü adam olmasıdır.

3.3.3. Hatırlanmış Karakterler

Hâlihazırda mevcut olmayan karakterlerdir. Gerçek hayatta vardır; lakin ya yaşıyordur ya da yaşamıştır. Ama o anda romanda mevcut değildir. *Şeceratu'l-‘Âbid* romanında yer alan Şeyh Konevî ve Hacı Hüseyin bu karakter içinde yer alır.

3.3.3.1.Şeyh Konevî

Olayların akışında fiilen varlık göstermeden romanda adı geçen ve roman kahramanlarını etkileyen; hareketleri, sözleri, hayatıyla var olan karakterlerden biridir. (Bükreş, 2017, s. 147) Tefsir, fıkıh usulü, tasavvuf, Arap dili ve edebiyatında geniş bilgi sahibidir ve tasavvuf erkân ve âdâbı konusunda bir otoritedir. (Özcan, 2002, s. 164)

Ezher âlimi, Akif’in hocasıdır. Zalim sultanın zulmüne, otoritesine isyan eden ve öğrencilerine de bu minvalde ihtilal çağrısında bulunan bir karakterdir. Büyük bir müntesib kitlesi olmasına rağmen başarılı bir isyan girişiminde bulunamadığından etrafındakiler dağılır, kendisiyle birlikte nice talebesi hapse atılır. Hapisten çıktıktan sonra zalim sultanın korkusundan kimse onunla bağ kurmaya yeltenemez. Öldüğünde de cenazesine kimse katılmaz. (Hasan, 2011, s. 176,232)

Konevî’ye biçilen rol, devrim ve kurtuluş için itici bir güç olmasıdır ve dünyevi hırs ile para düşkünü sultan önünde telkinleriyle Akif’e yol gösteren, çıkmaza girdiğinde sözleriyle Akif’i kendine getiren manevi bir güç olmasıdır. (Bükreş, 2017, s. 147)

3.3.3.2.Hacı Hüseyin

Hayatı, hareketleri ve sözleriyle roman kahramanlarını etkileyen bir diğer karakterdir. Asalet sahibi bir tasavvuf şahsiyetidir. Hafsa’nın babasıdır. Akif’in öğrenmek istediği şeylere vâkıf olan, Allah’ın onu sırlarla donatıp koruduğu biridir. Hacı Hüseyin ağacın sırrını bilen tek kişi olmasına rağmen ağaca ulaşamamıştır. Roman boyunca hep hatırlanan bu karakter ortada kalmış havası verir. (Bükreş, 2017, s. 147) Ağaca ulaşmak için nehre girer ama boğulmadan karşı kıyıya geçerek insanlar gözünde keramet gösterir. Ağacın varlığını söylemesine rağmen kimse ona inanmaz. En son öldüğünde avucunda bir bitki olduğunu görürler ve bunun ağacın parçası olduğuna inanırlar. Cenazesini taşıyıp defnetmek isteseler de bilinmeyen bir güç tarafından tabut alınır ve göğe doğru yükselir. (Hasan, 2011, s. 99-104)

Hacı Hüseyin’e biçilen rol, insanlara bu dünyadaki hiçbir ağaca benzemeyen mübarek bir ağacın varlığını anlatmaktır. (Bükreş, 2017, s. 147)

3.3.4. Dost Karakterler

Dost karakter, romanda kahramana destek verir. Arkadaş canlısı olan bu kişiler, olaylarda kahramanın yükünü hafifletir. Romanda yer alan bu karakterler; Safvan, Abdulkerim, Şeyh Yusuf, Barsum ve Nemar’ın cin olan arkadaşlarıdır.

3.3.4.1.Safvan el-Feyumi

Hafsa’nın kocası, Akif’in Şeyh Konevî ve Ezher günlerinden beri arkadaşıdır. Zalim sultana karşı yapılan devrimin destekleyicisidir. Hapse atılır, işkence görür sonra serbest bırakılır. Hapisten çıktıktan sonra Ezher avlusunda otururken Hafsa ile karşılaşır, ondan etkilenir ve onunla evlenir.

Akif'in sultan için gömülü testi bulması üzerine halkı sultana karşı isyana teşvik edici konuşmalar yapar. Bunun üzerine tutuklanır ve idama mahkûm edilir. Sultan böyle yaparak üstünlüğünü halka göstermek ister. Akif şeyhliğini kullanarak sultandan onu idam etmemesini ister. Uzun uğraşlar neticesinde sultan, Safvan'ı idam etmekten vazgeçerek onu zorlu deniz savaşına gönderir Franklarla olan bu savaşta Safvan ölür. (Hasan, 2011, s. 213,228,240,253)

Safvan'a biçilen rol, Akif'in Hafsa'ya ulaşmasıdır. Ağaca ulaşmanın bir yolu olan büyük aşk hikâyesinin yolunu açmaktır. (Bükreş, 2017, s. 148)

3.3.4.2.Abdulkerim

Akif ve Safvan'ın arkadaşı, cömert ve fakir bir adamdır. 30 yıl sonra Akif'in cinler âleminden dönüşünde Akif'in karşılaştığı ilk kişidir. Dış özellikleri arasında uzun bacaklı ve boyunlu bir adam olması belirtilmiştir. (Hasan, 2011, s. 90-93) Abdulkerim'e biçilen rol, Akif'in kerametinin herkese ulaşmasını sağlamasıdır. Akif onun sayesinde sultana ulaşmıştır. Ayrıca köyden uzun süre uzak kalan Akif'e olup bitenleri ve Hacı Hüseyin'in kim olduğunu, nasıl öldüğünü ve ağacın öyküsünü anlatan kişidir. (Bükreş, 2017, s. 149)

3.3.4.3.Şeyh Yusuf

Çöldeki el-Alikat Kabilesinin şehididir. Gözlerinden kurnazlık akan bir adamdır. Akif ile Hafsa sultandan kaçtıktan sonra ona gelirler. Yusuf onları korur aynı zamanda o da ağaca ulaşmak ister ve bu yolda Akif'i kullanmak ister. (Hasan, 2011, s. 359,365) Bu karaktere biçilen rol, romanın iki kahramanı olan Akif ve Hafsa'ya yardım etmesi, onları barındırması ve sultandan kurtarmasıdır. (Bükreş, 2017, s. 149)

3.3.4.4.Barsum

Ebi Serça Kilisesinin müdavimlerinden, Akif'in Hristiyan bir arkadaşıdır. Konevî devrimci hareketine inananlardır. Akif ve Safvan'la birlikte bu hususta çalışmalarda bulunmuştur. Mısır'ı zalimlerin yönetiminden kurtarmak için çalışan cemaate mensuptur. Safvan'ı sultanın askerlerinden 3 yıl saklamıştır. Aynı zamanda Akif, Hafsa'yı sultandan kurtarıp Barsum'un yanında güvenliğini sağlamıştır. Ömrünün sonuna kadar da Akif'in dostu olarak kalmıştır. (Hasan, 2011, s. 227,316,394) Romanda bu karaktere biçilen rol, kriz içindeki kahramana maddi ve manevi yardım sağlamasıdır.

3.3.4.5.Nemar'ın Cin Arkadaşı

Nemar'ın bu arkadaşı ağacın yaprağının sırrını ortaya çıkarmak ve içindeki tılsımları deşifre etmek için denizin derinliklerine kadar Nemar'a eşlik etmiştir. Cinler âleminden Nemar'a haber getirmiştir. Arkadaşa biçilen rol, ağaç hakkında bilgilerin ortaya çıkmasını sağlamak bu konuda arkadaşı Nemar'a yardım etmesidir. (Bükreş, 2017, s. 149)

3.3.5. Geçici Karakterler

Geçici karakterler, romanda belirli bir olayı anlatmada ortaya çıkan, sonra da kaybolan karakterlerdir. Olayların anlaşılmasını ve anlatımın akışını etkilerler. Bahçe sahibi, Abdulmuttalib,

küçük nöbetçi, Akif'in anne babası, Emir Şehabeddin, Semiha, Murat Atabeki, Menfalut valisi, Faslı falcı ve Baduk romanda geçen geçici karakterlerdir.

3.3.5.1.Bahçe Sahibi

Romanda belirli bir olayı anlatmak için ortaya çıkan ve sonra kaybolan bir karakterdir. Ağacın hikâyesini anlatırken romanın başında adı geçen çok zengin bir adamdır. Tüm köyü içine alan büyük bir meyve bahçesine sahiptir. Kendisinden korkulan yan karakterdir. (Bükreş, 2017, s. 150) Başkalarının topraklarını ve mallarını ele geçiren zalim bir beydir. Rahat bir hayatın tadını çıkarırken insanlar açlıktan ve baskıdan ölür ve bu onun umrunda bile olmaz. Sırf yaptığı adaletsizliği yüzüne vuran çalışanını kırbaçlatıp ölümüne sebep olur. Kendi menfaati için malı zarar görmesin diye ağaç kesmekten çekinmeyen bir karakterdir. (Hasan, 2011, s. 20-22)

3.3.5.2.Abdulmuttalib

Bir olay anlatmak için ortaya çıkıp kaybolan diğer bir karakterdir. Bahçe sahibinin baş muhafızı ve kazıcısıdır. Tüm uysallığı ve çalışkanlığıyla efendisinin emirlerine harfiyen uyan bir tiptir. (Bükreş, 2017, s. 150)

3.3.5.3.Küçük Nöbetçi

Bahçe sahibinin bahçesini koruyan nöbetçilerden en küçüğüdür. Bahçeye giren hırsızların hesabını soran sahibine cesurca insanların aç olduğunu, tüm toprakların ona ait olduğunu o yüzden de insanların hırsızlık yaptığını söyler. Bunun neticesinde sahibinin gazabına uğrar. Kırbaçlanarak öldürülür. Kanı ağacı sular ve mübarek ağacın oluşmasına sebep olur. (Hasan, 2011, s. 21) Biçilen rol, özgürlüğün ve gerçeğin sesi olmuştur. Bahçe sahibine insanların durumunu anlatarak haksızlığı dile getirmiştir. (Bükreş, 2017, s. 150)

3.3.5.4.Akif'in Anne Babası

Romanda birdenbire ortaya çıkan bu karakterler uzun zaman önce ölmüşlerdir. Akif'in hayatından bir parçayı gösteren bu durumdan Akif'in küçük yaşta eski evlerinin duvarlarının üzerine yıkılarak anne babasını kaybeden bir yetim olduğunu anlamaktayız. (Bükreş, 2017, s. 151)

3.3.5.5.Emir Şehabeddin

Zalim sultanın Fransa ile savaşan ordusunun komutanıdır. Güçlü ve zekidir. Hükümet işlerini idare edemediği için sultan, ondan korkar. Herkes sultanın hükümetinin dizginlerini elinde tutanın emir olduğunu bilir. Başarılarından dolayı ve de hükümeti ele geçirmesin diye sultan kendisine saraylarından en güzelini hediye eder. Romanın seyrinde ağaca giden yolda yardımcı olunacak kâğıdın hediye edilen bu sarayın duvarının altında olduğu öğrenilince saray ondan alınarak yerine başka saray verilir. (Hasan, 2011, s. 189,190) Bu karakter bizlere padişahın zayıflığını ve korkaklığını gösterir.

3.3.5.6.Semiha

Akif'in yaşadığı köyün kızlarından biridir. Zayıf, fakir ve orta güzellikte bir kızdır. Akif'in eski nişanlısıdır. Akif cin olan sevgilisi Nemar'dan uzaklaşmak ve bir insanın cinle evlenmesinin mümkün olmadığını bildiğinden Semiha ile tanışır ve onunla nişanlanır. Lakin cin olan Nemar buna müsaade etmez ve Semiha'yı rahatsız eder, Akif, Nemar'ın Semiha'ya zarar vermesini engellemek için nişanı atar. (Hasan, 2011, s. 50,51) Bu karaktere biçilen rol, Nemar'ın gücünü göstermektir.

3.3.5.7.Murat Atabeki

Memlük askerlerinden iyi olanıdır. Safvan'ın arkadaşısıdır. Eski hocası Şeyh Konevî'nin hayranıdır. Üzerine oturduğu altın sedirden daha küçük görünen zalim sultana karşı Konevî'ye destek sağlamıştır. Eskiden hocası Konevî'ye mektup taşırdı. Hafsa'nın Akif'e gitmek için padişahın sarayından kaçmasına yardım etmiştir. (Hasan, 2011, s. 309) Romanda ona biçilen rol, ana kahramanı kötü kahramandan kurtarıp iyi ana kahramana teslim etmesidir.

3.3.5.8.Mesud

Şeyh Yusuf'un el-'Alikat Kabilesinin kapısındaki cesur şövalyesidir. Çölde çıkan kavgada Akif ve Hafsa onu yenmiştir. Ona biçilen rol, Şeyh Yusuf ve Akif'in tanışma sebebi olmasıdır. (Bükreş, 2017, s. 152)

3.3.5.9.Menfalut Valisi

Zalim sultanın emrinde olan, ona isyan edenleri toplayıp hapse atan karakterdir. Şeyh Konevî'yi yakalatıp hapse attırandır. Bundan ötürü halk Konevî'nin hapisten çıktıktan sonra dua ettiğini bunun üzerine de valinin kızının amansız hastalığa yakalandığını söylerler. Akif'in kerametini duyan vali, Akif'i hasta kızını iyileştirmesi için çağırır ki mübarek ağacın bu hastalığı iyileştirdiğine de inananlardandır. Ona biçilen rol, Akif'i sultanla tanıştırması ve ona teslim etmesidir. (Bükreş, 2017, s. 152)

3.3.5.10.Faslı Falcı

Sultanın mübarek ağacın gizemini ortaya çıkarmak, ağacın nerede ve kimden olduğunu öğrenmek için getirdiği Faslı bir sihirbazdır. Ağacın dallarında mücevherlerin, hazinelerin olduğunu söyleyen bu ağacın sıvısının amansız hastalıkları iyileştiren bir nevi iksir olduğunu söyleyen de bu karakterdir. (Hasan, 2011, s. 198) Buna biçilen rol, mübarek ağacın önünde doğaüstü güçlerin savunmasız kaldığını göstermektir. (Bükreş, 2017, s. 165)

3.3.5.11.Baduk

Bir çeşit binektir. Doğaüstü güçleri vardır. Mübarek ağacın oluşmasında kayayı yarararak gelmiş, ruhundan ağaca üflemiştir. Aynı şekilde romanın sonunda ortaya çıkar. Dünyevi her şeyden soyutlanan Akif'i mübarek ağaca götürmekle görevlidir. Ona biçilen rol, anlatının ve olayların gidişatını değiştirmesidir. (Hasan, 2011, s. 25,403-405)

Tesadüfî olarak zikredilen başka karakterler de vardır ki bunlar Akif'in arkadaşı Süleyman Ramah ve Akif'in Nemat'ı ilk gördüğünde ona Nemat'ı tanıyıp tanımadığını sorduğu İsmail Seyyad'dır. (Bükreş, 2017, s. 161)

Aynı zamanda figüratif karakterlere, yazar ve müelliflere, tarihî, tasavvufî ve dinî şahsiyetlere de yer verilmiştir: İbn Arabî, Cüneydî, Ma'ruf Kerhi, Zün-nûn, İbn Batuta, İbn Rüşd, İbn Hazm Endelüsü, İbn Haldun, İbn Hanbel, Huneyn b. İshak, Aziz Antony. (Bükreş, 2017, s. 161)

3.4. Olay Örgüsü

Olay örgüsü, romanın hikâyesinde yer alan olayların sıralanış ve düzenleniş sistemidir. Olay zincirinden oluşan vakadır. Olay örgüsü kişiler, şeyler, durumlar ve olgular arası ilişki ağlarından organik anlamda sağlam bağlantılardan oluşur. Roman olayı ya kişilerin soyut duygularının somutlaşmış biçimlerinin ya da dış gerçekliğin karşılığıdır. (Çetin, 2017, s. 189)

Olay örgüsüne önemli sûfilerin hayatını, toplumsal rollerini ve manevi duruşlarını konu alan Suudlu Muhammed Hasan el-'Alevan'a ait *Mevtun Sağırun* adlı eseri örnek olarak verilebilir. Yazarın bu eseri otobiyografik bir özelliğe sahiptir. İbn Arabî'nin doğumundan ölümüne kadar hayatının her safhasının ele alındığı eserde İbn Arabî'nin birçok yere yaptığı seyahatlere de değinilmiştir. Anadolu, Irak, Suriye, Hicaz, Mısır ve Mağrip'e olan seyahatlerine, ülkelerin geleneklerine değinilmiştir. Ayrıca İbn Arabî'nin manevi anlayışına, ibadetlerine, o dönemdeki sosyal sorunlara da yer veren roman o dönemdeki muvahhidler ve frenkler arasındaki sert savaşa da yer vermiştir (Demir, 2019a, s. 257).

Şeceratu'l-Âbid 27 bölümden oluşur ve her bölüm kendi içinde anlamlı olan olay örgüsüyle kurulmuştur. Akif şeyhine bağlı, Ezher ilimlerini öğrenmiş bir dervîştir. Dönemin zalim sultanına karşı çıkması sonucu yakalanmamak için kaçması ve herkesin ulaşmak istediği ağaca ulaşma serüveni anlatılmaktadır. Akif, ağaca ulaşmaya çalışırken nice olaylara maruz kalır. Herkesin dünyevi istekleri için arzuladıkları ağaca Akif, manevî bir yoldan varılacağını anlar. Hafsa'nın telkinleriyle bu yolda önemli şahsiyetleri okur. Ma'ruf el-Kerhî, Zin-nûn bu kişilerdendir.

"Ebu Mahfuz" lakaplı Ma'ruf b. Feyruz el-Kerhi olarak bilinir. Bağdat'taki en büyük sufi yüzlerinden biriydi. El- Kerhi Bağdat'ta yaşadı. H. 2. yüzyılda Bağdat'ın el-Kerhi tarafındaki Şuniziyye mezarlığına defnedildi.

Zin-nûn h. 185'te doğdu. Feyd b. Ahmet ya da Sevban b. İbrahim el-Mısırî el-Feyd olarak bilinir." (Hasan, 2011, s. 335)

Mısır'ın İhmim şehrinde doğan Zinnun el-Mısırî, Mısır'da tasavvuf ve hikmete dair sohbetler yapan ilk dönem sufilerindendir. Kendisine ârifin kim olduğu sorulduğunda *buradaydı, gitti* diye cevap vermiş bununla Allah'ı tanıyan kişilerin her an manen ilerlemekte olduklarını ve uzun süre aynı hal üzere kalmadıklarını ifade etmiştir. Zin-nûn hiyeroglif yazısını okuyabilmiş, tıp, kimya ve havas ilimleriyle meşgul olmuştur. (Tosun, 2013, s. 575) Hafsa, manevi yolda ilerleyebilmek için Akif'e önce bu alandaki kişileri okuyup onların gittiği yolları öğrenmesini istemiştir.

Hafsa'nın Akif'ten fikirlerini okumasını istediği bir diğer kişi Ma'ruf-i Kerhî (ö. 200/815-16?) Iraklı zahid ve sufidir. Tasavvuf tarihinde önemli bir isimdir. Bir sürü tarikatın doğmasına sebep olmuştur. İlahî aşktan ilk söz edenlerden olduğu bilinir. Aşkın sadece Allah'ın bir lütfu olduğunu söylemiştir. Bu düşüncesi tasavvufî düşünceler üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. (Öngören, 2003, s. 68)

Hacim olarak olay kurgusu ya panoramik ya da epizot romandır. (Çetin, 2017, s. 192) *Şeceratu'l-'Abid* romanımız pek çok olay ve kişilere yer verdiği için panoramik roman kategorisindedir. Zamana konu olan ağacın, annesinin ve kendisinin serüveninden, Akif'in dervişlik yolundan isyanına, cinler âlemine gidip cinlerle münasebetinden kutsanmış ağaca ulaşma anına kadar geçen sürede gerçekleşen olaylar silsilesi meydana gelmiştir.

Romanlarda olay örgülerine bakıldığında olayların başlatılması ya baştan ya ortadan ya da sondan olmak üzere üç şekilde olur. (Çetin, 2017, s. 192) Tasavvufi romanımızda olay örgüsü sondan başlamıştır. Yazar romana başlarken romanın nihayetini vererek işe koyulmuştur. (Hasan, 2011, s. 9,10) Ulaşılması gereken ağaca en sonunda Akif manevî mertebelere çıkarak varır.

Klasik romanlarda olayların nereden ve nasıl başladığı ve geliştiği belliyken modern romanlarda iş değişir. Olay nerede başlamış, nerede bitmiş bilinmez ve ileriye gidişler veya geriye dönüşlerle olayın normal akışı değişebilir. Yazar böyle yaparak okuyucuyu meraklandırmak ve soru işaretleri oluşturarak romanı okunur kılmayı hedefler.

Tasavvufî bazı romanlarda tasavvufun derunî âlemine ve manevi hallerine değinilir. Bast-ı zaman, hulûl, ittihad, gaybet, sekr, tevessül, keşf, tasavvufi yedi sayısı ve keramet kavramlarına atıfta bulunarak tasavvufun yapısına ve derunî âlemine ışık tutmak hedeflenir. (Demir, 2019, s. 257)

وَلَيْلٌ تَرُونِي شَخْصِيَّاتٍ نُورَانِيَّةٍ، لَمْ أَشْهَدْ مِثْلَهَا فِي دُنْيَا النَّاسِ، بَاتَ بَيْنَنَا حَدِيثٌ مُتَوَاصِلٌ عَنْ أَسْرَارِ الْكَوْنِ الْفَسِيحِ...
. ذَاتَ لَيْلَةٍ وَبَيْنَهَا أَنَا بَيْنَ النَّوْمِ وَالصُّحُورِ، أَتَقَلَّبْتُ كَأَنِّي تَحْتِي جَمْرًا، رَأَيْتُ الْعَجَبَ. انْفَلَقَ الصَّخْرُ وَخَرَّخَ مِنْهُ كَائِنٌ غَرِيبٌ، وَرَاحَ يَمْشِي نَحْرِي.

“Geceleri insan âleminde benzerine tanık olmadığım nurlu şahsiyetler beni ziyaret ediyor ve engin evrenin sırları hakkında gece boyu aramızda kesintisiz konuşma gerçekleşir... Uyku ile uyanıklık arasında bulunduğum bir gecede altımda sanki bir kor varmış gibi dönüp duruyordum. Bu esnada acâib bir şey gördüm. Baktım ki taş yarıldı, içinden garip bir varlık çıktı ve özgürce yürümeye başladı.” (Hasan, 2011, s. 403)

Bu örneklerde de görüldüğü üzere manevî mertebeye ulaşan Akif, geceleri kendi gibi manevi yükselen insanlarla sohbet etmekte ve yakaza âlemini anlatmaktadır.

Et-Tahir Vattâr *el-Veliyut-Tahir Ye'udu ila makami'z-zeki* romanında tasavvuf kavramlarından hulûl ve ittihad kavramlarına ilginç bir örnekle yer vererek Tahir'in kâinattaki mevcudatla birleştiğini belirtmiştir.

وَجَدْنَا أَنْفُسَنَا هُنَاكَ فِي الذَّرَى، عِنْدَ كُلِّ نَجْمَةٍ، وَ عِنْدَ كُلِّ مَجَرَّةٍ، وَفِي كُلِّ كَوْكَبٍ، فَوْقَ كُتُبَانِ رَمَلٍ، وَفَوْقَ كُلِّ تَلَّةٍ مِنْ طِينٍ
أَوْ مِنْ حَجَرٍ فَوْقَ كُلِّ قُمَّةٍ جَبَلٍ، فِي كُلِّ فَجٍّ وَبَرٍّ، عَرْضَ الْبَحَارِ وَالْمُحِيطَاتِ

“Yaşadığımız o sıkıntılar bittiğinde artık kendimizi her yıldızın, her galaksinin ve her gezegenin yanında; her kum tepesinin, her çamur birikintisinin veya her dağın başındaki herbir taşın üstünde; denizlerin ve okyanusların ortasında, diğer ifadeyle her yerde kendimizi bulduk.” (Demir, 2019a, s. 257)

Olay örgüsü ışığında tasavvufi romanlarda dikkat çeken bir husus da ayetlerle olayların temellendirilmesidir. Bununla verilmek istenen mesaj, romanı güçlendirmek, roman dilini çeşitlendirip tasavvufî bir atmosfer oluşturmaktır.

“Allah’tan kork ey Akif, Rabbimizin kitabı elinde varken mi bunu söylüyorsun. Allah’ın şöyle dediğini okumadın mı? (Hasan, 2011, s. 313) ‘İyilikle kötülük bir olmaz, sen kötülüğü en güzel olan davranışla sav. O zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş. (Fussilet 34) “ (Altuntaş & Şahin, 2007)

Bu örnekte Hafsa Akif’in yanlış düşündüğünü ayet-i kerime ışığında anlatır. Aynı zamanda mübarek ağaca ulaşmak için Akif’e Kuran’da ağaçla ilgili ayetleri toplamasını ve düşünmesini ister. Akif hakikat ağacına ulaşmak için ayetleri toplar. (Hasan, 2011, s. 341-343)

3.5. Zaman

Romanda kendisine yer verilen olayların geçtiği, olup bittiği, cereyan ettiği nesnel, vaka ve anlatma zaman dilimlerini karşılayan bir kavramdır. (Çetin, 2017, s. 128)

Zaman, romanı oluşturmada, ona edebî bir hava kazandırmada ve okur nezdinde anlamlı kılmada önemli bir rol oynamaktadır. Güçlü ifadelerle zaman unsuruna yer vermek romanları dağınıklıktan ve okur açısından anlaşılmasız kılmaktan kurtarır. (Demir, 2019a, s. 253)

Zaman kavramına tasavvufi açıdan bakıldığında nesnel zamanla birlikte sufilerin Rabbiyle murakabe halinde olduğu vakitlere de yer verildiği gözlenir. Zamansal olarak ileri ve geriye gitme, zamanı hızlandırma, yavaşlatma, atlama yöntemleri de kullanılır.

Şeceratul-Abid’de daha çok içsel zaman mevcuttur. Onun hareketi şahısların ve olayların hareketidir. Yoğunlaştırma, silme, atlama yöntemlerinden de yararlanır. Romancı sınırlarını aşmak için böylesi bir teknik içindedir. Romancı bu esnek zaman sayesinde kısıtlamalardan kurtulur. Şeceratu’l-Abid’deki zamanın kurgulanması zamanın kurgusal doğasını destekler. ‘Ammâr Ali Hasan, bugünü temsil eden bir başlangıç noktası seçerek olayların geri kalanını geçmiş, uzak geçmiş, şimdi zaman ve geleceği temsil eden bir zaman çizgisine yerleştirmiştir. (Bükreş, 2017, s. 154,155)

شَرَدْتُ مِنْهَا فِي أَيَّامٍ قَدِيمَةٍ. حِينَ كُنْتُ أَدَبُ مَرَجًا عَلَى بِلَاطِ الْأَزْهَرِ. فِي يَدَيَّ كُتُبِي. وَ فِي فَمِي قُرْآنٌ وَ أَدْعِيَّةٌ مَأْثُورَةٌ. وَ قَلْبِي مُنْشَرَحٌ لِلْعِلْمِ. كَانَ الشَّيْخُ بِهِيَ الدِّينِ الْقَتَاوِي يَقُولُ لِي: ” سَتَكُونُ عَالِمًا عَظِيمًا ” وَكَانَ يَنْصَحُنِي بَعِيدًا عَنْ بَقِيَّةِ التَّلَامِيذِ بِقِرَاءَةِ كُلِّ مَا تَقَعُ عَلَيْهِ عَيْنِي، لَكِنَّ بَعْضَ إِبْنِ رُشْدٍ، وَنَفْسَ إِبْنِ حَزْمٍ، وَ قَلْبَ إِبْنِ حَنْبَلٍ، وَفَهْمَ إِبْنِ خُلْدُونٍ.

“Eski günlerde, el-Ezher beldesinde henüz çiçeği burnunda bir ilim talibi iken elimde kitaplarımla, ağzımda Kuran ve dualarla, gönlüm ilme açık, ondan uzaklaştım. Şeyh Bahauddin Konevî bana şöyle derdi: “Sen büyük bir âlim olacaksın” Bana diğer öğrencilerden farklı olarak, gözüme çarpan her şeyi okumamı tavsiye etti. Lakin, (muhtelif eserleri) İbn Rüşd’ün akıyla, İbn Hazm’ın ruhuyla, İbn Hanbel’in kalbiyle ve İbn Haldun’un anlayışıyla (okumamı tavsiye etti).” (Hasan, 2011, s. 166)

Bu örnekte yazar, Akif’in hayatının daha önceki bir dönemine ait anılarını romandaki olaylara geri getiriyor. El- Ezher’deki bu varlığı Şeyh Konevî’den fıkıh ve dini öğrenme aşamasıdır. Akif geçmişini hatırladığında bu bilgiler geri geliyor.

Zamanın bir diğer kalıbı geri çağırma. Geri çağırma roman kahramanlarının geçmiş hakkında bilgiler vermektedir. (Bükreş, 2017, s. 155) Akif’in Şeyh Konevî ile geçmişi buna örnektir. Aynı zamanda romanımızda Hacı Hüseyin’in, Hafsa’nın ve diğer roman kahramanlarının geçmişi de buna örnek verilebilir.

“Geçici saraya döndüm ve ruhum tam bir kargaşa içindeydi. Geceyi uykusuzluk içinde geçirdim. Pencereilerin arasından ışık çıkınca kaleye gittim. Yolda sultanın aklına ve kalbine giden bir yol ararken aklımı tükettim ama Safvan’la ilgili anılarım beni yendi. En aktif ve samimi olanımızdı. Yorulmadan el-Ezher avlusunda atlardı. Yurdun dışında olup bitenleri sanki tarih yazmak için yaratılmış gibi aktarırdı. El- Konevî bizden bir şey yapmamızı istediğinde ilk sırada o olurdu. O fakirdi, param bitince annemin doğurmadığı bu kardeşim kendi parasını bana verirdi.” (Hasan, 2011, s. 244)

Yukarıdaki örnekte Akif’in iç zamanına yer veriliyor. Akif’in arkadaşı Safvan, sultan karşısı konuşması neticesinde idam edilecektir. Onu nasıl kurtaracağını kara kara düşünürken geçmişteki anıları aklına gelir.

Romandaki zaman kalıplarından bir diğeri öngörüdür. Gelecek olarak da aktarılır. Vakitsiz olan veya gerçekleşmesi beklenebilecek olaylardır. (Bükreş, 2017, s. 156) Hafsa’nın tekrarladığı şu cümle buna örnektir:

سَتَذْكُرُ كُلَّ هَذَا فِي أَيَّامٍ لَا تُعَدُّ وَلَا تُحْصَى وَأَنْتَ ذَائِبٌ فِي نُورٍ بِمَلَأَ أَرْجَاءَ خُلُوتِكَ الطَّوِيلَةِ.

“Tüm bunları, uzun sürecektir halvetini (inzivanı) tamamıyla dolduracak nurun içinde eridikçe, sayılamayan günlerde hep hatırlayacaksın.” (Hasan, 2011, s. 377) Bu sözleriyle Akif’in başına gelecekleri söylüyor ve bu gerçekten de böyle oluyor.

Bir diğeri zaman kalıbı anlatının hızlandırılmasıdır. Birkaç yılın birkaç cümleyle özetlendiği özetlemedir. Anlatımın hareketi hızlıdır. (Bükreş, 2017, s. 157)

“Hafsa’nın ağacı önümde büyüyordu ama bilmediğim bir şey büyümeden bedenimi koruyordu. Geldiğim gibiydim... Namazda, Kuran’da, teheccüdde, tefekkürde kaç yıl geçti, bilmiyorum... Yıllardır yerimdeyim. Dilimde Kuran ve tesbihle durdum, kalbim gökyüzünün boşluğunda çırpındı.” (Hasan, 2011, s. 392,393,402) Akif’in sayısız uzun yılı bir cümleyle kısaltılarak verilmiştir.

فِي اللَّيَالِي الصَّيْفِيَّةِ الْمُقَمَّرَةِ يَدُورُ الْكَلَامُ مَادًّا عَنْ أَيَّامِ السُّرُورِ قَلِيلَةً عَلَى مَدَارِ الْعَامِ وَالزَّمَنِ بَيْنَهَا مَفْرُوشٌ بِالْكَدِّ وَالْعَنَاءِ وَ مَوْلُودُ السُّلْطَانِ فَرِيدٌ فِي أَيَّامِ السُّرُورِ تِلْكَ السَّفَرَةِ الْغَرْبِيَّةِ إِلَى طَنْطَا ثُمَّ اللَّيَالِي هُنَاكَ مَتَفَجَّرَ بِالْأَضْوَاءِ وَالْعَنَاءِ وَالْهَوَاجِ

“Ay ışığıyla aydınlanan yaz gecelerinde az sayıdaki sürurlu günler hakkında yaptığımız o sohbetler ne güzeldi. Bununla beraber geçmiş günlerdeki zaman bazen zahmet ve meşakkatle doluydu. Ancak, şeyhin doğum günü Batı Sakkara’nın benzersiz mutlu günlerinden biriydi. (Şeyhi görmek için) Tanta’ya yaptığımız ziyarette geceler ışıklar, şarkılar ve heyecanla dolup taşardı.” (Kâsım, 1965, s. 88)

Bu örnekte Kasım, sene boyunca yaptıklarını ve şeyhinin memleketi olan Tanta’ya seyahatini özetleyerek vermiştir. Bunları da detaylı tasvirlerle değil zamanı hızlandırarak yapmıştır. Böylelikle monotonluktan kaçınmak için uzun bir zaman dilimi atlamıştır.

Zaman kalıplarından olan atlama, hafzetmektir. Anlatım süresinin hareketini hızlandırmaktır. (Bükreş, 2017, s. 157) “Uzun bir süre sonra farklı kokular burnuma geldi... Ertesi hafta Safvan’ın ölüm haberini aldık.” (Hasan, 2011, s. 69)

Zamandaki durdurma anlatıyı ve zamanı yavaşlatma işlemidir. Betimleme ile ilişkilendirilir. Çünkü betimleme olunca anlatı durabilir. (Bükreş, 2017, s. 158) Akif'in Kahire camilerini, camilerin süsleme ve hat yazılarını tasvir etmesi, Şehabeddin'in sarayının özelliklerini tasvir etmesini örnek gösterebiliriz. (Hasan, 2011, s. 289)

Zamanı ifade eden sene, ay, gün, saat, gece, karanlık, sabah, öğle, akşam gibi kelimelere de çokça yer verilmiştir.

“Uzak uzayda zaman hızla geçer. Dünya üzerinde ise ciddi bir bozulma içinde yürür.

- Demek ki aradan uzun yıllar geçti.

-En az 30 yıl.

- En fazla 30 gün saydım.

-30 yıl geçse de evimi yok eden şey nedir? Eğer yok olduysa geri kalan köy evleri nerede?

- On yıl önce araziye sayarken nehir de taşıtı ve evlerinizi yerinden etti.” (Hasan, 2011, s. 80)

3.6. Mekân

Roman olaylarının gerçekleştiği sahne olarak tanımlanan mekân, roman sanatının temel taşlarından. Roman olaylarına ev sahipliği yapar. Karakterleri psikolojik, fiziksel ve sosyolojik olarak okura tanıtmaya noktasında önemli katkılarda bulunur. (Demir 2019a, s. 254)

Diğer roman türlerinde olduğu gibi tasavvufî romanlarda da açık ve kapalı tüm fiziki mekân çeşitlerine yer verilir. Tasavvufî romanlarda açık mekân olarak tasavvufun etkin olduğu birçok yer kullanılır. Özellikle Anadolu, Mağrib, Irak, Kahire, Şam, Mekke, Endülüs ve Bağdat gibi tarihî yerler tercih edilir.(Demir, 2019a, s. 254) Abdulilah b. ‘Urfe *Tavasını*’- *Gazali* adlı romanında tarihî bazı şehirlere yer vermiştir:

وَدَّعَ الْغَزَالِيُّ الْأَصْدِقَاءَ وَالزَّمْلَاءَ وَالْإِخْوَانَ فِي جُرْجَانَ رَجَاءً أَنْ يَجْتَمِعُوا بَعْدَ ذَلِكَ فِي نِسَابُورَ خَرَجَ مَعَ أَخِيهِ أَحْمَدَ وَبِمَا صَوَّبَ طُوسَ بِمُفَرَّدِهِمَا كَانَتِ الطَّرِيقُ إِلَى طُوسَ مَخْفُورَةً بِالْمَخَاطِرِ

“Gazali Nişabur şehrinde daha sonra tekrar bir araya gelmek üzere dostları ve arkadaşlarıyla Curcan’da vedalaştı ve sadece kardeşi Ahmet’le beraber Tus şehrine doğru hareket etti. Ancak Tus şehrine giden yol tehlikelerle doluydu.” (‘Urfe, 2011, s. 79)

Şeceratu’- *‘Abid*’ de açık mekânlar; ağaç alanı, köy alanı, şehir bölgesi, cinler âlemi, mezarlık alanı, manastır alanıdır. Kapalı mekânlar ise evin avlusu, saray mekânı ve cami mekânıdır.

Bu alanların işlevlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Olayların çerçevesini oluşturmak; çünkü yeri olmayan hiçbir roman yoktur.
2. Yerleri görselleştirmek için okuyucunun hayal gücünü hareket ettirmek.
3. Mekânı olayların göstergesi olarak kullanmak.
4. Zaman ve roman karakterleri arasında bağlantı kurmak. (Bükreş, 2017, s. 154)

İnsan yaşadığı yerle anlam kazanan bir varlıktır. Mekânın fizikinden beslenen dokusu insana da rengini verir. İnsan-mekân ilişkisi insanın mekâna karşı sorumlu bir birey olmasını gerektirir. Mekâna karşı oluşan aidiyet, köklü ve güçlü bir kaynağı işaret eder. (Şengül, 2010, s. 529) Mekân hem gerçek dünyayı hem de kurmaca dünyayı çevresel olarak kuşatır. İnsanın iç dünyasındaki fırtınalar, çevresiyle çelişki içindeki bir karakter sunularak güçlü bir mekân oluşturulabilir.

Tasavvufî romanlarda kullanılan açık mekânlarla bakıldığında bu yerlerin şehir merkezinden ziyade köy alanlarının tercih edildiği görülmektedir. Münzevî bir hayat felsefesi olan tasavvufun gerçek manada تنها olan köylerde daha iyi yaşanabilir olması bunun sebebi olabilir. Bu bağlamda Abdulhâkim Kasım'ın *Eyyamu'l- İnsani's-Seb'a* eserinde şu pasaj dikkate değerdir:

فِي كُلِّ مَسَاءٍ يَلْتَمِسُ شَمْلُ هَوْلَاءِ الْأَصْحَابِ عَمَلُوا طَوْلَ النَّهَارِ فِي الْأَرْضِ حَتَّى تَشَقَّقَتْ أَيْدِيهِمْ وَصَاحُوا وَصَرَخُوا فِي الْأَوْلَادِ وَالنِّسَاءِ وَ سَاطُوا الْبُهَائِمِ فِي الْمَسَاءِ جَاءُوا الدَّوَارَ هُمْ الْآنَ نَادِمُونَ حُكَمَاءَ يَنْظُرُونَ إِلَى كَذِّ الْيَوْمِ بِوَدْعَةٍ وَيَبْتَسِمُونَ

“Gün boyu tarlalarda kazma-kürek tutmaktan elleri nasır bağlayıp çatlayan, (işin yorucu şartlarının sonucu) sinirlenerek kadınlara, çoluk-çocuğa bağırıp çağıran ve (kendileriyle tarlaları sürdükleri) hayvanları kamçılayan bu arkadaşlar topluluğu her akşam bir araya gelirler. Akşam olup da zikir meclislerinde toplanan bu adamlar şimdi hikmetlice düşünüp (gündüz gösterdikleri davranışlarına) pişman oluyorlar.” (Kâsım, 1965, s. 10)

Şeceratu'l- Âbid eserindeki açık mekânlardan biri ağacın bulunduğu mekândır. Bu mekân karakterlerin bakış açısıyla anlatılmıştır. Romanda en geniş, en görünür ve en betimleyici yargılarla anlatılmıştır. Dünya topraklarından farklı mucizevî bir mekândır. Çeşitli böcek ve bin bir lezzetli meyvelerin bulunduğu bu alan, roman boyunca en çok arzulanan ama günahlarından arındıktan sonra sadece Akif'in mistik bir varlık olan Baduk vasıtasıyla ulaştığı, hiçbir beşer gözün görmediği bir mekândır. (Bükreş, 2017, s. 202)

“Sırt üstü yattım, gözlerim dallarda, meyvelerde ve burnum daha önce koklamadığım bir kokuda kayboldu. Kalbim yükseldi, daha önce hiç duymadığım bir melodi, kuş civıltılarına karıştı. İzleyenleri büyüleyen kahverengi parlak renkleri olan güvercin iri gözleri bir şişe göz kalemine daldırılmış gibiydi ve bana zarafetle baktı sonra kanatlarını çırptı. İçimde derin bir neşe dans etti. Gözlerim yaşlarla doldu, aklım sonsuz yollarda gezindi, uyuma isteği duydum ama uyku bir türlü gelmedi.” (Hasan, 2011, s. 409,410) Akif'in psikolojik olarak kendini rahat hissettiği ve yabancılaşma duygusundan kurtulduğu bir mekândır.

Açık mekânlardan bir diğeri olan köy, Akif'in şehre taşınmadan, Şeyh Konevî ile padişah arasındaki isyan hareketini gerçekleştirmeye teşebbüs etmeden yaşadığı ilk mekândır.” *Evlerimiz birbirine açıldı. Kadınlar kadınlara bağırır, çocuklar çocuklarla oynar, erkekler açık tarlalarda barışa, deneyimlere, cennete birlikte çalışırlar. Hasat günlerinde ekinler korunur. Bu ekinlerden kimin ihtiyacı olursa devesine veya eşeğine binip büyük silonun olduğu yere gider, ailesine yetecek kadarını alır. Bütün bunlar ben köyün bağrından koparılmadan ve Memlüklerin oyunlarına gelmeden önceydi.”* (Hasan, 2011, s. 35) Bu mekân daha sonraları Akif için güvenli bir yer olmaktan çıkar. Çünkü cinlerin diyarına gidip gelmesinde otuz yıl geçer ve artık o güven hissini vermez. (Hasan, 2011, s. 81)

Romanda geçen bir diğer açık mekân Mahrusa şehridir. Kahire'nin eski bir adıdır. Olayların çoğu burada geçer. Romanımız *Şeceratu'l- Âbid*in anlatımında sultana ve onun zalimliğine karşı yapılan devrimin beşiği olarak görünür. Şeyh Konevî ve öğrencileri karşı çıkar ve başarısız olur ve birçoğu orayı terk eder. Kimsenin sultana karşı söz söylemeye cesaret edemediği, sultanın ağır vergiler aldığı bir yer olarak karşımıza çıkar. Şehrin mekânı Akif için korku, hapis ve zulmü temsil eder. (Bükreş, 2017, s. 204)

Romandaki cinler âlemi, Nemat'ın Akif'i götürdüğü garip bir dünya olmakla birlikte görenleri hayran bırakan harika beyaz bir şehirdir. Bu mekân anlatılırken birçok doğaüstü tasvirler

kullanılır.” *Bakanlara mutluluk veren beyazlık vardı. İçindeki ilk eve ulaştığımda elimi dış duvarlara koydum ve onu ipek gibi pürüzsüz buldum. Evlerin duvarları insanların binlerce yıl ölmüşlerinin kemiklerinden ve kesilen hayvanların kemiklerinden örülmüş, sokaklarında üzümlük büyüklüğünde küçük lambalarla aydınlatıldığı* (Hasan, 2011, s. 54-56) şeklinde tasvir edilmiştir. Bu âlemin güzelliğine rağmen Akif, dünyasını unutmamış, küçük köyünü ve arkadaşlarını özlemiş ve kendini bu mekânda yabancı görmüştür.

Çöl mekânı bir diğer açık alandır. Korku ve tehlikelerle dolu, uçsuz bucaksız açık bir avludur. Hafsa ve Akif sultandan kaçarak çölde giderken iki haydutla karşılaşır. Bunlardan birinin ölümüyle çöl, bir anda cinayet alanına dönüşür. Çöldeki el-Alikat Kabilesinin reisi Şeyh Yusuf olayları duyar ve onları misafir eder. Hazine ağacına ulaşma isteği olan Şeyh Yusuf da sultan gibi Akif’in başına bela olur. Aynı zamanda bu mekân, Akif için sonraları zor bir yer olmuştur. Çünkü sevdalandığı Hafsa bir müddet geçtikten sonra hastalanarak burada ölür. Akif daha bir yalnızlaşır. Bir bakıma Akif’in iç dünyasında derinleşmesini de hızlandırır. Hafsa’nın kabrinin bulunduğu yer de açık mekânlar arasında zikredilebilir. (Bükreş, 2017, s. 205)

Tasavvufi mekânlarda kapalı alanlar da önemli bir yere sahiptir. Kapalı mekânlar ev, konak, cami, medrese, tekke gibi yerlerdir. Kapalı mekânlarla bütünleşen tipler, kendi iç dünyalarında yaşayan, toplumsal ilişkilerinde çeşitli arızalar gösteren özelliklere sahiptir. Kişi kendisini ait gördüğü mekânda daha rahat ve özgürdür. (Şengül, 2010, s. 533)

Eserde kapalı alanlara Akif’in evi, cami, saray ve manastırdaki tekke örnek olarak verilebilir. Akif’in evi, köyün kenarında bulunan küçük bir evdir. Akif ile Nemat’ın da evi diyebiliriz. Çünkü anlatıcı, ne zaman bu evden bahsetse Nemat’ın varlığıyla bu mekânın gerçek, somut ya da hayali olarak farkına varılmasını sağlamaktadır. Bu ev ilk başta Akif’in yalnız yaşadığı karanlık bir ev ve Nemat’ın hayalinin evinin duvarına yansıtıldığı bir ev olarak tanıtılmıştır. İkinci aktarımında evin bilgisinden sadece çamurdan yapılmış duvarları yüksek, soğuk küçük ve fakir bir ev olduğu bildirilmiştir. Üçüncü olarak cinler âleminde 30 yıl sonra döndüğünde evinin sular altında kalarak yok olduğu aktarılmıştır. (Hasan, 2011, s. 41,42,45,80)

Kahire’de bulunan bazı cami mekânları da romanda Akif’in ziyaret ettiği ve onlar hakkında bilgi verdiği kapalı mekânlar arasındadır.” *Kendimi muhteşem minareli el-Emir Lacin es-Seyfi Cami’nin önünde buldum. İçeri girdim ve sağdan son sütunun yanında oturdum... Kendimi iki emir Salar en-Nasiri ve Sencer el-Caveli’nin önünde buldum. Aylaklığım Ahmet Tolun Camiisinde sona erdi. Altı dönümlük büyük binanın çevresini dolaştım... Sultan Hasan Camisinin ne kadar güzel olduğunu biliyordum. Çok uzun zaman önce İslam Sanatının zirvesi olarak bahsetmiştik. Renkli mermerlerle süslenmiş bir saraya yaslandım. Gözlerim alçı pencereler ile usta zanaatkarlar tarafından taş oymuş dekoratif dikdörtgenler arasında gezindi ta ki muhteşem mermerlerle döşenmiş geniş kare avlunun sonundaki kemerli avlulara ulaşana kadar.”* (Hasan, 2011, s. 287,290) Bu cami mekânlarıyla Mısır tarihinden bir dönemin bir çağdaki yapı ve mimarinin biçimine gönderme yapan bir işlev oluşturulmuştur.

Romandaki kapalı alanlardan bir diğeri saray mekânıdır. Kahire’de yüksek ve heybetli bir dağda bulunan bir kale genişliğine ve ferahlığına rağmen kapalı bir mekândır. Etrafı ağaçlarla çevrili, özenle oluşturulmuş altın, gümüş, yakuttan hazinelerin olduğu, sultan zevcesi ve cariyelerinin ikamet ettiği bir alandır. (Hasan, 2011, s. 202,203) Bir diğer saray sultanın Emir Şehabeddin’e verdiği Yeşil Saray’dır. O saray sultanın yazın kaldığı bir saraydır. Üçüncü bir saray da Şehabeddin’e Fransa zaferinden sonra verdiği eski bir saraydır. (Hasan, 2011, s. 207-210) Saray

mekânı, Akif'in psikolojik dönüşümlerine göre değişiklik arz eder. Bazen güvenli ve refah yeri iken bazen korku ve ölüm mekânıdır. Hafsa onunlayken o, cennet mekânıyken padişaha yakın olduğu vakitlerde yabancılaşma duygusu veren bir mekâna dönüşür. Öte yandan bu saraylar sultanın yoksulluk içinde yaşayan insanların aksine savurganlık ve zenginlik içinde yaşadığını ifade eden mekânlardır. (Bükreş, 2017, s. 210)

بَعْدَ أُسْبُوعٍ طَلَبْتُ مِنَ الرَّاهِبِ أَنْ يُسَاعِدَنِي فِي بِنَاءِ الزَّائِيَةِ إِلَى جِوَارِ الدَّيْرِ. فَجَاءَ إِلَيَّ بِسَبْعَةِ رِجَالٍ. وَقَالَ لَهُمْ: أَبْنُوا زَّائِيَةَ الشَّيْخِ عَاكِفٍ فِي الْمَكَانِ الَّذِي يُرِيدُهُ. اخْتَرْتُ مَكَانًا عَلَى يَمِينِي الدَّيْرِ وَجَاءَ الرِّجَالُ بِأَحْجَارٍ. . . سَاعَاتٌ طَوِيلَةٌ أَقْضَيْتُهَا فِي الصَّلَاةِ وَقِرَاءَةِ الْقُرْآنِ وَالتَّهَجُّدِ وَ سَاعَاتٌ مِثْلُهَا اسْتَعْرِقْتُ فِي تَأْمُلَاتٍ عَمِيقَةٍ تَضَعُنِي عَلَى حَافَةِ الْغِيَابِ. . . نَهَارٌ وَ لَيْلٌ شَمْسٌ وَ قَمَرٌ بَرْدٌ وَ حَرٌّ أَيَّامٌ تَمْضِي وَسُنُونَ يَرْكَبُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا وَ أَنَا لَا أَحْسِبُهَا يَأْتِي الزَّائِرُونَ إِلَى الدَّيْرِ ثُمَّ يَمْضُونَ فِي طَرِيقِهِمْ إِلَى بِلَادِهِمْ بَعْضُهُمْ يَتَوَقَّفُ أَمَامَ زَاوِيَتِي مُتَعَجِّبًا. . . وَ بَعْضُهُمْ يَطْلُبُ جُرْعَةً مَاءٍ مِنْ قُلْتِي الْبَارِدَةِ دَوْمًا وَبَعْضُهُمْ يَطْلُبُ كَسْرَةً خُبْزٍ مِمَّا يَأْتِنِي مِنَ الدَّيْرِ كُلِّ صَبَاحٍ وَ مَسَاءٍ يَنَادِي عَلَيَّ أَحَدُ الْبَاغِيَيْنِ يَا شَيْخَ عَاكِفٍ ثُمَّ يَطْرُقُ بَابَ الزَّائِيَةِ وَيَضَعُ طَاوِلَةَ الطَّعَامِ وَ يَنْصَرِفُ بِصَمْتٍ

“Bir hafta sonra manastırın hemen yanında bir tekke inşa etmek üzere rahibden yardım istedim. Bunun üzerine o da bana yedi adam getirdi ve “Şeyh Akif’e istediği yerde bir tekke inşa edin.” dedi. Ben de manastırın sağında bir mekân belirledim. Adamlar taşları getir(ip tekkeyi inşa et)meye başladılar... (Tekkenin yapımı tamamlandıktan sonra bıkmadan usanmadan) uzun saatler boyu vakti, namaz, Kur’an okuma ve teheccüdde geçiriyordum. Yine, uzun saatler beni gayb âleminin sahilinde dolaştıran derin tefekküre dalıyordum. Tekkede ibadet ve tefekkürle meşgulken hiç farkında olmadan geceler gündüzü, Güneş Ay’ı, sıcaklık soğuğu kovalıyor ve seneler su gibi akıp gidiyordu. Ben ise bu zaman akışını hiç hesaplam(adan tekkede ibadete devam ed)iyordum. Manastırı ziyaret edip evine dönen insanlardan bazıları şaşkınlık içerisinde tekkemin önünde dururlardı. Bazıları da gelip soğuk testimden su talep ederdi. Bazıları da sabah akşam her gün manastırdan bana gelen ekmekten bir parça isterdi. Yemeğimi de her gün gençlerden biri manastırdan getirir, ya Şeyh akif diye seslenerek tekkenin kapısını çalar, yemek tabağını içeriye bırakır ve sessizce geri dönerdi.” (Hasan, 2011, s. 391) Bu örnekte yazar, tekkenin yapımından sahip olduğu işleve kadar pek çok yönüne değinmiştir. Tekkenin nasıl meydana getirildiğine, Şeyh Akif’in orada hangi ibadetlerle meşgul olduğuna, inzivasının ne kadar sürdüğüne işaret edilmektedir. Burada dikkat çeken önemli bir husus tekke ve manastırın, rahip ve ‘abidin bir arada zikredilmesidir. Bunun sebebi, nüfusunun %9’u Hristiyan olan bir ülkenin dini çeşitliliğine ve Hristiyanlıktaki ruhbanlık hayatına işaret etme arzusundan olabilir. (Demir, Arap Tasavvufi Romanların Yapısı ve Kurgusu, 2019, s. 255) Manastır ve zaviyenin birlikte anılması, din mensupları arasında bulunması gereken hoşgörüyü işaret etmek içindir. Antony Manastırının Hristiyan sahipleri, Akif’in uzun yıllar yanlarında kalıp ibadet edeceği tekkeyi inşa etmesine izin vermişlerdir. Hatta bu konuda ona yardım etmeleri bu hoşgörünün önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca çöl, kum ve sürüngenlerle çevrili ıssız ve zor olmasına rağmen Akif burada kalmaya katlanmıştır. İslamiyet’te buna halvet denmektedir. (Bükreş, 2017, s. 206)

Tasavvufî romanlarda ele alınan bir diğer mekân “makam” denilen manevi bir mekândır. Tasavvufta kulun tezkiyesi ve ibadetle ulaştığı manevî hal olan makam kavramına Abdulhalik er-Rukkabi’nin *Sabiu’l-eyyami’l-Halk* romanında şöyle yer verilmiştir: (Demir, 2019a, s. 255)

كَانَ تِلْكَ الْمَكْتَبَاتُ كَانَتْ أَشْبَهَ بِالْمَقَامَاتِ الَّتِي يَرْقِي إِلَيْهَا السَّالِكُ فِي طَرِيقِ النَّصُوفِ

“O kütüphaneler, sâlikin tasavvuf yolunda mesafeler kat ederken yükseldiği makamlara benziyor.”

3.7. Bakış Açısı ve Anlatıcı

3.7.1. Bakış Açısı

Bakış açısı, anlatma esasına bağlı metinlerde, olay örgüsünün meydana gelmesinde kullanılan mekân, zaman, şahıs kadrosu gibi unsurların kim tarafından, kime nakledilmekte olduğu sorularına verilen cevaptan başka bir şey değildir. (Tekin, 2018, s. 51)

Bir romanda anlatıcıyla anlatılan arasındaki mesafenin ölçülü olmasında romandaki dil ve üslubun biçimlenmesinde seçilen ve uygulanan bakış açısı büyük öneme sahiptir. Bir romancı anlatımı gerçekleştirecek kişiyi, bu kişinin konumunu, bu kişinin olaylara hangi noktadan ve nasıl bakacağını belirlemelidir. Kullanılacak bakış açısı ya tanrısal ya gözlemci figürün bakış açısı ya tekil veya çoğul bakış açısıdır. (Tekin, 2018, s. 52)

Her şeyi bilme esasına dayanan tanrısal bakış açısı yazara geniş imkânlar sunmaktadır. Geniş mekânlarla donatılmış anlatıcı figür; her şeyi bilir, görür, sezer, geçmişten gelecekte haber verir. Tasavvufî nitelikteki romanımızda kadın kahramanımızdan Hafsa'nın Akif'in geçmişinde Nemar'la olan ilişkisini bilmesi, Akif'in manevi yolculuğunu tamamlayıp hakikat ağacına ulaşacağını söylemesi buna güzel bir örnek teşkil etmektedir.

أَنَا أَعْرِفُ، شَابَ كَانَ يَخْلُمُ بِالْخُرُوجِ عَلَى السُّلْطَانِ الْجَانِبِ، فَصَارَ رَجُلًا ضَائِعًا تَحْتَ قَدَمِ مَنْ يَجْلِسُ مُتَتَفِّحًا عَلَى عَرْشِ قَلْعَةِ الْجَبَلِ. لَيْسَ هَذَا فَقَطْ. النَّمَارُ الَّتِي أَخَذْتُكَ إِلَى الْفَضَاءِ الْبَعِيدِ. هَذِهِ حِكَايَةٌ لَا يَعْلَمُهَا إِنْسٌ سِوَى أَنَا. . . . أَنْتَ جَاهِلٌ عَلَى عِلْمِكَ، نَاقِصٌ عَلَى سَعْيِكَ إِلَى الْإِكْتِمَالِ، ضَائِعٌ رَغْمَ أَنَّكَ تَعْتَقِدُ أَنَّ السُّلْطَنَةَ كُلَّهَا مُعَلَّقَةٌ فِي ذَيْلِ جِلْبَابِكَ. قُلْتَ لَكَ لَا تَتَعَجَّلْ، سَتَذُرُّكَ يَوْمًا، وَأَنْتَ رَاقِدٌ تَحْتَ الشَّجَرَةِ الْمُبَارَكَةِ، وَغَمْرُكَ وَرَاءَكَ بِالْمِثَاطِ. وَفَتْهَا فَقَطْ سَتَتَذَكَّرُ مَا أَقُولُهُ لَكَ الْيَوْمَ، لَدَيْكَ مَا هُوَ أَفْضَلُ مِمَّا لَدَيَّ، لَكِنَّ بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ غَشَاوَةٌ، فَارْفَعْ السَّيَّارَ السَّوْدَاءَ، وَاسْتَقْبِلِ النَّوْرَ.

“Biliyorum, genç bir adam zalim bir sultanın karşısına çıkmayı hayal etti. Bu yüzden dağ kalesinin tahtında böbürlenerek oturan birinin ayakları altında kaybolmuş bir adam oldu. Sadece bu da değil. Seni çok uzaklara götüren bir Nemar. Bu, benden başka hiç kimsenin bilmediği bir hikâye... Sen ilimde cahilsin, kemal arayışında eksiksin, tüm saltanatın giymiş olduğun cübbenin kuyruğuna bağlı olduğuna inanmana rağmen kayıpsın... Sana acele etme demiştim. Bir gün sen mübarek ağacın altında yatarken ve yaşın yüzlerce ileriye anlayacaksın. Ancak o zaman bugün sana söylediklerimi hatırlayacaksın. Benimkinden daha iyi bir şeye sahipsindir ama sizinle onun arasında bir engel var. Öyleyse artık o siyah perdeleri kaldırıp aydınlıkla buluş.” (Hasan, 2011, s. 325-327)

Gözlemci figür okuyucunun anlatılanları daha iyi anlamasına yardımcı olmakla birlikte anlatıya dinamizm kazandırmak için diğer kaynaklardan da yararlanabilir. Olaylar daha iyi anlaşılabilir diye diğer figürler konuşturulur, bilgi ve belgelerden yararlanılır. Bu bakış açısına romanımızda çokça rastlamak mümkündür. Ağacın konuşturulmasında meydana gelişindeki olayı anlatması, Akif'in Ma'ruf el-Kerhi, Zinnun gibi şahsiyetler hakkında bilgi vermesi, Akif'in sokakta yürürken Yahudilerin Purim Bayramına denk gelmesi, Barsum'un Hristiyanların Palm Pazarı hakkında bilgi vermesi gözlemci figür bakış açısına örnek olarak verilebilir.

“Yahudi sokaklarına yaklaşıp kadar el-Mahrusa sokaklarında amaçsızca yürüdüm. İçlerinden birinde bir grup Berberi içi hurma doldurulmuş büyük bir kâğıt heykelin etrafında ateş

ediyorlardı sonra onu ateşe verdiler, duman maskeleri kirletti, üzerlerindeki tuhaf süslü giysilerle heykel kül olana kadar sendeleyerek sarhoş halde ateşin etrafında döndüler. Bir tanesine yaklaştım alçak sesle sordum: “Bu hangi parti?” Yüzünü kaldırdı bana şaşırdı ve Purim Bayramı dedi.” (Hasan, 2011, s. 272)

“Ona (Hafsa’ya) bir şey mi oldu?

- Gelecek pazara kadar burada kalırsa hepimizin başına bir şey gelebilir.

- Takipçiler izimizi mi buldu?

-Henüz değil ama önümüzdeki Pazar Palm Pazarı olacak ve yüzlercesi ellerinde palmiye yapraklarıyla kiliseye gelecek ve onlardan önce de süslemeye gelenler olacak. O yüzden kilise Hafsa için güvenli bir sığınak olmayacak.” (Hasan, 2011, s. 346-47) Barsum’un bahsettiği bu pazar Dallar Bayramı olarak da bilinir. Paskalya’dan önceki Pazar gününe denk düşen bir Hristiyan Bayramıdır. (Ortodokslar Topluluğu,2018; Nehna, 2022)

Otobiyografik yöntemin hâkim olduğu romanlarda uygulanan bir bakış açısı da tekil bakış açısidir. Anlatıcı ve anlatılan aynı kişidir. Bu bakış açısıyla yazılanlara özü gereği dar ve sınırlı imkânlar sunar. Olayların merkezinde bulunan ve anlatım sorununu üstlenen “ben anlatıcı” her şeyi görme, bilme, sezme gücüne sahip değildir. O normal bir insan gibidir, görebildiğini görür, bilgisi kültürel düzeyine göredir. (Tekin, 2018, s. 57-59)

Şeceratu’l-‘Âbid’de ağacın kendi hikâyesini anlatmasında ve kahraman Akif’in anlatımı birinci tekil kişi bakış açısıyla yapılmıştır.

“Ben ağaç. Meyvem rengi parlak mor bir çiçeğin rahminden çıkar. Hüdühüd benimle konuşur. Dallarımdan biri sallandı. Ben abid. Hayırlı sabahlar ey mübarek ağaç. Bu dünyaya yabancıyım, nehir de yabancılığımla bilir. Ne mutlu yabancılara. Geniş bir manastırın eteklerinde uzanmış yıkılan duvarların bir köşesinden sana geldim.” (Hasan, 2011, s. 13,16,18,34)

3.7.2. Anlatıcı

Anlatıcı, romancının hikâyeyi anlattırdığı, romancıyla okuyucu arasında bir ara kişi pozisyonundadır. Anlatıcı romanda geçen tüm olup bitenleri, kişileri, davranışları, duygu ve düşüncelerini, çevreyi, mekânı, zamanı kısacası romanda bulunan her şeyi aktaran kişidir. Anlatıcı olayları aktarıp kişileri sunmada öznel ya da nesnel davranabilir. Aktardığını yorumlar, eleştirir, takdir eder, akıcılığı bozmamak için olduğu gibi anlatır yahut aralara girip ilave bilgilere yer verebilir. Anlatıcı ya romanda geçen hikâyenin kişilerindendir ya da hikâyede rolü olmayan olayların dışında kalmış birisidir. (Çetin, 2017, s. 105)

Diğer roman türlerinde olduğu gibi tasavvufi romanlarda da anlatıcı önemlidir. Üç anlatıcı tipi vardır. Bunlar birinci tekil kişi (ben), üçüncü tekil kişi (o), ikinci çoğul kişi (siz)dir.

Birinci tekil kişi özne anlatıcıdır. Buna kahraman anlatıcı, tanık anlatıcı, birinci kişi anlatıcı, benzer anlatıcı da denir. Anlatan olayın hem yapıcısı olan bir özne hem de anlatıcı, aktarıcı olan kişidir. Başından geçenleri, bizzat yaşadıklarını, gördüklerini, yorumlarını, duygu düşüncelerini, değerlendirmelerini anlatır. İç konuşmalara da başvuran özne anlatıcı hem anlatma hem de gösterme yöntemine başvurur. (Çetin, 2017, s. 112) Romanımızda Akif’in ve ağacın anlatımı bu şekildedir.

أَهْ حَفْصَةَ، يَا وَجْعِي، يَا نَفْسِي الَّتِي تَخُونُنِي، يَا قَلْبِي الْخَارِجَ عَلَيَّ، يَا إِرَادَتِي الَّتِي فَرَّقَتْنِي، وَغُمْرِي الْمَتَرَعُ بِالْأَلَمِ. أَهْ يَا حَفْصَ، قَرِيبَةً أَنْتِ وَبَعِيدَةً، وَلَا حِيلَةَ لِي فِي أَنْ أَرَاكَ، وَبَيْتِي وَبَيْتَكَ شَمَّ الْجِبَالِ. كَمْ هِيَ الْأَيَّامُ ثَقِيلَةً عَلَيَّ. السَّاعَاتُ تَقْرِي رُوحِي، كُلَّمَا لَا حَتَّ صُورَتِكَ فِي خَاطِرِي، مُعَذِّبٌ أَنَا بِكَ، إِلَى مَتَى؟ لَا أَدْرِي. جُنْتُ يَا حَفْصِي لِلْبَحْثِ عَنِ الشَّجَرَةِ الْمُبَارَكَةِ، فَوَجَدْتُكَ أَنْتِ أَجْمَلُ مِمَّا نَصُورُهُ خَيَالِي الْمُسْكُونِي بِكَ، وَأَعْلَى مِنْ كُلِّ أَشْجَارِ الدُّنْيَا، لَكِنَّ نَمْرُكَ لَيْسَ لِي، كُلُّهُ حَرَامٌ عَلَيَّ وَجِرْمَانُهُ يَفْتَنُنِي كُلَّ لَحْظَةٍ، وَالنَّارُ تَشْتَعِلُ فِي كَيْدِي حِينَ يَخْتَلِطُ فِي خَيَالِي وَجْهُكَ بِوَجْهِ صَاحِبِي.

“Ah Hafsa'm, acım, ihanet eden nefsim, zahiri gönlüm, beni terk eden iradem, acılarla dolu ömrüm!.. Ah Hafsa sen yakınlardasın ama uzaksın. Seni görmeme imkân yok. İkimizin arasında dağların kokusunu alabiliyorum. Benim için günler geçmek bilmiyor. Saatler neredeyse ruhumu boşaltıyor. Suretini her hayal ettiğim vakit azap çekiyorum. Ne zamana kadar böyle devam edecek, bilemiyorum. Hafsa'm, mübarek ağacı aramaya geldim ve sen, hayalimin kendisiyle sükûnet bulduğundan daha güzel ve dünyanın bütün ağaçlarından daha yücesin ama meyven benim değil. Hepsi bana haramdır, yasağı beni her an öldürür ve yüzün, arkadaşımın yüzüyle karşık şekilde hayalimde canlandığında ciğerimde ateş tutuşur.” (Hasan, 2011, s. 279) Akif, iç konuşma yoluyla içinde bulunduğu durumu birinci tekil ağızyla anlatmıştır.

Başka bir örnek de ağacın ağzından verilir. Ağaç karakteri ben zamiriyle hayat serüvenini dile getirir. Birinci ve ikinci bölümde diğer karakterler olmadan Akif'in yanında yer aldığını şu sözlerle anlatır: “Ama sırlarımı bir tek adamdan başkasına açıklamadım. Bana gelen abid aşkla dolup taşıyordu. Onu birbirine dolanmış geniş kollarıma aldım. Ve Onun kalbine Allah'ın benim kalbimin en derinine koyduğu güveni koydum.” (Hasan, 2011, s. 17)

Romanlarda kullanılan diğer tip üçüncü kişi (o) anlatıcıdır. Gözlemci anlatıcı da denen bu tip, görgü tanığı konumundadır ve adeta bir haber sunucusu gibidir. Gözlemci anlatıcı kişileri, olayları, zamanı, mekânı hazırlayıp düzenlemekle görevlidir. Gördüklerini ya nesnel ya da öznel yaklaşımla ortaya koyar. (Çetin, 2017, s. 106) Tasavvuf roman ışığında kaleme alınan *Şeceratu'l-Âbid*'in altıncı bölümünde nesnel gözlemci anlatıcı, Abdülkerim karakteriyle oluşturulmuştur: “Bir sabah insanlar onu nehre doğru yürürken buldular. Dağınık, tozlu, yalınayak ve cübbesi çeşitli büyüklük ve şekillerde deliklerle doluydu.” (Hasan, 2011, s. 99) Bu olaylar Hacı Hüseyin'in ölümünden önceki son anı temsil eder. Akif'in Nemar ile uzayda olduğu zaman diliminde meydana gelen ve Abdülkerim'in de şahit olmadığı bir olaydır ve Abdülkerim bunu üçüncü şahıs diliyle aktarır.

Eserin 12. ve 19. bölümlerinde başka bir anlatıcı (karakterlerin dışında olan bir anlatıcı) anlatım sürecine girer ve herhangi bir zamir kullanmaz. 12. bölümde anlatıcı sultanın sarayını, güzelliğini, ihtişamını doğru bir şekilde tarif eder. Sonra sultanın bu sarayı Emir Şehabeddin'e vermesinin sebeplerini aktarır. Bu anlatıcı, 19. bölümde tekrar gelir ve Hafsa'nın Akif'in yokluğunda sultanın sarayından kaçmasını Murat Atabeki'nin ona yardım etmesini anlatır. (Hasan, 2011, s. 210,309)

3.8. Dil ve Üslup

Bir roman eserinin edebî değerini arttırıp okur açısından ilgi görmesini ve okur için anlamlı olmasını sağlayan unsurların başında dil ve üslup gelmektedir. Tasavvufî romanlara bu doğrultuda bakıldığında tasavvufi bir dilin kullanıldığı görülür. Sufilerin aralarında kullandığı bu dil, toplum dilinden farklı olmakla birlikte ona zahirî anlam dışında farklı manalar da yüklenebilmektedir.

Örneğin “açlık” kelimesini manevî açlık anlamında eserimizdeki şu cümlede görmekteyiz: (Demir, 2019a, s. 258)

عُدْتُ إِلَى الشَّيْخِ بَسَّامٍ، فَأَخَذَنِي إِلَى صَنَادِيقِ الْكُتُبِ، وَجَلَسْتُ إِلَيْهَا، أَحَبُّ مِنْهَا وَأَنَا جَائِعٌ حَتَّى صَفَّتْ رُوحِي، وَقَفْتُ مَذْهُولًا بِمَا وَعَيْتُ.

“Şeyh Bessam’a geri döndüm. Beni kitaplığa götürdü. Ben de ruhum arınıncaya kadar başladım onlardan yudumlamaya zira ben aç ve susuzdum. Öğrendiğim bilgiler sebebiyle adeta kendimden geçtim.” (Hasan, 2011, s. 334) Tasavvufî bir dil kullanan yazar, kitap okumayı yudumlamayla ifade etmiş, ilme duyulan özlemi de açlık ve susuzlukla açıklamıştır.

Diğer roman türlerinden farklı olarak tasavvuf romanlarında farklı bir terminoloji karşımıza çıkar. Şeyh, veli, mürid, gavs, kutub, bast-ı zaman, tayy-ı mekân, keramet, tekke, vuslat, sahv, keşf, bâtın, mâkam, hulûl, vecd, sekr, kabz, murakabe, bast, uzlet, rabîta gibi kavramlar kullanılır. (Demir, 2019a, s. 258)

سَتَتَذَكَّرُ كُلَّ هَذَا فِي أَيَّامٍ لَا تَعُدُّ وَلَا تُحْصَى وَأَنْتَ ذَانِبٌ فِي نُورٍ يَمَلَأُ أَرْجَاءَ خُلُوتِكَ الطَّوِيلَةِ. . . وَفَاضَتْ عَيْنَايَ بِدُمُوعِ غَزِيرَةٍ وَتَاءَ عَقْلِي. . . بَقِيْتُ بَيْنَ صَحْوٍ وَنَوْمٍ وَخُضُورٍ وَغِيَابٍ وَوَعْيٍ وَسَكْرِ وَشَعَرْتُ أَنَّ الزَّمَانَ تَوَقَّفَ.

“Uzun süren halvet sırasında seni kaplayan o nur içerisinde erirken tüm bunları sayısız defa hatırlayacaksın. O sırada gözyaşlarım sel oldu ve divaneye döndüm... Sahv-nevm, huzur-gıyab ve şuur-sekr arasında gidip geldim. Benim için adeta zaman durmuştu.” (Hasan, 2011, s. 9,10)

Tasavvufî romanlarda vaaz nitelikli bir üslup da dikkati çeker. Sufi, şeyhinin irşadıyla tasavvufî âlemde yol alır ve onun vaazıyla bu âlem hakkında bilgilenir. Eserimizde Akif, şeyhi Konevî’nin vaazından kesitleri zaman zaman hatırlayıp gittiği yanlış yoldan pişmanlık duyar, özlem duyar. Tasavvufî romanlardan bir diğeri olan Salim Himmiş’in *Mecnuni’l- Hükmî*’de şöyle bir cümle örnektir. (Demir, 2019a, s. 258)

أَدْعُوْكُمْ الْآنَ إِلَى قِرَاءَةِ الْفَاتِحَةِ قَبْلَ أَنْ نُقِيمَ الصَّلَاةَ ثُمَّ نَفْتَرِقُ عَلَى أَمَلِ الْلِقَاءِ فِي فَجْرِ مُنْتَصَفِ سَوَالٍ وَهُوَ يَوْمٌ أَنْطَلَقَ قَوَافِلُنَا لِخَوْصِ الْجِهَادِ الْمُقَدَّسِ قَرَأَ الْفَاتِحَةَ بِأَكْبَارٍ وَخُشُوعٍ ثُمَّ نَزَلُوا لِأَدَاءِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ قَبْلَ أَنْ يَعُودَ كُلُّ وَاحِدٍ إِلَى مُسْتَقَرِّ رَاحَتِهِ.

“Namaz kılmadan önce şimdi sizi Fatiha okumaya davet ediyorum. Sonra da önümüzdeki şevval ayının on beşinci gününün sabahında tekrar buluşmak üzere dağılalım. O gün ordumuzun mukaddes cihada çıkacağı gündür. Bunun üzerine hepsi tam bir huşu içerisinde Fatiha okudu ve evlerinde dinlenmeye çekilmeden önce yatsı namazı için mescide yöneldiler.” (Himmiş, 1998, s. 175)

عَلَى بُعْدٍ كَانَ يَتَنَامَى إِلَى سَمْعِي صَوْتُ قُرْآنٍ وَ ذِكْرٍ جَمِيلٍ، تَسَابِيحُ صُوفِيَّةٍ وَ نِدَاءُ رَبَّائِي.

“Uzaktan gelmesine rağmen Kur’an sesi ve güzel zikirler kulağıma geliyordu. Rabbani niyazlar ve tasavvufi tesbihler yapılıyordu.” Bu örnekten Kur’an, zikir, niyaz ve ilahilerin tasavvufi eserlerde yer aldığını görmekteyiz. (‘Alevan, 2016, s. 51)

Şeceratu’l- ‘Âbid kitabında konuşma dilinin unsurları olan atasözlerine, deyimlere, terimlere yer verildiği gibi sufilerin ve önemli şahsiyetlerin sözlerine, Kuran ayetlerine, hadislere, dualara,

şiiirlere de yer verilerek içerik zenginleştirilmiştir: “*Aşk mucizeler yaratır. Yargılama zamanı geldiğinde boşluk daralır... Kılıç azletmeden önce geldi, fazla üzüntü ruhu öldürür. Üzülmeyenin kalbi ölür.*” (Hasan, 2011, s. 156,179,297,305) Bu tarz eklemeler anlatıma canlılık kazandırmıştır.

3.9. Anlatım Teknikleri

Anlatım teknikleri anlatıma çeşitlilik, dinamizm ve derinlik kazandırır. Bu tekniklerle bireyi anlatmada önemli mesafeler kat edilir. İnsan daha sıcak ve daha doğal bir konumda okuyucunun karşısına çıkar. Bir romanda estetik dokuyu meydana getiren, romanı roman yapan yanı anlatım tekniklerinde aramak gerekir. Romancı romanını kaleme alırken anlatım tekniklerinden yararlanmalı, anlatı örgüsünü sağlam temeller üzerine oturtmalıdır. Roman sanatında anlatma-gösterme, tasvir (betimleme), mektup, özetleme, geriye dönüş, montaj, otobiyografik anlatım, leitmotiv, diyalog, iç diyalog, iç çözümleme, iç monolog, bilinç akımı teknikleri bulunmaktadır. (Tekin, 2018, s. 195-198)

3.9.1. Anlatma- Gösterme Tekniği

Romanda sıkça kullanılan bir tekniktir. “Bir anlatıda eğer dikkatler mutlak anlamda anlatıcı üzerinde yoğunlaşıyorsa o anlatıda anlatma biçimi kullanılıyor demektir. Anlatıcı, hikâyeyi sunuşuyla sunuş sırasında yaptığı açıklama ve yorumlamalarıyla okuyucunun dikkatini metne değil kendi üzerine çeker. Gösterme ise bir olayı ya da durumu belli bir zaman ve yer içinde daha çok kişiler arası konuşma ve eylem biçiminde okuyucuya sunmaktır. Gösterme yönteminde dikkatler metin üzerine çevrilir.” (Tekin, 2018, s. 200,201)

وَتَوَجَّهَتْ الْجُمُوعُ قاصِدةَ الْكُوخِ، شُبَّانٌ وَ شَبَوُحٌ وَ أَطْفَالٌ، رِجَالٌ وَ نِسَاءٌ، كُلُّهُمْ يَتَسَابَقُونَ فِي جِدِّ، شَمْسُ الْمَغِيبِ تَحْطُّ عَلَى رُءُوسِهِمْ، وَ أَقْدَامُهُمْ تُثِيرُ الْغُبَارَ، فَيَخْتَلِفُ الصَّفَارُ بِالرَّمَادِ، فَتَشْحَبُ الْوُجُوهُ وَتَكْفَهُرُ. وَصَلَ مَنْ رَأَى الْإِنِّا، فَحَمَلَقَ فِي وَجْهِهِ مَلِيًّا وَقَالَ: “لَا تَهْجُرْنَا يَا مَوْلَانَا.” وَاحْتَشَدَ النَّاسُ فَوْقَ رَأْسِي، وَجَمِيعُهُمْ يَقُولُ فِي تَوَسُّلٍ ذَلِيلٍ: “لَا تَهْجُرْنَا يَا مَوْلَانَا، تَفَضَّلْ وَ شَرَّفْ بِلَدْنَا إِلَى الْأَبَدِ.”

“*Kalabalık kulübeye yöneldi, gençler yaşlılar, çocuklar, erkekler, kadınlar hepsi ciddi bir şekilde yarışıyorlardı. Batmak üzere olan güneşin ışıkları başları üzerine düşüyordu, ayakları yerden toz kaldırıyor, kalkan tozlar sarı küllere karışıyor, yüzleri solgunlaşıyor ve farklı bir hal alıyordu. Bizi gören geldi ve bana derin derin baktı.*

- Bizi terk etme ya mevlamız.

İnsanlar başımın üstünde toplandı ve hepsi yalvarırcasına şöyle dedi:

- Ey mevlamız, bizi bırakma, buyur, vatanımızı sonsuza kadar şereflendir.” (Hasan, 2011, s. 123)

3.9.2. Tasvir (Betimleme) Örneği

Tasvir, anlatıda olayın geçtiği mekânın özelliklerinin belirtilmesi ve roman kişilerinin fiziksel, ruhsal özelliklerinin ifade edilmesidir. Bir romanda kişiler ve mekânlarla ilgili bilgiler tasvir yoluyla aktarılır. (Şengül, 2010, s. 534)

Şeceratu'l-Âbid eserinde karakter Hafsa betimleyici bir bölümle psikolojik, ahlakî ve sosyal görünüşe odaklanarak bize tasvir yoluyla sunulur:

“Ben Hacı Hüseyin’in kızıyım. Büyük sırrının tadına bakıp mübarek ağacın sırrına ulaşana kadar şanı yüceydi. Uçsuz bucaksız diyarın boşluğunda onu arıyordu. Ben farkındaydım ama görmedim. Mısır’a Mahrusa’ya geldim. Bilgiyi ihmal etmedim. Benden öfkeli arzularını gidermemi isteyen adamların evlerinde bile kutular dolusu kitaplar bulurdum. Onlardan ödünç isterdim. Bana verirlerdi. Bana gülerlerdi fakat ben okudum ve onlara geri verdim. Allah tövbemi kabul edene kadar dua ettim. Sonra da arkadaşın benimle evlendi.” (Hasan, 2011, s. 328) Bu pasajda iki kişiliğin tasviri yapılır. İlki bir karakterin psikolojik ve ahlakî tasviridir ki mutasavvıf, âlim olan Hacı Hüseyin’dir. İkincisi Hacı Hüseyin’in kızı olmasına rağmen rızık ve hayatta kalmak için kötü yola düşen Hafsa karakterinin psikolojik, ahlakî ve sosyal bir tasviridir. Kendini korudu, mükemmele ulaşana kadar okudu, tövbe etti ve Allah onu affetti. Bir önceki bölümde de Hafsa’nın dıştan tasviri yapılarak güzelliğinin gizli ve sınırsız olduğu açıklanmıştır. Eserde karakterlerin diyalog-temsili şeklinde betimlenmesi yapılmıştır. Karakterin konuşmaları ve eylemleriyle kendini ifade etmesine alan açılmıştır. (Bükreş, 2017, s. 121)

حَمُّ الْأَجَلِ وَ حَانَ الْكِتَابُ الْمُبِينُ. كَانَ ابْنُ مَعْنٍ غَيْرَ آبِيهِ بِمَا يَنْتَظِرُهُ. فَقَدْ أَدَّى مَا عَلَيْهِ وَ كَانَتْ ثِقَتُهُ بِاللَّهِ كَبِيرَةً. وَلَمْ تُغَادِرِ الْإِبْتِسَامَةَ فَاهُ رَغَمَ الشَّدَائِدِ الَّتِي مَرَّ مِنْهَا وَالْأَهْوَالِ الَّتِي لَحِقَتْ بِهِ وَبِأَهْلِ الْأَنْدَلُسِ. لَكِنَّ هَذِهِ الْإِبْتِسَامَةَ كَانَتْ حَزِينَةً لِلْغَايَةِ. إِنَّهَا أَشْبَهَ بِضَحْكَةٍ مَمْرُوجَةٍ بِالتَّمَرْدِ وَالْحَسْرَةِ وَالْحُزْنِ وَالْأَمَلِ وَالْيَاسِ، وَالْمَقَاوِمَةِ وَالْإِيمَانِ. لَمْ يَتَسَلَّمْ لِقَدَرِهِ الْحَزِينَ بَلْ نَظَّمَ حَيَاتَهُ دَاخِلَ السَّجْنِ وَ بَقِيَ مُوَاطِبًا عَلَى صَلَوَاتِهِ لَا يَفْرُطُ فِيهَا

“Beklenen vakit ve apaçık olan kitap geldi. İbn Maan kendisini nelerin beklediğini umursamadı ve yapması gerekeni yaptı. Allah’a olan güveni çok büyüktü. Yaşadığı zorluklara, kendisinin ve Endülüs halkının başına gelen dehşetlere rağmen ağzından gülümseme eksik olmadı. Ancak bu gülümseme nihayet ederece hüznü doluydu. Onun bu hüznü, daha çok inat, hasret, ümit ve yeisle karışık bir kahkahayı andırıyordu. Üzücü kaderine teslim olmadı, hapisane içindeyken hayat programını tanzim etti, devamlı olarak tesbihler ve dualarla vakit geçirmeye önem verdi.” (Urfe, 2010, s. 91) ‘Urfe’nin Hevamim romanı 1492’de Gırnata Krallığının düşüşünden Moriscos’un 1609 ile 1614 yılları arasında kovulmasına kadar uzanan insanlık tarihindeki trajik bir aşamayı anlatmaktadır. İbn Maan karakteri Müslüman bir kişidir ve işkencelere maruz bırakılmasına rağmen Allah’a olan teslimiyeti ve dik duruşu tasvir edilerek tasavvufi bir hal oluşturulmuştur.

3.9.3. Mektup Tekniği

“Mektup kimi zaman diplomatik mesajları taşıyarak toplumlar arası ilişkilerin yeni bir boyut kazanmasında etkili olmuş kimi zaman bireysel duyguların sıcaklığını taşımış kimi zaman felsefi, psikolojik ve lirik derinliğiyle sanatın gelişmesine destek vermiştir.” (Tekin, 2018, s. 235)

Şeceratu'l-Âbid romanında ağaca kızının hastalığına ilaç bulmak için ulaşmayı hedefleyen Menfalut Valisi, sultanın sarayının duvarı altındaki hazine kâğıdına ulaşmak için sultana mektup yazar.

“Bismillahirrahmanirrahim

Büyük ülkenin sultanına. Allah adımlarınızı doğrultsun, düşmanlarınıza galip eylesin. Arşınızı yeryüzünde kursun, bizim için ömrünüzü uzatsın, zürriyetinizi bereketlendirsın. O'na sâki fikir ve irşad hikmetler açsın ve onu her şeyde hayra muvaffak eylesin.

Yukarı Mısır halkının tanıklığı ettiği nimetlere ve onurlara sahip dürüst bir adam olan Şeyh Akif bize geldi. O dünya ilimlerine sahiptir. Örtülü ve gömülü sırları açığa çıkardı. Müsaade edilen bir şeyle geldi. Sizin azametinizi çok ilgilendiren ve uzun zamandır peşinde olduğunuz bir meseleyi bize anlattı. O mübarek ağaca eriştiğini ve bu konuda kesin haberleri olduğunu söyledi. Bu murada ulaşmak zor. Cevabınızı alır almaz sizin için denize açılmak isteriz.

İtaatkâr hizmetkârınız Menfalut Valisi” (Hasan, 2011, s. 197)

Böylesi bir teknik yazara romanın serüvenine müdahale etmeksizin karakterlerin duygu ve tepkilerini ortaya koyma imkânı vermiştir. Bu mektup, romanın önemli bir yerinde yazıldığından olaya canlılık katmıştır.

3.9.4. Diyalog

Diyalog iki ya da daha çok kişinin bir konu üzerinde karşılıklı konuşmasıdır. Anlatıda geçen kahramanların psiko-sosyal konumlarının açıklanmasına yarar sağlayıp metnin muhtemel ağırlığını hafifleten diyalog tekniğinde anlatıcı dışarıda kalır ve okur doğrudan doğruya anlatı karakterlerinin konuşmalarını takip eder. (Orhan, 2020, s. 369)

Doğru bir tarzda kurgulanan bir diyalog, roman karakterinin iç dünyasını bir ayna gibi yansıtır, anlatımı dinamikleştirir ve okura mesajı daha açık bir dille aktarır. Diyalog yardımcı bir tekniktir ve anlatımın bir parçasıdır ve metnin inşa edilmesinde büyük bir öneme sahiptir. (Demir, 2019, s. 259)

Şeceratu'l-‘Âbid eserinde kullanılan diyaloglara bakıldığında tanımlanan diyalog, doğrudan diyalog, temsili diyalog, anlatı ile karışık diyalog çeşitleri görülür.

Tanımlanan diyalog, diyaloga açılmanın mümkün olmadığı yani geçmişi ve gerçekleri anlatan betimleyici bir haber anlatımında ortaya çıkar. Bu diyalog türünde “dedi, ben dedim, o dedi ve o sordu ve o cevapladı” gibi kullanımlar mevcuttur. (Bükreş, 2017, s. 111) Ki eserde bunlar fazlasıyla bulunur.

Doğrudan diyalogda karakterlerin diyalogları anlatıcının müdahalesi olmadan, kelimenin tam anlamıyla verilir. Çünkü bu diyalogun görevi durumun doğasını, diyalogun başlangıcını, muhatapların yapısını ve sonrasında orta çıkan hareketlerin biçimlerini belirtmekle sınırlıdır. (Bükreş, 2017, s. 112)

لَمَّا رَأَى نَهْضَ مِنْ مَكَانِهِ، فَأَخَذَتْهَا فِي يَدَيْهِ، وَتَعَانَقْتُمَا. ثُمَّ عَادَ إِلَى الْجُلُوسِ وَهُوَ يَقُولُ:
- مَنْ وَجَدَ أَحْبَابَهُ نَسِيَ أَصْحَابَهُ .
وَأَصْفَرَ وَجْهِي لِكَلَامِهِ، وَأَنَا أَعْتَقِدُ أَنَّهُ يَلْمِخُ إِلَيَّ حِكَايَةَ حَفْصَةَ، لَكِنَّهُ عَاجَلَنِي قَائِلًا:
- قَابَلْتُ السُّلْطَانَ مَرَّاتٍ، أَمَا وَاللَّيِّ مَنْقُوطٌ فَلَمْ تَسْأَلْ عَنْهُ، وَلَا مَرَّةً وَاحِدَةً.
ضَحِكْتُ وَ قُلْتُ مُجَابِلًا:
- فِي قَلْبِ وَالْعَيْنِ أَنْتَ دَائِمًا، وَكُلُّ مَا نَسَعَى إِلَيْهِ سَيَنْتَهِي إِلَيْكَ.

“Beni görünce yerinden kalktı, elimi ona uzattım. Kucaklaştık. Sonra yerine oturmak için geri giderken şöyle diyordu:

- Sevdiklerini bulan arkadaşlarını unuttur.

Söyledikleri sebebiyle yüzüm sarardı. Sanırım Hafsa'nın hikâyesini ima etti. Fakat acilen bana şunları söyledi:

- Sultanla defalarca görüştün ama Vali Menfalut'u bir kez bile sormadın.

Güldüm ve iltifat ederek dedim:

-Sen daima kalpte ve gözdesin. Aradığımız her şey seninle bitecek.” (Hasan, 2011, s. 279,280)

Dolaylı diyalogta anlatıcının karakterlerin sözleri üzerinde hareket ederek onları onlar adına aktardığı diyalogdur. Bunu söyleyenin karakter olduğunu belirtir. (Bükreş, 2017, s. 112) “Tanıştığımız gün Safvan'a onu sormuştum. Bana su tulumcusu olarak çalıştığını, kırbasını gün boyunca Nil arasında taşıdığını, suyu taşımak için çalışan bir katır satın alana kadar evleri dolaştığını söylemişti.” (Hasan, 2011, s. 271)

Temsili diyalog, diyaloga benzediği için serbest doğrudan diyalog olarak da adlandırılır.

“Sonra ona alçak sesle:

- Allah korusun efendim, bu büyük bir şeydir, en ufak bir şeye bile Allah'ın gazabı gelir.

- Senin arkadaşının karısı mı?

- Hangi arkadaş?

- Kendisine şefaate edip de öldürmediğimiz Franklarla savaşmaya gidenlerle birlikte onu da çıkarmıştık.

-Kocasını hakkında herhangi bir haber almak için beni ziyaret etti.

-Ona ne dedin?

-Sabırlı olmasını, Safvan'dan habersiz olduğumu söyledim.

-Aferin.” (Hasan, 2011, s. 277)

Bu karakterlerin sözleri herhangi bir müdahale olmadan aktarılmıştır. Bu da anlatıma hoş bir hava katmıştır.

- أَجِبْنِي يَا بُنَيَّ، مَاذَا تَفْعَلُ بِكِتَابِي؟

- أَطَّلَ اللَّهُ عُمْرَكَ يَا أَبِي، سَأَفْعَلُ بِهَا مَا تُوصِينِي بِهِ

- خُذْهَا جَمِيعًا إِلَى مَدْرَسَةِ الْفِرْدَوْسِ وَاجْعَلْهَا وَقْفًا عَلَى طَلَبَةِ الْعِلْمِ هُنَاكَ .

- كَمَا تَشَاءُ.

-إِلَّا هَذَا الْكِتَابَ يَا وَلَدِي، أَبْقِهِ لَدَيْكَ وَاحْفَظْهُ، وَأَوْصِ بِهِ أَوْلَادَكَ مِنْ بَعْدِكَ .

“– Söyle bana oğlum, kitaplarımı ne yapacaksın?

- Allah ömrünü uzun etsin baba, bana tavsiye ettiğin şeyi yapacağım.

- Hepsini Firdevs Mektebine götür ve oradaki ilim talebelerine vakfet.

- Nasıl istersen.

- Bu kitap dışında oğlum. Onu yanında tut ve onu muhafaza et ve kenden sonra da onu çocuklarına vasiyet et.” (Alevan, 2016, s. 54,55)

‘Alevan’ın, Mevtun Sağırun adlı tasavvufi romanında ölüm döşeginde olan bir babanın oğluna verdiği vasiyeti içinde ilim ve kitap okumanın önemini verilen diyalogda görmekteyiz. Şeyhinin yolundan giden baba ölen şeyhinin kitabı dışındaki kitapları medrese öğrencilerine vasiyet etmiştir. Şeyhinin kitabını da oğluna bırakmak istemiştir. Her ne kadar oğlu kendi yolunda gitmemiş olsa da baba çocuğuna bilginin önemini göstermek istemiştir.

Tasavvufi romanlarda diyaloglar tasavvufi bir anlayışla kurgulanıp veciz ifadelerin ve tasavvufi terminolojinin kullanılmasıyla da oluşur. Böylesi bir diyaloga şu örneği vermek yerinde olur:

- أَتُرِكَ هَذِهِ (التَّفَاسِيرَ) وَرَاءَ ظَهْرِكَ وَاجْمَعْ مَا أَرَدْتَ أَنْ تُحِيطَ بِهِ مِنْ آيَاتٍ وَضَعَهَا أَمَامَ عَيْنَيْكَ
- وَ كُلُّ هَذَا؟
- مُحَاوَلَاتٌ بَشَرِيَّةٌ لِكِنَّ الْحَقِيقَةَ شَيْءٌ آخَرٌ
- الْحَقِيقَةُ؟
سِرٌّ وَرَاءَهَا يَا وَلَدِي فَأَنْتَ خُلِقْتَ لِهَذَا الطَّرِيقِ
- كَيْفَ أَرَاهُ يَا شَيْخُنَا
- جَاهِدْ نَفْسَكَ وَخَلِّ الدُّنْيَا وَرَاءَ ظَهْرِكَ

“- Bunları (tefsirleri) bırak! Ve anlamak istediğin ayetlere dikkatlice bak ve onları gözün önüne koy.

-Peki, tüm bu tefsirler ne olacak?

- Bunların tümü beşeri çalışmalardır. Hakikat ise çok farklı bir şeydir.

- Hakikat mi?

- Evet, hakikat bu tefsirlerin ardında gizlenen tasavvufi bir sırdır. Sen bu sırra ulaşmak için yaratılmışsın.

- O sırra nasıl ulaşabilirim?

- Nefsinle mücadele et ve dünyayı arkana at.” (Hasan, 2011, s. 343,344)

Tasavvufi romanlarda iç diyaloglar da tasavvufi bir anlayışla şekillenir. Sûfi, nefis muhasebesinde ilahi bir münacatta bulunur.

هَلْ أَمُوتُ غَرِيبًا لَيْسَ هُنَاكَ مَا يَهْدُنِي أَبَدًا فَقَدْ عَشْتُ غَرِيبًا وَالْغَرِيبَةُ زَادِي أَيْنَمَا خَلَلْتُ غَرِيبٌ فِي الْمَحْرُوسَةِ بَيْنَ تَلَامِيذِ
الشَّيْخِ الْقَنَائِي وَ غَرِيبٌ هُنَاكَ...

“Ben, böyle gurbette inzivaya çekilmiş bir halde mi öleceğim? Aslında bu, benim açımdan çok da korkulacak bir durum değildir. Zira ben hayatımı münzevi bir şekilde geçirdim. Nereye gidersem münzevilik yanımdaki azığımdır. Şeyh Konevî'nin talebeleri arasındayken de ve daha başka yerlerdeyken hep münzevi bir hayat yaşıyordum.” (Hasan, 2011, s. 376)

Diyalog, anlatıcının yürüttüğü anlatımın monotonluktan çıkmasını sağlar. Anlatıcı, aracı olmadan kendi adına konuşur, kişiliğin konuşmayı alması için bakış açılarının sunulmasına ve çeşitlenmesine katkıda bulunur. (Bükreş, 2017, s. 115)

Diyalog, esere gerçekçi boyutun yanı sıra hayalî ve mucizevî bir boyut da kazandırır. Karakterin doğasını, kültürünü, çevresini, sınıfını, davranışını, biçimini belirtir. Karakterin çizilmesine katkıda bulunur. Teknik olarak böylesi bir diyalogu Hafsa ve Sultan arasında geçen şu diyalogda görebiliriz: (Bükreş, 2017, s. 116)

“- Okuyup yazabildiğini duydum.

- Evet efendim.

- Bazı şehzadelerin evinde çok kitap okuduğunu biliyordum.

Ne kast ettiğini anladı ve dedi ki:

- Geri dönüşü olmayan günler geçti ve sadece bilgi mahsulü kaldı. Gülümsedi ve dedi:

- *Gariptir ki senin gibi bir kadın, şehzadelerin evini terk edip çöl faresinden (eşi Safvan'ı kast ediyor) bir adamla evlenir. Senin gibi bir kadın bizim yanımızdan geçmez.*

Ona saygı dolu bir sesle cevap verdi:

-Çöl faresi Rabbi katında üzerlerindeki arazinin sahibi olduğunu düşünenlerden daha yüksek bir statüye sahip olabilir.” (Hasan, 2011, s. 308)

Bu diyalog pasajında anlatıcının yardımı olmadan Hafsa'nın kişiliğinin büyük bir kısmı ortaya çıkar. Eğitimli bir kadındır ve kadınların eğitimli olmadığı bir dönemde çok kitap okur. Sultanla korkusuzca konuşur. Çöl faresi diye tarif edilen eşinin bu dünyadaki statüsünü imâ ettiğinde, Allah'ın ona toprak sahiplerinin rütbesinden daha yüksek bir rütbe verdiğini belirtir.

3.9.5. İç Monolog Tekniği

İç monolog okuyucuyu kahramanın iç dünyasıyla buluşturan bir yöntemdir. Anlatı kapsamında yer alan bir karakterin ruhsal varlığının ve düşüncelerinin kendi ağzından ama söze dökülmeksizin aktarılmasıdır. Bireyin iç hesaplaşması, içsel konuşmaları ve tepkileri ağırlıkta görülür. Karakterin duygu ve düşünceleri akıcı ve yalın bir biçimde günlük konuşma diliyle öğrenilmiş olunur. (Orhan, 2020, s. 375)

اِخْتَلَيْتُ وَنَفْسِي بَيْنَمَا الضُّحَى الْعَالِي يَمْلَأُ الْأَرْضَ نُورًا، وَرُحْتُ أَسْتَعِيدُ قِصَّتِي مَعَ نَمَارٍ مُنْذُ أَنْ رَأَيْتُهَا ذَاتَ صَبَاحٍ، وَسَرَى فِي نَفْسِي حَزْنٌ وَأَنَا أَتَذَكَّرُ كَلِمَتَهَا الْأَخِيرَةَ عَنِ الْعَقْلِ، الْجَوْهَرَةُ الَّتِي فِي رَأْسِي، وَعَنِ الْقَلْبِ، الْجَوْهَرَةُ الَّتِي فِي صَدْرِي. ثُمَّ أَتَتْ مِنْ قِيَعَانِ الدَّائِرَةِ عِبَارَةٌ سَمِعْتُهَا مُنْذُ غُفُودٍ مِنْ شَيْخِي بِهِاءِ الدِّينِ الْقَنَائِي: “الْعَقْلُ هِبَةُ اللَّهِ الَّتِي تُمَيِّزُ الْإِنْسَانَ عَنْ كَثِيرٍ مِنَ الْمَخْلُوقَاتِ، لَكِنَّا لَا يُمَكِّنُ أَنْ نَقْطَعَ طَرِيقَنَا بِبُيُوتٍ إِلَى الْحَقِيقَةِ، إِلَّا إِذَا زَاوَجْنَا بَيْنَ التَّفَكِيرِ وَالْإِيمَانِ.” وَنَادَانِي هَاتِفٌ مِنْ أَعْمَاقِي: خَلِّ الدُّنْيَا وَرَاءَ ظَهْرِكَ، وَهَذَبْ شَهْوَاتِكَ وَلَا تُصْرِفْهَا إِلَّا فِي حَلَالٍ، وَلَا تَحْزَنْ عَلَى شَيْءٍ يَفُوتُكَ، فَاجْمَلْ يَنْتَظِرُكَ دَوْمًا إِنْ أَخْلَصْتَ.

“Toprağı ışıkla dolduran yüksek sabahta içimi boşalttım ve bir sabah onu gördüğümünden beri Nemar'la hikâyemi yeniden yaşamaya başladım ve zihnimde onun akıl ve kalp mücevherleriyle ilgili son sözlerini hatırladığımda ruhuma hüznün çöktü. Sonra Şeyh Bahauddin Konevî'den duyduğum iki cümle hatıra geldi: Akıl, insanı pekçok mahlûkattan ayıran, Allah'ın bir ikramıdır. Ancak iman ile tefekkürü birleştirmedikçe hakikate giden yolumuzu kolayca geçemeyiz.

Kalbimin derinliklerinden bir ses geldi:

“Dünyayı arkada bırak, nefsin arzularını ıslah et, onları ancak helal yollardan elde et ve kaçırdığın bir şeye üzülme. Çünkü samimi isen her zaman en güzeli seni bekler.” (Hasan, 2011, s. 148)

3.10. Tematik Kurgu

‘Ammâr Ali Hasan, eserinde toplumsal ve ferdî yaralara ve zaaflara ışık tutmuştur. Yazar, Mısır sultanlarında gördüğü zalimliği kendi üslubunca irdeler. Sultanlar zalim ve dünyaperest, çıkarıcı ve sadece kendini düşünür. Arzu ve ihtirasların peşinde sürüklenirler. Hasan, Mısır'ın sosyo-kültürel ve psikolojik yapısını çok güzel işlemiştir. Fakirlik, ahlakî çöküntü, cehalet, ferdiyetçilik, rüşvet, yolsuzluk, siyasî istikrarsızlık gibi konuları eserinde toplamıştır. Ayrıca bunlara tasavvufi bir romanı irdelemeye kaynaklık ettirmiştir.

3.10.1. Ruh

Şeyh Bahaeddin Konevî manayı yani ruhu temsil etmektedir. Toplumda beden yani madde ön planda tutulmakta, mana ihmal edilmektedir.

“Gelip gidiyorum. Ne uyanığım ne de uyum var. Şeyh Konevî’yi gördüm. Üzerinde önceden görmediğim yeşil takım bir elbise giymişti. Yanıma geldi, elimi tuttu, beni yavaşça göğsüne çekti ve dedi ki:

-Nasılsın ey Akif?

- Senden sonra kayboldum şeyhim.

- Bilincimi kaybettiğimi sandım ama asla kaybetmedim.

Başıma ağır bir imtihan geldi ve bana birçok şeyi unutturdu.

Gülümsedi ve dedi:

- Yerle gök arasında asılı kaldın.

- Aksine aralarında sıkı ipler var, ben neredeyse alt ve üst arasında kaldım.

Tekrar gülümsedi ve dedi:

- Yaratıldığın toprağa ayağını sabitle ve ruhunun uçlara uçmasına izin ver ve acele etme.

Çünkü nasibin sana onun ortasında gelecektir.

- Ya Şeyhim kaygılarımı tattım ve yola çıkma saatim yaklaştı.

- Ey Akif, ömrün sandığımızdan çok daha uzundur. Ondan harcamadığın sürece acele etme.

Bilmediğin önündedir. Bize sanki köpüklü sudaymışsın gibi yalın ayak gelinceye kadar ağır ağır tat.

- Hacı Hüseyin’in önceden yürüdüğü yoldan yürü.” (Hasan, 2011, s. 285,286)

Bu örnekte tasavvuf romanlarının bünyesini oluşturan manevi mâna, sufi mutasavvıf Şeyh Konevî’nin kafası karışık Akif’e uyku uyanıklık arasında gelerek yol gösterir. Şeyh Konevî, Müslüman bir beldeye olmasına rağmen içindeki herkesten farklıdır. Manevi yol ve rıza makamı içinde yer alan bu zat, hayatta iken nasihatlerde bulunup ilim öğretir. Yanında olmasa da Akif’in her yanlış yaptığında gerek iç muhasebesinde gerekse rüyalarında sözleriyle onu kendine getirir.

3.10.2. Beden

Romanda Hasan, insanların yaptıklarının bedelini ödeyeceklerini savunur. Romandaki karakterler iyi ya da kötü bir tercihte bulunmuşlardır. Tasavvufî romanımızda baştaki sultanların zalimliğinin neticesi olarak halkın nasibini almasından bahseder. Beden dünyalığı temsil eder. Dünyaperest bir yaşam isteği maddenin insanlar nezdinde önemli olmasına sebep olmuştur. Kötüler zengin ve ihtiraslı, iyiler fakir ve ezilen bir maddeliği temsil eder. Zalim bahçe sahibi, sırf insanların aç olduklarını korkusuzca söyleyen bahçe bekçisini kırbaçlattırarak ölmesine sebep olur. Zalim sultan zulmünü dile getiren, hazine ağacının peşinden koştuğunu söyleyen halkından biri olan Safvan’ı idama mahkûm eder. Mucizevi bir ağacın varlığı herkesi ona ulaşmayı hevesli kılar. Bahçe, mal, toprak sahibi beyler, sultanlar da maddi güce sahip olmak için ihtiraslarının kurbanı olurlar.

“İçinde salihleri arayan ve onları yükselten iyi kimseler ve senin huzurunda hazinelere ulaşmanın bir yolunu gören kötüler de vardır.

- Hazineleler?

- Cennetten lezzetli yiyeceklerle dolu bir sofraya getiren adamın yeryüzüne gizli hazineler getirmesini emredebileceğine inanırlar.

Sonra bir süre sustu ve devam etti:

-Hacı Hüseyin için merak eden iki gençten biri insanın ölen kişinin hatırasını anmanın Allah'a yaklaştıracığına inanır. Diğerine gelince aktif bir çıkarıcıdır. Hizmet göreceği bir türbe inşa etmek ister ve sözde dervişlerin yaptığını yapar. İnsanları paralarında bölmek ve gücü talep eder. Seni aşağı indirdikleri gibi onların onu harika bir konuma yerleştireceklerine inanır.

Zuheyr ve Ebu Ğulab ne olacak?

- Hazinelere açgözlü olan onlardır. Onları aramak için boşuna zaman harcadıklarını şimdi de kismetin geldiğini ve servetlerinin katlanarak artacağını düşünürler.” (Hasan, 2011, s. 130)

3.10.3. Yozlaşma

Romanımızda kendi arzuları peşinde koşan karakterler mevcuttur. Bu karakterler kendi çıkarını düşünüp çıkarı için her şeyi mübah görmektedir.

“Yüzümü saraya kaldırdım sonra işaret parmağımı boğulmuş Ay'a kaldırdım ve sultana dedim:

-Bakın efendim

Yüzünü kaldırdı, bakışlarını çevirdi ve Ay'ı kitapta olduğu gibi gördü sonra cevap verdi.

Bana baktı ve dedi ki:

- Ay boğuluyor.

- Ay'ın Emir için duyduğu üzüntü bu gece görevimizi tamamlamamıza izin vermeyecek.

Dedim ki:

- Bu, ey Mevlana, bu gece şansımızın kötü olduğu ve arzumuzun henüz gelmediği ve Rabbinin istediğini yaptığı anlamına geliyor.” (Hasan, 2011, s. 303)

Bu örnekte Akif, mübarek ağacın yerini tespit etmek için Ay'a bakarak hareket edecekken Ay tutulması gerçekleşir. Batıl bir inanış sergilenerek hedeflerine Ay tutulmasında varılmayacağını söylemiş ve kendini kurtarmıştır.

3.10.4. İlim

Tasavvufta ilim önemlidir. Kişinin zalim de olsa kitap okuma eyleminde bulunduğunu görürüz. Zalim bahçe sahibi her ne kadar insanların açlığını önemsemese de kitap okuyan biri olarak karşımıza çıkar. Aynı zamanda Hafsa her ne kadar kötü yollara düşse de kitap okumaktan asla vazgeçmez, tövbe edip kötü yoldan da döner. Hacı Hüseyin mübarek ağaca ulaşmak için kitaplar okumuştur. Akif derviş iken Ezher ilimlerini öğrenmiş ve maddi âlemden mâna âlemine geçiş için de sufi ve mutasavvıf kişilerin kitaplarını okumuştur.

“Kahire'ye her gelişinde getirdiği kitapları oraya her indiğinde yan odada üst üste dizer, öğleden sonra birini getirir, açar ve güneş batana kadar satırları arasına dalar. Sonra ağır bir kafayla kalkar, sonsuz düşünceler içinde yüzerdi.” (Hasan, 2011, s. 19,20) Zalim bahçe sahibi her ne kadar okuma özelliğine sahip olsa da insanların haklarını gözetmeyen bir karakterdir.

“Şeyh Konevî'yi takip ettim, çok okudum, akli harika şeylerle doldurdum. Arkadaşlarım arasında ünlü oluncaya kadar önümden geçen tüm soruları onunla ölçtüm. Bundan ötürü bana

bilginin çalısı dediler.” (Hasan, 2011, s. 166) Akif geçmişine giderek bir zamanlar kendisinin ilimle çok uğraştığını söylemiştir.

3.10.5. Ölüm

Tasavvufi romanlarda ölüm hiçlik değil vuslattır. Hakikate ulaşmadır. Zulme uğrayanların mükâfatlarını alacağı bir yoldur. Yazar ölümle yeni yolların açıldığını vurgular. Tasavvufun temel taşı olan “ölmeden önce ölmeli insan” anlayışı işlenmiştir. Ayrıca her şeyin bir sonu olduğu vurgulanır.

“Onu bahçenin kıyısındaki en büyük ağaç olan Akasya ağacının gövdesine bağladılar ve ondan kan fışkırana kadar 70 kırbaç vurdular. Ağacın bütün kökünü ve damarlarını kan lekeledi. Kan vücudundan bolca aktı sonra kabuğun gözeneklerinden derin hamura sızmaya başladı. Ertesi gün bir muhafız her daldaki son yaprağın kırmızıya dönüştüğünü fark etti. Fakat sahiplerine ulaşmasından korktuğu için sırrı sakladı.” (Hasan, 2011, s. 21) Adaletsizliğe susmayan masum bir insan öldürülür ve onun kanı mucizevî bir ağacın oluşmasını sağlar.

Romandaki bir diğer ölüm Hafsa’nın ölümüdür. Bu ölümle Akif iç dünyasına daha bir kapanır ve mâna yolculuğuna adımlar atar: *“İkinci günün sabahı Faslı falcının mağarasına bakan başka bir mağaraya gömdük. Bir hafta sonra Hafsa’nın mağarasının kapısında iffetli bir bitkinin başını kaldırdığını gördük. Ertesi gün bize zalim sultanın ölüm haberi geldi. Bütün bu günlerde varlıkla yokluk arasındaydım.”* (Hasan, 2011, s. 382)

3.10.6. Cinsellik

Tasavvuf içerikli romanda cinsellik hedeflere ulaşmak için kullanılan bir araçtır. Cin olan Nemat’ın dünyadaki ağaca ulaşmak için Akif’i kendine hayran bırakması ve onunla evlenmesi, Akif’in Nemat’a olan aşkı neticesinde ağaca ulaşmak istemesi ve bunun neticesinde maddi aşktan manevî aşka gidilen yolun açılması buna örnektir. Nitekim tasavvufta beşerî aşktan geçmedikçe ilahî aşka ulaşılmadığı bilinir.

“İki gece sonra güzel cin beni ziyaret etti. Böylece korku azaldı, huzur içinde yürüdüm. Uzun panik dönemler arasından onun sevgisi ortaya çıktı. Güneş ışını hafif bulutların ışığı gibi görüldüğünden onu dağıttı. Tuhaf bir teslimiyet içinde ona dedim:

- Benden ne istiyorsun.

Alnı ile benim alnım arasında avucumun geçmesine yetmeyecek kadar yaklaştı, elini omzuma koydu, varlığını sarsan bir sesle fısıldadı:

-Benimle evlen.

... -Bu nedir?

Bana onaylamaz gözlerle baktı ve bana sordu:

-Bunun ne olduğunu bilmiyor musun? Ağaç. Dünyada onun gibi bir tane var.

...- Panikle korktun ve beni gördüğünde sevinmedin.

-Ya Nemat, bunu sana düşündüren nedir? Seni bir an unutmadım. Yokluğunda zaman bestelendi ve sana olan ihtiyacım arttı. Alaycı bir şekilde güldü ve dedi:

- Tecrübeli bir kehanete ihtiyacın var, bana değil.

...- Ey Nemat, aşktan çok söz ediyorsun. Cinler Kralının dünyevi ağacımıza ulaşması için benimle alay ettiğini unuttun.

- *Sen de ona ulaşmak istiyorsun. Eskiden kör gibi benim istediklerime yürürdün. Bugün ise yolunu gördün ve kızını iyileştirmek için her şeyini vermeye hazır bir valinin ve onu bir ağaca götürdüğünde sana istediğini verecek bir sultanın onayını almayı umuyorsun. Bugün saraylar tanıdın, tenin pürüzsüz oldu, ruhun ışıldadı, kulaklarıma her zaman tekrarladığın el-Konevi'nin öğretileri sonbaharda ağaçların yaprakları parçalanır gibi peş peşe kafandan düştü.*" (Hasan, 2011, s. 51,58,260-262)

3.10.7. Aşk

Kadın; güzelliğin, sevmenin ve mistik anlatı öznesi olması yönüyle aşkı çağrıştıran ve yerini ilahî aşka bırakan bir simgedir. Sufilerin sufi deneyimlerini somutlaştırır. Mutasavvıflar, kadını varlığın kaynağı olarak görüp ilahî zata yükselmeye vesile olduğunu ve bundan ötürü kadının kutsalın tecellisi olduğunu tasavvufi yazılarında bolca aktarmışlardır. Beşerî aşktan ilahî aşka geçiş sürecidir. (Bükreş, 2017, s. 182)

Şeceratu'l-Abid'in anlatımında Hafsa ve Nemat, aşkın iki yönlü olduğunu bize gösterir. İlk anlatım dindar sufi Hafsa tarafından temsil edilir. Fiziksel ve ruhsal güzelliği temsil eder ve daha sonra ruhsal aşkı ya da sonsuz mistik aşkın gerçekleşmesini sağlar.

"Ah Hafsa, ah benim güzel acım. Zaman döndü ve yaralarımın arasından günler sızdı. Sen şuan melekût âleminde dinleniyorsun ve ben bekleyerek azap çekiyorum. Ey Hafsa, bana bunu bir gün söylememiş miydin, bunu istemedin mi ve ben senin için diyorum ki sen benim şeyhimsin, ben senin müridin. Ah Hafsa işte bir hedefime ulaştım, arzularımın üstündeyim. Kendime yakın, herkese yabancı olana kadar yüceldim." (Hasan, 2011, s. 9,10) Hafsa, ahlakî özellikleri ve bilgisiyle Akif'i kesinlik yoluna, tasavvuf yoluna ulaştırana kadar ona yardımcı oldu.

İkinci yön, Akif için fiziksel güzelliği ve cinselliği temsil eden cin Nemat tarafından temsil edilir. Akif, fâni aşka kapılarak hayatta kalma gerekçelerini ve varlığını yitirdi. Hafsa'nın ortaya çıkışıyla Akif, tasavvufi aşkın maddi aşkı gölgede bıraktığını anlar. Nemat'ın yalan, şaşkınlık ve kayıptan başka bir şey olmadığını ve ayrıldıktan sonra bıraktığı boşluğun onun ihtiyacından başka bir şey olmadığını fark eder. Nemat'a hasret çekmez (Bükreş, 2017, s. 182), bunu da *"Ruhum Hafsa'nın aşkıyla dolu. Ondan başkasını görmüyorum."* (Hasan, 2011, s. 282) cümlesiyle ortaya koyar.

4. SONUÇ

Roman, batıdan yapılan tercüme faaliyetleriyle Arap dünyasına girmiştir. İlk etaplarda rivâye kavramıyla ele alınan roman, zamanla hem isim hem de konu itibarıyla kendini geliştirmiştir. Siyasî, tarihî, felsefî, sosyal, macera gibi alanlarda yazılan romanlara 1960 ve sonrasında tasavvufî romanlar da katılmıştır. Bu tür, roman unsurlarını meydana getiren kişi, olay, zaman ve mekân tasavvufî bir hüviyet kazandırarak eserler ortaya çıkarmıştır. Kur'anî ve ilahî menşeli roman türünü daha iyi anlamak için Modern Arap Edebiyatı yazarlarından 'Ammâr Ali Hasan'ın *Şeceratu'l-Abid* adlı tarihî ve tasavvufî romanı incelenmiştir. Bu roman, toplumsal gerçekçilik etkisinde tasavvufî bir anlatımla kaleme alınmıştır. Roman, yazarın Mısır halkının ve Mısır yönetiminin sorunlarına dikkatleri çeken, manevi bir ortam oluşturan tasavvufun insan üzerindeki etkisini ele alan eserlerden biridir. Romanda olaylar birbirine sağlam bir şekilde bağlanmıştır. Kurgusal bir eser olan romandaki karakterler insan olduğu gibi konuşturulma özelliği verilen ağaç da olmuştur. Olaylar anlatılırken ortaya çıkan kişiler hakkında bilgilere de yer verilmiştir. Olaylarda tasavvufî söylemler genişçe yer tutmuştur. Dönemin siyasi olaylarına da yer verilerek tarihi bir anlam yüklenmiş ve kurgusal bir roman ortaya çıkarılmıştır.

Şeceratu'l-Abid eseri 27 bölümden oluşmuştur ve her bölüm kendi içinde anlamlı olan bir olay örgüsüyle kurulmuştur. Tasavvufî hallere yoğun atıfta bulunan bu roman, tasavvufun derunî âlemini başarılı bir şekilde yansıtmıştır. Romanın başkahramanı Akif'in nefis tezkiyesi amacıyla çıktığı zorlu tasavvuf yolculuğuna dikkat çekilmiştir. Akif, Şeyhi Konevî'nin öncülüğünde halka çeşitli baskılar yapıp ağır vergi alan Memlûk sultanına karşı mücadeleye girmiştir. Akif, bu mücadelede başarısız olmuş, tutuklanmamak için Mahrusa'yı terk etmiştir. Romanın sonlarına doğru bir tekke inşa edip inzivaya çekilmiştir. Uzun ve zorlu bir riyazet sürecinden sonra Akif'in kalp gözü açılmış, nefsi itmi'nana ermiş ve pek çok ilahi sırra vâkıf olmuştur. Ledunni ilimlere ve hikmetlere de ulaşmıştır. Ayrıca evliyanın bazı kerametlerine, hayvan ve cansız nesnelerle yapılan konuşmalara, hemen kabul edilen dualara ve olağanüstü olaylara da eserde yer verilmiştir.

Tasavvufî romanlar karakterlerini diğer roman türlerinden farklı olarak ya sufilerden ya da onlara mensup şahsiyetlerden seçmiştir. Karakterler, roman olaylarını yönlendirip yazarın düşüncelerini canlandırmıştır. Romana ışık tutan bu karakterler harikulade fiillerde de bulunmuşlardır.

Anlatıcı, romanda geçen tüm olup bitenleri, kişileri, davranışları, duygu düşünceleri yani romanda bilinen her şeyi aktaran kişidir. *Şeceratu'l-Abid* adlı eserde olaylar, birinci ve üçüncü tekil kişi ağzıyla anlatılmıştır. Bu esere bakıldığında tasavvufî romanların dil ve üslubunda tasavvufî bir terminoloji kullanıldığı da görülmüştür. Ayrıca vaaz nitelikli bir üsluba yer verilmiş ve eserde Kur'an'dan kesitlere, hadislerle, dualara, fıkralara, atasözlerine, Arap vecizlerine, Arap şiirlerine, sufi ve önemli şahsiyetlerin sözlerine de değinilmiştir. Anlatım tekniklerinden de anlatma-gösterme, tasvir, mektup, diyalog, iç diyalog, iç monologlardan fazlasıyla eserde yararlanılmıştır. Bu tekniklerin aktif bir şekilde kullanılması anlatımı tek düzelikten ve monotonluktan kurtarmıştır.

Romanda daha çok içsel zamanın mevcut olduğu görülmüştür. Nesnel zamanla birlikte sufilerin Rabbiyle murakabe halinde olduğu vakitlere de yer verilmiştir. Diğer roman türlerinde olduğu gibi tasavvufî romanlarda da açık ve kapalı mekânlara anlamlar yüklendiği fark edilmiştir.

Münzevi bir hayat felsefesine sahip olan tasavvufun, mekânını تنها olan köylerde daha iyi yaşattığı gözlemlenmiştir.

‘Ammâr Ali Hasan, romanında toplumsal ve ferdi yaralara ve zaafılara da yer vermiştir. Yazar Mısır sultanlarından gördüğü zalimliği kendi üslubunca irdelemiştir. Sultanlar zalim, dünyaperest, çıkarıcıdır. Fakirlik, ahlaki çöküntü, cehalet, ferdiyetçilik, rüşvet, yolsuzluk, siyasi istikrarsızlık gibi temalara eserde yer verilmiştir. *Şeceratu’l-‘Âbid*, ilmin önemini, maddeden manaya gidilen yolu, beşeri aşktan ilahi aşka yükselişi de vurgular nitelikte bir eser olarak karşımıza çıkmıştır. Toplumda güç, iktidar, zulüm, baskı her yeri kaplamış ve bunun neticesinde insanlar ezilmişlerdir. Mısır halkının her ne kadar ezilmişlik içinde olduğu anlatılsa da dinsel hoşgörünün içinde oldukları da belirtilmiştir. Hristiyan ve Yahudi halkının da mevcut olduğunu hatta kahramanın Hristiyan arkadaşı olduğunu yazar bizlere aktarmıştır.

Hasan, eserinde ikilemleri güzel yerleştirmiştir. İyi-kötü, ruh-beden, güzel-çirkin, zalim-cömert, merhametli, zengin-fakir ve hırs-kanaat eserde kendini göstermiştir. Sultan ne kadar zenginse halk o kadar fakir, bahçe sahibi zalimken bekçilerin en küçüğü merhametli, Murat Atabeki iyi iken Mesut kötüdür. Ayrıca yazar, karakterlere verdiği isimlere de bir mana yüklemiştir. Mesela ana karakterin ismi “ibadet eden, ibadet etme amacıyla bir yere çekilen” anlamına binaen Akif olarak seçilmiştir. Kadın karakterlerden Namar ismi keyfiyeti, Hafsa ismi koruyan ve gözeteni çağırıştır. Namar, Akif’i dünyalığa çağırırken Hafsa karakteri İlahî yolculuğa doğru ana karakteri gözeten görevi görmüştür. Ayrıca yazar, kadına zayıflık ve boyun eğme imajı yerine güçlü ve bilgili bir duruş yüklemiştir.

Eserden de anlaşılacağı üzere insanlar, arzularının ve hırslarının kölesi olmuş durumdadır. Alabildiğine doyumsuzluk vardır. Fakirlik, ezilmişlik hissedilir vaziyette ve güç, para kimdeyse üstünlük onlarda olmaktadır. Korku, zulüm alabildiğine fazladır. Bu dünyanın gerçek huzur yeri olmadığı, nefsin kötülüklerden arınıp ebediliğe, aşkınlığa ulaşmanın tasavvufî manevi yolla olabileceği görülmüştür.

Ana fikir olarak şunları söyleyebiliriz:

1. Toplumda güç, zulüm, baskı her yeri kaplamış, insanlar ezilmiştir.
2. İnsanlar çoğunlukla maddenin peşinde koşmakta ve manayı terk etmektedir. Madde ve mana ruh ve beden gibi dengeli olmalıdır.
4. Arzu ve ihtirasla çıkılan yollar hüsrarla sonuçlanabilir. Hakikate akıl ve sezgi kullanılarak ulaşılır.
5. Tasavvuf, pasif ve sosyal gelişmeler karşısında suskun değildir.

Romanın ana teması yüceliğe, aşkınlığa ulaşmaktır. Yücelik yolunda ne yapılması gerekiyorsa da bu hayatta vardır. Yeter ki insan aklını ve sezgilerini doğru kullanabilsin. Çalışılan bu tez, Arap Edebiyatındaki tasavvufî romanları anlamada bu alanda yapılacak çalışmalara kaynak teşkil edilebilir hüviyetindedir.

5. KAYNAKLAR

- Abdulhalık, F. (2016, 25 Mayıs). *Cihetun siyadiyyetun muniat 'Ammâr Ali Hasan mine'l-kitabeti fi'l-vatan.* (2022, 9 Haziran) Erişim adresi:
<https://web.archive.org/web/20201220143827/https://rassd.net/187227>.
- Abdulmecid, İ. el-Kudsî'l-'Arabî. (2018). Yazar rehberi. (2022, 9 Haziran) Erişim adresi:
<https://www.alquds.co.uk/%EF%BB%BFلايز-الطفل-الذي-أوسط-الزحام-أو-الطفل-الذي-لايز>
- Akay, M. O. , Kahraman, A. (2008). Roman. *İslam Ansiklopedisi* 35. cilt (s. 160). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aktan, A. (1999). Memlük- Haçlı Münasebetleri. *Belleten Türk Tarih Kurumu* 63(237), 411-452.
- Akyurt, S. (2021). 1365 İskenderiye Baskını. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi* 5(1), 54-60.
- 'Alevan, M. H. (2016). *Mevtun Sağırun*. Beyrut: Daru's-Saki.
- Allen, R., Çiftçi, F. (2005). Edebiyat Tarihi ve Arap Romanı. *KSÜİFD*, 6.
- Altuntaş, H. & Şahin, M. (2007). *Kuran-ı Kerim Meali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- 'Ammâr Ali Hasan.(t.y.) (2022, 5 Haziran).Erişim adresi <https://web.archive.org/web/20201124142905/https://www.abjjad.com/author/2790752368/%D8%B9%D9%85%D8%A7%D8%B1-%D8%B9%D9%84%D9%8A-%D8%AD%D8%B3%D9%86>.
- 'Ammâr Ali Hasan.(t.y.).(2022, 1 Haziran). Erişim adresi <https://web.archive.org/web/20190224200647/http://www.almayadeen.net/authors/488554/%D8%B9%D9%85%D8%A7%D8%B1-%D8%B9%D9%84%D9%8A-%D8%AD%D8%B3%D9%86/>
- 'Ammâr Ali Hasan. (2016,) Erişim adresi <https://www.abjjad.com/search?kw=%D8%B9%D9%85%D8%A7%D8%B1+%D8%B9%D9%84%D9%8A+%D8%AD%D8%B3%D9%86>
- 'Ammâr Ali Hasan. (2008). el-Ehrâm Gazetesi. Yazar rehberi.(2022, 9 Haziran) Erişim adresi <https://web.archive.org/web/20201124143952/http://gate.ahram.org.eg/News/1999885.aspx>
- 'Ammâr Ali Hasan. (t.y.). (2022, 9 Haziran) Erişim adresi https://areq.net/m/عمار_علي_حسن. Html
- Bükreş, K. (2017). *el-vezâifu's-serdiyyetu ve'd-delaliyetu li'l-hitâbi's-sufiyyi fi'r-rivayeti'l-arabiyeti'l-mu'asirati Şeceratu'l 'Âbid li 'Ammar Ali Hasan nemuzec* (Doktora Tezi). Cezayir: Muhammed Baduf el-Mesile Üniversitesi.
- Çetin, N. (2017). *Roman Çözümleme Yöntemi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Demir, E. (2019a). Arap Tasavvufi Romanların Yapısı ve Kurgusu. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 251-261.
- Demir, E. (2019). Modern Arap Edebiyatında Tasavvufi Roman. *TTİD* 5(1), 39-60.

- Ebubekr, M. er-Revaiyyu'l-Mısıryyu 'Ammar Ali Hasan. (2014, Mart 11). (2022, 9 Haziran)Erişim adresi <https://web.archive.org/web/20201124144021/http://a-awsat-alekhbaria.com/show-58544.html>
- Er, R. (1988). *Taha Hüseyin ve Üç Romanı* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Er, R. (2008). Arap Edebiyatı. *İslam Ansiklopedisi* Cilt 35. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ersöz, M. A. (2014). *Necib Mahfuz'un Midak Sokağı Adlı Romanının Tahlili* (yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Gündüz, İ. (2008). *Necib Mahfuz'un Hammaratu'l- Kıtıl Esved Adlı Eserinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi SBE.
- Hasan, 'A. A. (2011). *Şeceratu'l-'Âbid*. Kahire: Daru's-Şurûk.
- Hamamisî, M. (2009, 26 Ekim) .*İ'adetun'-Nazar fî Tarîki's-Sufiyyeti Harice'l-'İ'tikadi ve't-Takdîs*. (2022, 9 Haziran) Erişim adresi: <https://web.archive.org/web/20180706175814/http://elaph.com:80/Web/Culture/2009/10/496640.html>.
- Himmiş, S. (1998). *Mecnunu'l-Hükmî*. Kahire: Âfâku'l- Kitabe.
- İbrahim, H. (2016, 30 Mayıs). *Babu Rızk nekaletun ibdaiyyetun fî'r-rivayeti'l-vakiyyeti'l-ictimaiyyeti*. (2022, 9 Haziran) Erişim adresi: (<https://webarchive.org/web/20201220143829/https://eltahalof.com/الرواية-الواق-باب-رزق-نقله-إبداعيةفي>
- Kâsım, A. (1965). *Eyyamu'l- İnsani's- Seb'a*. Kahire: Daru's-Şurûk.
- Kaya, İ. (2015). *el-Menhelu's- Sâfî fî şerhi'l-vâfî Adlı Eseri Özelinde ed- Demâmîni'nin Dil Felsefesi* (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi. Elazığ.
- Nehna. (2022, 17 04). Antakya'da Dallar Bayramı (2022, 9 Haziran) Erişim adresi: <https://nehna.org/antakyada-dallar-bayrami-sanini/>.
- Noyan, S. (2017). *1980 Sonrası Popüler Romanlar ve Tasavvuf*. Akademik Platform.
- Orhan, D. (2020). Suudi Arabistan Romanlarında Anlatım Tekniği Olarak Diyalog ve İç Monolog. *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2).
- Ortodokslar Topluluğu*. org. (2018, 04 01). Dallar Bayramı(2022, 9 Haziran) Erişim adresi: <https://www.ortodokslartoplulugu.org/tag/dallar-bayrami/>.
- Öngören, R. (2003). Ma'rûf-i Kerhî. *İslam Ansiklopedisi* cilt 28. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, T. (2002). Alaaddin Konevî. *İslam Ansiklopedisi* cilt 26. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Rivayetu Cebelu't-tayr hafiletun bi esrari'r-rûh ve't-târîh ve'l-vâki. (2016, 16 Eylül).(2022, 9 Haziran) Erişim adresi <http://www.albawabhnews.com/1720132>
- Sayın, Z. (2010). *Emin er-Reyhâni'nin Lübnan Arap Edebiyatındaki Yeri ve "Cihan" Adlı Romanının İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE.

- Şengül, M. B. (2010). Romanda Mekan Kavramı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3,11.
- Şerbini, H. ‘Ammar Ali Hasan nime’l-edibu. (2020, Mart 18). (2022, 9 Haziran)Erişim adresi <https://web.archive.org/web/20200924153754/https://raseef22.net/article/1077576--عمار-علي-حسن-الرصف-22-نعم-الأدب-يغير-لكن-علي-المدى-البعيد>
- Tekin, M. (2018). *Roman Sanatı I Romanın Unsurları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Tibra. (2020, 24 Kasım). (2022, 9 Haziran) Erişim adresi <http://altibrah.ae/books/author/2119/1>.
- Tolan, M. B. (2017). *Ali Ahmet Bakesir'in Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserlerindeki İslami Duruşu* (Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Tomar, C. (2010). Şecerüddür. *İslam Ansiklopedisi* Cilt 38. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tosun, N. (2013). Zünnûn el-Mısırî. *İslam Ansiklopedisi* Cilt 44. İstanbul: TDV y.y.
- Tuğrul, Ü. (2006). *Abdurrahman Munif'in Şarku'l- Mutavassıt Adlı Romanının İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.
- Türk Dili ve Edebiyatı*. (2007). Roman. (2022, 9 Haziran) Erişim adresi: https://www.turkedebiyati.org/yazi_turleri/roman.html.
- ‘Urfe, A. B. (2002). *Cebelu Kaf*. Ribat: Matbaatu 'Akraş.
- ‘Urfe, A. B. (2010). *Hevamim*. Fas: Arap Kültür Merkezi.
- ‘Urfe, A. B. (2011). *Tavasinu'l Gazali*. Beyrut: Daru'l-Adab.
- Ürün, A. K. (1994). *Çağdaş Mısır Romanında Necib Mahfuz ve Toplumcu Gerçekçi Romanları* (Doktora tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Ürün, A. K. (2015). *Modern Arap Edebiyatı*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Yıldız, M. (1997). Necib Mahfuz'un et-Tarik İsimli Romanı. *GÜEFD*, 17 (1).
- Yıldız, M. (1998). *Necib Mahfuz'un Sembolik Romanları* (Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Yıldız, M. (2001). Yûsuf İdrîs'in el-Harâm Adlı Romanı. *Nüşa Dergisi*, sayı 2, 129-135.
- Yiğit, İ. (2004). Memlûkler. *İslam Ansiklopedisi* Cilt 29. Ankara: TDV y.y.